

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MECDİZÂDE ABDURRAHMAN KÂMİL EFENDİ’NİN ŞERHU
KASİDETİ BÂNET SU’ÂD İSİMLİ ESERİNİN TAHKİK VE TAHLİLİ

Yüksek Lisans Tezi

ALPEREN GÜMÜŞ

AMASYA
Temmuz – 2025

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MECDİZÂDE ABDURRAHMAN KÂMİL EFENDİ’NİN ŞERHU
KASİDETİ BÂNET SU’ÂD İSİMLİ ESERİNİN TAHKİK VE TAHLİLİ

Hazırlayan
Alperen GÜMÜŞ

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Galip GÜLER

AMASYA – 2025

TEZ ONAY SAYFASI

Alperen GÜMÜŞ tarafından hazırlanan “MECDÎZÂDE ABDURRAHMAN KÂMİL EFENDİ’NİN ŞERHU KASÎDETİ BÂNET SU’ÂD İSİMLİ ESERİNİN TAHKİK VE TAHLİLİ” başlıklı çalışma aşağıdaki jüri tarafından 16/06/2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oyçokluğu ile Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri

İmza

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Galip GÜLER

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Saim İNCEL

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Fatih YEDİYILDIZ

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. .../.../.....

.....

Doç. Dr. Hadi BELGE

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Tezimin içerdiki yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

....../....../.....

Alperen GÜMÜŞ

İmza

ÖZET

MECDÎZÂDE ABDURRAHMAN KÂMİL EFENDİ’NİN ŞERHU KASÎDETİ BÂNET SU’ÂD İSİMLİ ESERİNİN TAHKİK VE TAHLİLİ

Alperen GÜMÜŞ

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Haziran/2025

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Galip GÜLER

Gerek İslam öncesi cahiliye döneminde gerek İslam sonrası dönemde Arapların, şiir ve kafiyeyle oldukça önem verdiği bilinen bir gerçektir. Her iki zamanda da yaşamış ve her iki dönemin de özelliklerini şiirlerine yansıtmış şair, edip ve hatipler Arap edebiyatının kökleşmesi ve gelişmesinde önemli rol üstlenmişlerdir. Bu çalışmada, Arap edebiyatının İslam öncesi ve sonrası arasında köprü mesabesinde görülen Ka'b b. Zühre'nin Hz. Peygamber'i (s.a.s.) övgü amaçlı nazmettiği "Bânet Su'âd" isimli şiiri üzerine Amasya'nın önde gelen âlimlerinden Hâfız Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Efendi'nin telif etmiş olduğu şerhin tahkik ve tahlili yapılmış, şârihin şerhinde uyguladığı metodoloji ortaya konmuştur. Abdurrahman Kâmil Efendi hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemlerinde yaşamış sadece ilim tahsil etmekle kalmamış, sahip olduğu birikimle müderrislik, vaizlik ve müftülük gibi görevler yaparak halkı irşad etmiştir. Ömrü boyunca birçok talebe yetiştirmiş ve birçok alanda eserler telif etmiştir. Bu çalışmaya konu olan eser ise mezkûr kasîdenin irab ve vezin bilgilerini içeren bir eserdir. Çalışmanın birinci bölümünde Ka'b b. Zühre ve Abdurrahman Kâmil Efendi'nin hayatına yer verilmiştir. İkinci bölümde ise metin ve şerhin metodolojisinden, muhteva ve özelliklerinden bahsedilmiştir. Son olarak da, gerekli tashih ve imla kurallarındaki iyileştirmelerle şerhin tahkikli metni, çalışmanın üçüncü bölümünde verilmiştir. Yapılan tahlil ve tahkikler neticesinde Abdurrahman Kamil Efendinin eserinde memzuc şerh yöntemini kullandığı görülmüştür. Her bir beytin aruz vezin tefilelerini ayrı ayrı göstermesi ise bu şerhi kasîde üzerine yapılan diğer şerhlerden ayıran önemli bir özellik olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Efendi, Ka'b b. Zühre, Bânet Su'âd Kasîdesi, Şerh, Tahkik.

ABSTRACT

THE CRITICAL EDITION AND ANALYSIS OF MECDÎZÂDE ABDURRAHMAN KÂMİL EFENDİ'S WORK TITLED SHARH OF THE KASÎDETU BÂNET SU'ÂD

Alperen GÜMÜŞ

Amasya University, Institute of Social Science

Division of Basic Islamic Sciences, M.A., June/2025

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Galip GÜLER

It is a well-known fact that Arabs placed significant importance on poetry and rhyme both during the pre-Islamic period of ignorance (Jāhiliyyah) and the post-Islamic period. Poets, writers, and orators who lived in both eras and reflected the characteristics of these periods in their works played a crucial role in the rooting and development of Arabic literature. This study analyzes and evaluates the commentary written by Hafız Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Efendi, one of the prominent scholars of Amasya, on the poem "Bānat Su'ād," composed by Ka'b b. Zuhayr to praise the Prophet Muhammad (peace be upon him). Ka'b b. Zuhayr is considered a bridge figure between pre-Islamic and Islamic Arabic literature. Abdurrahman Kâmil Efendi lived through both the Ottoman and Republican eras. Not only did he pursue religious education, but he also served in roles such as professor, preacher, and mufti, guiding the public spiritually. He trained many students throughout his life and authored works in various fields. The work examined in this study includes grammatical analysis and prosodic (meter) information on the aforementioned poem. The first chapter covers the lives of Ka'b b. Zuhayr and Abdurrahman Kâmil Efendi. The second chapter discusses the methodology, content, and features of the text and its commentary. The third chapter presents the critical edition of the commentary, with necessary corrections and improvements in spelling rules. Analyses reveal that Abdurrahman Kâmil Efendi applied the "combined commentary" method in his work. One distinctive feature that sets this commentary apart from others is the detailed display of the metrical patterns (tafa'īl) for each individual verse.

Keywords: Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Efendi, Ka'b b. Zuhayr, Bānat Su'ād Qasīda, Commentary, Critical Edition.

ÖN SÖZ

İnsanın ebedî kurtuluşunu gerçekleştirmesi yolu İslâm dininin dünyada hakkıyla yaşanmasına bağlıdır. Bunun için dînî ilimler oldukça önemli bir konumdadır. Kutsal kitabımız olan Kur'an-ı Kerim'in dilinin Arapça olması ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Araplardan olması bu dînî ilimlerin de Arapça dili üzerine toplanmasını sağlamıştır. Arap dilinin anlaşılmasına katkı sağlayan gramer bilgisinin yanı sıra kelama ahenk katan Belâgat da mananın tesirli olabilmesi adına bir o kadar ehemmiyetlidir.

Bu çalışmamızda hem cahiliye hem de İslam döneminde şiirleri dilden dile dolaşan ve Efendimiz'in (s.a.s.) övgülerine mazhar olmuş Ka'b b. Züheyr'i ve Osmanlı'nın son zamanları ve Cumhuriyetin ilk yıllarında ilme ve eğitime büyük hizmetler eden Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Efendi'nin kıymetli eserlerini ve hayatlarını araştırmak bizim için övünç kaynağıdır. Kâmil Efendi'nin basılmayı ve akademik çalışmalara konu olmayı bekleyen telifatları arasından en azından bir tane eseri tahkik ederek günümüz ilmî çalışmaları arasına katabilmeye gayret gösterdik. Acz ve taksirat bizden, Tevfik ve inayet Cenâb-ı Hak Teâla'dandır. Yüce Rabbimden bu çalışmanın rızasını kazanmaya sebep olacak ve okuyan herkese faydalı olacak bir eser olmasını niyaz ederim.

Bu vesile ile çalışmamızın konu seçme aşamasından tamamlanana kadar bize yardımlarını esirgemeyen gerek ders döneminde gerek de tez yazma döneminde bizlerin ilmî birikiminin daha da gelişmesi için gayret eden ve karşılaştığımız bütün zorluklarda bizlere çıkış kapısı gösteren kıymetli hocam ve danışmanım Galip GÜLER'e tüm samimiyetimle teşekkür ederim. Yine ders döneminde verdiği dersleriyle ve Mecdîzâde Efendi hakkında yazmış olduğu çeşitli eserleriyle bizlere ilham kaynağı olan Recep Orhan ÖZEL'e şükranlarımı sunarım. Tüm gücü ve dualarıyla maddi ve manevi desteğini benden esirgemeyen, aile büyüklerime, özellikle kıymetli eşim ve kızıma sonsuz teşekkür ederim.

Alperen GÜMÜŞ

.../.../.....

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖN SÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	v
ŞEKİLLER DİZİNİ	vii
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu.....	1
2. Araştırmanın Amacı	1
3. Araştırmanın Yöntemi	2
4. Araştırmanın Literatürü	4

I. BÖLÜM

1. KA'B B. ZÜHEYR VE MECDÎZÂDE ABDURRAHMAN KÂMİL EFENDİ'NİN HAYATI	5
1.1. Ka'b b. Züheyr'in Hayatı	5
1.1.1. Nesebi, Künyesi ve Nisbeti.....	5
1.1.2. Ailesi ve Yetişme Ortamı.....	6
1.1.3. Müslüman Olması.....	8
1.1.4. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Bürdesini Hediye Etmesi.....	12
1.1.5. Edebî Kişiliği	13
1.1.6. Vefatı.....	13
1.2. Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Efendi'nin Hayatı.....	14
1.2.1. İsim, Mahlas ve Nisbeti	14
1.2.2. Doğum Yeri ve Zamanı	14
1.2.3. Şecere ve Ailesi.....	15
1.2.4. İlmî Tahsili.....	18
1.2.5. Meslekî Hayatı	18
1.2.6. Talebeleri	20
1.2.7. Eserleri	20
1.2.8. Fiziki Özellikleri ve Karakteri	24
1.2.9. Milli Mücadeledeki Rolü	24
1.2.10. Vefatı.....	25

II. BÖLÜM

2. KA'B B. ZÜHEYR'İN BÂNET SU'ÂD KASÎDESİ VE MECDÎZÂDE

ABDURRAHMAN KÂMİL EFENDİ'NİN ŞERHU KASÎDETU BÂNET SU'ÂD'I

.....	27
2.1. Ka'b b. Züheyr'in Bânet Su'âd Kasîdesi (Kasîde-i Bürde).....	27
2.1.1. Kasîde'nin Özellikleri	27
2.1.2. Kasîdetu Bânet Su'âd Üzerine Yapılan Çalışmalar	31
2.2. Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Efendi'nin Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd'ı	35
2.2.1. Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Efendiye Aidiyeti	35
2.2.2. Eserin Nüshası Hakkında Bilgilendirme.....	36
2.2.3. Eserde Takip Edilen Usûl	40
2.2.4. Eserde Kullanılan İstişhat Yöntemi	48
2.2.5. Müellifin Eserdeki Not ve Haşiyeleri	51

III. BÖLÜM

3. MECDÎZÂDE ABDURRAHMAN KÂMİL EFENDİ'NİN ŞERHU KASÎDETU

BÂNET SU'ÂD İSİMLİ ESERİNİN TAHKİKLİ METNİ

SONUÇ

KAYNAKÇA.....

EKLER.....

Ek 1. Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd'ın Kapak Sayfası	84
Ek 2. Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd'ın İlk Sayfası	85
Ek 3. Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd'ın Son'dan İkinci Sayfası	86
Ek 4. Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd'ın Son Sayfası.....	87
Ek 5. Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Efendi	88
Ek 6. Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Efendi	89
Ek 7. Hz.Peygamber'in (s.a.s.) Topkapı Sarayındaki Hırka-i Şerif'i	90
ÖZ GEÇMİŞ	91

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Ka'b b. Züheyr'in Soy Ağacı;	7
Şekil 2. Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Efendi'nin Soy Ağacı;	18

KISALTMALAR

Kısaltmalar	Açıklama
b.	Bin
bk.	Bakınız
çev.	Çeviren
h.	Hicrî
hz.	Hazretleri
m.	Mîlâdî
nr.	Numara
ö.	Ölüm tarihi
r.a.	Radıyallâhu anh
s.a.s.	Sallallâhu aleyhi ve sellem
t.y.	Tarih yok
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik eden
vb.	Ve benzeri
vr.	Varak

الاختصارات

الاختصارات	الافصاف
اهـ.	انتهى
هـ.	التاريخ الهجري
مـ.	التاريخ الميلادي
تـ.	توفي

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Dînî ve beşerî ilimlerin teşekkülü ile gelişimi sürecinde, alanında yetkin âlimlerin eğitim-öğretim faaliyetlerine verdikleri katkılar büyük önem arz etmektedir. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında Amasya'nın önde gelen âlimlerinden biri olan Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Efendi, yaşadığı dönem boyunca ilmî ve eğitsel faaliyetlere kayda değer hizmetlerde bulunmuştur. Yetiştirdiği birçok talebe ile ilim dünyasına katkı sunan ve günümüz akademik çalışmalarında incelenmeyi bekleyen pek çok esere imza atan Abdurrahman Kâmil Efendi, uzun yıllar boyunca ilmiye sınıfına mensup olarak hizmet etmiştir. Amasya'daki Mehmet Paşa Medresesi'nde müderrislik yaptığı dönemde kaleme aldığı çalışmalardan biri de Ka'b b. Züheyr'in Hz. Peygamber'i (s.a.s.) medhetmek amacıyla yazmış olduğu "Bânet Su'âd" adlı kasîdeye dair şerhidir. Hz. Peygamber'e (s.a.s.) derin bir muhabbet besleyen Abdurrahman Kâmil Efendi'nin Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âd isimli şerhinin tahkik ve tahlili, araştırmamızın konusunu oluşturmaktadır.

2. Araştırmanın Amacı

Çalışmamız şu amaç ve gayeleri kapsamaktadır; Birincisi, Abdurrahman Kâmil Efendi'nin yazı kânununun yürürlüğe girmesinden önce kaleme aldığı ve basımı yapılmadığı için el yazması halinde kalan eserlerinden biri olan Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd isimli değerli eseri gün yüzüne çıkarmaktır. İkincisi ise, yurdumuzun kıymetli âlimlerinden biri olan ve Cumhuriyet tarihinin ilk hutbesini icra eden Abdurrahman Kâmil Efendi'nin sosyal ve ilmî hayatını derinlemesine değerlendirmektedir. Bu inceleme, sadece onun biyografik hayatı ile sınırlı kalınmayıp, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde ilmî faaliyetlerin seyri ve etkileri analiz edilecektir. Abdurrahman Kâmil Efendi, hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde ilmiye sınıfına mensup bir İslam âlimi olarak yaşamış ve bu özelliğiyle tarihî bir köprü niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda, yeni bir devletin kuruluşundaki ilmî faaliyetlerin nasıl şekillendiği, bu faaliyetlerin toplum üzerindeki etkisi ve âlimlerin bu süreçte üstlendikleri roller daha iyi anlaşılabilir hâle gelecektir. Bu amaç Abdurrahman Kâmil Efendi'nin siyâsî konumunun yanında ilmî açıdan ne kadar donanımlı ve mahir bir şahsiyet olduğunu vurgulamaya da hizmet etmektedir. Kâmil Efendi'nin şahsiyeti ve faaliyetleri, sadece dönemin sosyal ve siyasal yapısını anlamak açısından değil, aynı zamanda ilmî birikimin toplumsal faydaya nasıl dönüştüğünü görmek açısından da

önemlidir.

Bu eser, zamanla unutulmaya yüz tutmuş birbirinden kıymetli pek çok telifat arasında yer almakta olup, günümüz araştırmacılarına ulaşması açısından büyük bir öneme sahiptir. Eseri diğer şerhlerden ayıran en önemli özellik, kasîdenin vezin bilgilerinin baştan sona kadar ayrı bir başlık altında verilmiş olmasıdır. Bu kapsamda Kâmil Efendi, önceki şerh ve haşiye çalışmalarının aksine, benzeri yapılmamış bir yöntemle kasîdeyi analiz ederek eserin özgünlüğünü ortaya koymuştur.

3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma, veri analizi ve dokümantasyon yöntemi esas alınarak hazırlanmıştır. İlk olarak eserin basılmış veya istinsah edilmiş başka bir nüshasının olup olmadığı tesbit edilmiştir. Daha sonra konu sınırları belirlenmesinin ardından kaynak tarama işleme geçilmiştir. Kaynaklar hazırlanıp belgelerin tasnif edilmesinin ardından veriler incelikte analiz edilmiş ve araştırmanın bölümleri oluşturulmuştur.

Araştırmanın birinci bölümünde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şairlerinden Ka'b b. Züheyr'in ve Bânet Su'âd kasidesinin şarihlerinden Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Efendi'nin hayatları hakkında bilgiler verilmiştir. Ka'b b. Züheyr'in hayatı hakkındaki bilgiler edinirken genellikle arapça tabakat ve fihrist eserlerine müracaat edilmiştir. Abdurrahman Kâmil Efendi'nin hayatı hakkındaki bilgilere ise gerek kendisinin otobiyografisi gerek de evlatları başta olmak üzere kendisinden sonra gelen talebeleri ve tarihçiler tarafından telif edilen kitaplardan ulaşılmıştır.

İkinci bölümde ise metin ve şerh hakkında açıklamalar yapılmıştır. İlk olarak Bânet Su'âd kasidesinin ulaşabildiğimiz bütün nüshaların birlikte analizi yapılmış daha sonra da kaside hakkında bilgiler derlenmiştir. Başta şiirlerin tertip, sıra ve şekillerinde görülen farklılıklar olmak üzere diğer bütün varyantlara ulaşılmış, bütün kaynaklar detaylı bir şekilde tetkik edilerek tesbit edilmiştir. Daha sonra Abdurrahman Kâmil Efendi'nin yazmış olduğu şerh hakkında bulunan tek nüshası üzerinde titiz bir çalışmayla ilgili bilgiler verilmiştir.

Araştırmanın tahkikli metni ise Okan Kadir YILMAZ'ın *İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu*¹ isimli kitabında yer alan kaideler ışığında tamamlanmıştır. Bunun dışında takip ettiğimiz diğer yöntem ve üsluplara da değinmekte fayda vardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Efendi'nin yazdığı eserde *Memzuc Şerh*² yöntemi

¹ Okan Kadir Yılmaz, *İsam Tahkikli Neşir Kılavuzu* (Ankara: İsam Yayınları, 2018).

² Memzuc: Yazarın metni ve kendi kaleme aldığı şerhi bir arada zikretmesiyle oluşmaktadır. bk. Ebi'l-Feth Muhammed İbn Seyyidi'n-Nâs El-Ya'murî, *En-Nefhu's-Şezzî fî Şerhi Câmi'i't-Tirmizî* (Riyad: Dâru'l

kullanıldığından dolayı şerh ile metin arasında bir karmaşa olabilmektedir. Bu karmaşanın olmaması için nüshada bazen kırmızı renkte yazılarla belirtilen bazen de iki yatay çizgi arasında belirtilen metinleri, şerh kısmından ayırt edebilmek için parantez işaretini kullanıldı. Böylelikle cümlelerin öğelerini ayırmada veya kelimelerin manalarını izah etmedeki akıcılığı da sağlanmış oldu.

2. Araştırmaya konu olan Bânet Su'âd kasidesi çeşitli kaynaklarda farklı sıralamayla neşredildiği araştırmalarımızda görülmüştür. Bu bağlamda Abdurrahman Kâmil Efendi'nin herhangi bir kaynağa tam bağlılıkla aynı sırayı takip ederek şerh ettiği de söylenemez. Bu sebeplerden dolayı bizlerde beyitlerin sıralarını aynı çalıştığımız eserdeki sıraya sadık kalarak tertip ettik.
3. Eserin kenarlarında yer alan çoğunlukla kelime manalarına ek olarak zikredilen haşiyelere de dipnotlarda yer verilmiştir. Haşiyelerde tam olarak hangi lafız hakkında yazıldığını belirten bir işaret veya çizgi olmasa da mananın akışından en münasip yer ile ilişkilendirilmiştir.
4. Eser içerisinde geçen herhangi bir hadis, ayet veya lügat gibi örneklemelere, eserde belirtilen bilgilerin bulunduğu ilgili kitaplara ulaşım tahkikli metnin dipnotunda yer verilmiştir. Buna göre örneklemenin veya açıklamaların yerinde olup olmadığı daha geniş bilgiyle desteklenmiştir.
5. Eser içerisinde yazıda eksiklik olduğu tespit edilen yerlerde üç nokta işareti'ni (...) kullanarak yazının aslında devam etmesi gerekirken herhangi bir sebepten dolayı müellifin yarıda kestiğini belirtilip bu durum dipnotta belirtilmiştir.
6. Eserde müellif, başlıkların yanı sıra her şiirin lügat ve irap bakımından değerlendirmesinden sonra vezin açısından değerlendirmelere geçerken başlıklandırma yapmıştır. Bizler de bu başlıklandırmaya uyarak vezin açıklamalarına geçerken kalın harflerle burayı belirgin hale getirdik. Çünkü kitabın telif edilmesindeki ana gaye, kaside'nin vezin açısından değerlendirmeye almak istenmesidir.
7. Çalışmamızda genel olarak başlık olan şiirlerde ve vezin olarak değerlendirme yapılan son kısımlarında yine şiir lafızlarında harekelendirme yapılmıştır. Metin içerisinde de yer yer mananın karışmaması için, kelimelere harekeler konulmuştur.
8. Çalışmanın tahkikli metni sunduğumuz kısmında Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd'ın

her varâğına, Zahr ve Vech usulüyle³ (ظ - و) rumuzlarını kullanarak numaraları verilmiştir. Tahkikli metin dışında ise (a - b) şekilde⁴ varaklar belirtilmiştir.

4. Araştırmanın Literatürü

Abdurrahman Kâmil Efendi'nin hayatı hakkındaki bilgileri edinirken büyük ölçüde Kâmil Efendi ve evlatlarının kaleme aldıkları terceme-i hâller ve şahsi evraklardan istifade edilmiştir. Özellikle Recep Orhan ÖZEL'in yazmış olduğu; *Amasya'da Bir İlim Yuvası: Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Yetkin* (ö. 1941) ve *Oğulları Mehmet Sabri Yetkin* (ö. 1963), *Ahmet Emrî Yetkin* (ö. 1974), *Mustafa Niyazi Yetkin* (ö. 1959), *Amasya Müftüsü Mecdîzâde Mehmet Sabri Yetkin Ve İnsan Süresi Tefsîri, Baba Oğul Amasyalı Üç Âlim Ve Üç Terceme-i Hâl: Abdurrahmân Kâmil Yetkin* (1941), *Mehmed Sabri Yetkin* (1963), *Ahmed Emrî Yetkin* (1974) isimli çalışmalar, Songül KEÇECİ KURT'un *Son "Dönem Osmanlı Ulemasının Önemli Şahsiyetlerinden Abdurrahman Kâmil Efendi"* isimli makalesi ve Kâmil ŞAHİN'in TDV ansiklopedisindeki *Abdurrahman Kâmil Yetkin* maddesiyle yayınlanan çalışması araştırmamıza büyük ölçüde ışık tutmuştur.

Ayrıca Amasya'nın meşhur tarihçilerinden ve Abdurrahman Kâmil Efendi'nin talebelerinden Osman Fevzi OLCAY'ın *Amasya Hatıraları "Bildiklerim, Gördüklerim, İştittiklerim ile Amasya"*, *Amasya Ünlüleri ve Amasya Şehri* isimli kitapları, Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddin YASAR'ın *Amasya Tarihi* isimli tarih kitabı ve Hüseyin MENÇ'in *Milli Mücadele Yıllarında Amasya Olaylar - Belgeler – Portreler* isimli eserinden faydalanılmıştır.

Ka'b b. Züheyr'in hayatı ve Kasîdetu Bânet Su'âd'ı hakkında yazılmış birçok çalışma arasında Su'ûd b. Abdullâh el-Fenîsân'ın *Tevsîku Kasîdetu Bânet Su'âd fi'l-Metni ve'l-İsnâd* isimli eseri, Kenan DEMİRAYAK'ın *Bânet Su'âd Kasîdesi Üzerine* isimli makalesi ve Ahmed Şarkavî İkbâl'in *Bânet Su'âd fi'İlmâmât Şettâ* isimli eserinden istifade edilmiştir.

Abdurrahman Kâmil Efendi'nin *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd* isimli eseri gibi kasîde üzerine yazılmış şerh, tercüme, tahmis vb. çalışmalara, Kasîdetu Bânet Su'âd üzerine yapılan çalışmalar başlığı altında etraflıca değinilmiştir.

³ Yılmaz, İsam Tahkikli Neşir Kılavuzu, 16.

⁴ Yılmaz, İsam Tahkikli Neşir Kılavuzu, 188.

I. BÖLÜM

1. KA'B B. ZÜHEYR VE MECDÎZÂDE ABDURRAHMAN KÂMİL EFENDİ'NİN HAYATI

1.1. Ka'b b. Züheyr'in Hayatı

1.1.1. Nesebi, Künyesi ve Nisbeti

Ka'b b. Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın nesebi, Ka'b b. Züheyr b. Ebî Sülmâ (Rabî'a) b. Riyâh b. Kurt b. El-Hâris b. Mâzin şeklinde net bir şekilde bilinmektedir. Ancak, Tabakat ve A'lâm kitaplarında Mâzin'den sonraki atalarının isimlerinde birtakım farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu farklılıklar genellikle, kaynaklardaki isimlerin yazılış şekillerindeki değişikliklerden ya da sıralama farklılıklarından kaynaklanmakta olup, esasen nesebin bütünlüğünü etkilemeyen unsurlardır.⁵

Ka'b'ın künyesi Ebû 'Ukbe olarak bilinmektedir. Bazı kaynaklarda künyesinin Ebu'l Mudarrab⁶ olduğu belirtilse de yine aynı kaynaklarda oğlu 'Utbe'nin el-Mudarrab lakabıyla tanınan biri olduğu da zikredilmektedir.⁷

Nesebinin annesinin kabilesi olan ve kendisinin de doğup büyüdüğü Gatafan kabilesine ait olduğunu söyleyen bazı kaynaklar olsa da İbn Abdi'l-Ber'de Ka'b'ın Müzeyne yerine Gatafan'a nisbet edilmesinin hata olacağını belirtmiştir. Ayrıca Ka'b b. Züheyr, yazmış olduğu *أَتَعْرِفَ رَسْمًا بَيْنَ رَهْمَانٍ فَالْرَقْمُ* isimli kasîdesinde nesebinin Mudar'a bağlı Müzeyne Kabilesinden olduğunu şu beyitlerle dile getirmiştir;⁸

هُمُ الْأَصْلُ مِنِّي حَيْثُ كُنْتُ وَإِنِّي - مِنَ الْمَزْنِيِّينَ الْمُصَنِّفِينَ بِالْكَرَمِ

“Onlar benim olduğum her yerde asıldır, Ve ben şerefle arındırılmış Müzeynilerdenim.”

⁵ Ebî Zeyd Muhammed b. Ebî'l-Hattâb el-Kuraşî, *Cemheratu Eş'âri'l-'Arab fi'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm*, thk. Ali Muhammed el-Bucârî (Mısır: Nehdatu Mısır, 2005), 632; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed İbn'ül-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fî M'arifeti's-Sahâbe* (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 4/449; Ebu'l-Hüseyin Abdülbaki İbn Kânî, *Mu'cemü's-Sahâbe* (Medine: Mektebetü'l-Garbêü'l-Eseriyye, 1418), 2/381; Ebu Nu'aym el-İsbahânî, *Ma'rifetü's-Sahâbe* (Riyad: Daru'l-Vatan li'n-Neşr, 1419), 2377; Ebu Sa'îd es-Sükkerî, *Şerhu Dîvân-ı K'âb b. Züheyr* (Kâhire: Dâru'l-Kutubu'l-Mısriyye, 1950), 15.

⁶ 'Ukbe'nin bu lakap ile bilinmesinin nedeni için bk. Yûsuf b. Abdillâh İbn Abdilber, *el-İstî'âb fî Esmâi'l-Ashâb* (Beyrut: Daru'l- Fikir, 2006), 2/176; Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve's-Su'arâ* (Kâhire: Daru'l- Me'ârif, 1785), 1/143.

⁷ Muhammed b. 'İmrân el-Merzâbâdî, *Mu'cemu's-Su'arâ* (Beyrut: Dâru Sâdır, 2005), 275; K'âb b. Züheyr, *Dîvân-ı K'âb b. Züheyr*, thk. Ali Fâ'ur (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 3; Ebû Sa'îd el-Hasan ve'l-Hüseyin el-'Askerî, *Dîvân-ı K'âb b. Züheyr*, thk. Hannâ Nasr el-Hittî (Beyrut: Daru't-Turâsî'l-Arabiyye, 1994), 8; Hayrüdîn ez-Ziriklî, *El-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l Melâyîn, 2002), 5/226.

⁸ İbn Abdilber, *el-İstî'âb fî Esmâi'l-Ashâb*, 2/177.

Ka'b'ın babası Züheyr'in katıldığı bir savaş sonrasında dayısı Es'ad b. Ğâdir ve oğlu Ka'b b. Es'ad tarafından ganimetlerin dağıtımında kendisine haksızlık yapıldığını düşünerek kabilesi olan Müzeyne'den ayrılıp eşinin kabilesi olan Gatafan'a yerleşmesi, nesebinin Gatafan'a ait olduğu vehmini vermiştir. Ka'b'ın, özellikle babasının dayısı olan şâir Beşâme b. b. Ğâdir ve Beşâme ve Zübeyr'in üvey babası şâir Evs b. Hacer'in yanında uzun yıllar kalıp şiir ile münasebetinin buralarda gelişmesi bu vehmi kuvvetlendirmiştir.⁹ Ancak yukarıda belirtildiği gibi Ka'b'ın aslı Gatafan'dan değil Müzeyne kabilesindendir.

1.1.2. Ailesi ve Yetiştirme Ortamı

Ka'b b. Züheyr'in hem cahiliyye hem de İslam şiirindeki yetkinliği, şüphesiz ki aileden gelen bir birikimin sonucudur. Ka'b b. Züheyr'in babası Züheyr b. Ebî Sülmâ, cahiliye devrinin şiir kültürünü zirveye taşıyan bir şair olarak tanınmaktadır. Züheyr b. Ebî Sülmâ, eş-Şu'arâu's-Selâsetu'l-Fuhûl'dan yani cahiliye döneminin en büyük üç şairlerinden biri sayılmıştır.¹⁰

Züheyr b. Ebî Sülmâ, ilk evliliğini Ümmü Evfâ ile yapmış ve bu evlilikten dünyaya gelen çocukların hepsinin vefat etmesi üzerine Ümmü Evfâ'dan boşanmıştır. Daha sonra Gatafan kabilesinden Kebşe bint 'Ammâr ile evlenmiştir. Bu evlilikten, edebiyat dünyasında önemli bir yere sahip olan Ka'b ve Büceyr adında iki şair doğmuş; ayrıca genç yaşta hayatını kaybeden Sâlim ve Vebere isimli kız çocuğu dünyaya gelmiştir.¹¹

Birçok medeniyetin en köklü edebî türlerinden olan şiir, Arap toplumunun da edebî kimliğinin oluşmasında etkin rol oynamıştır. Eski Arap Edebiyatının nesir örneklerinden günümüze ulaşan bir örneğinin olmayışı ve nazmedilmiş edebî kelimelerin İslam öncesi ve sonrası dönemlerde yaygın bir şekilde kullanılması bunu açıkça gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla şiire olan rağbet sebebiyle toplumun her kesiminden insanlar şairlik yetisini keşfedip şiir yazmayı ve okumayı tercih etmişlerdir. Ta ki bir aileden birden fazla şair çıkması alışıla gelmiş bir durum haline gelmiştir.¹²

Ka'b'ın ailesindeki diğer bireyler de edebiyat alanında tanınmış isimler arasında yer almaktadır. Dedesi Ebî Sülmâ, halaları Sülmâ ve Hansâ, babasının dayısı Beşâme b. Ğâdir, halasının oğulları Temâdar ve Sahr, kızı Selmâ'nın oğulları el-Usbân ve Gârîd, kardeşi

⁹ Ahmet Savran, "Ka'b b. Züheyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/7.

¹⁰ Hasan Hüseyin, *Sülâsiyyetü'l-Bürde Bürdetü'r-Rasûl Sallallahu 'Aleyhi ve Sellem* (Devha: Dâru'l-Kutubi'l-Katariyye, 1987), 20.

¹¹ Süleyman Tülöncü, "Züheyr b. Ebî Sülmâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/541.

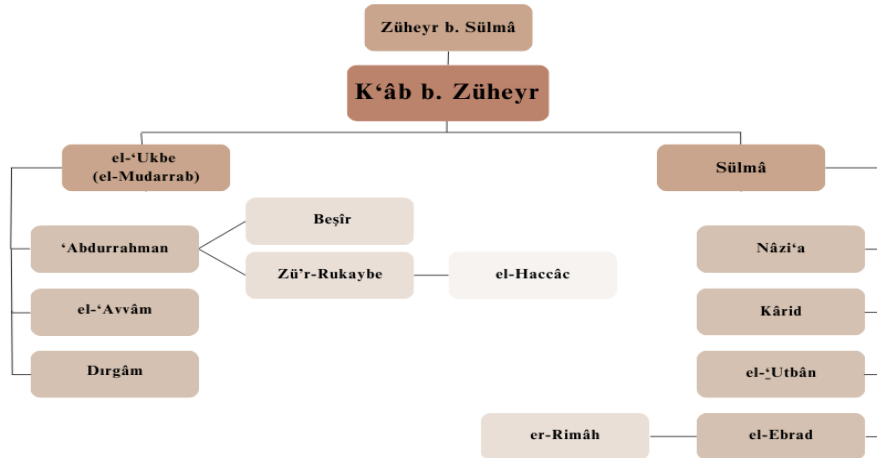
¹² Durmuş İsmail, "Şiir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/144.

Büceyr, oğlu 'Ukbe (el-Mudarrab) ve torunu el-'Avvâm b. 'Ukbe, dönemin öne çıkan şairlerinden olmuşlardır.¹³

Cahiliye devrinin en meşhur şairlerinden biri olan Züheyr b. Ebî Sülmâ, evlatları Ka'b ve Büceyr'in şiir eğitimiyle yakından ilgilenmiş ve onların edebî gelişimlerinde önemli bir rol oynamıştır. Züheyr, şiirin ailevi bir miras olarak aktarılmasını önemseyerek oğullarına şairlik temellerini küçük yaşlardan itibaren kazandırmaya çalışmıştır. Ka'b, henüz çok genç yaşlarda şiir okumalarına başlamış ve bu süreçte büyük bir yetenek sergilemiştir. Ancak, Züheyr'in Ka'b'a dair şiir konusunda çekinceleri ortaya çıkmıştır. Rivayetlere göre, babası Ka'b'ı şiir söylemekten men etmiş ve şiir yazma ve okumada yeterince olgun olmadığını ve yapabileceği hatalar sebebiyle kendisine de laf getireceğini düşündüğü için bu konuda onu sıkı bir disipline tabi tutmuştur.

Züheyr'in, Ka'b'ın gizlice şiir söylemeye devam ettiğini fark etmesi üzerine onu çok sert bir şekilde cezalandırdığı, şiddetli bir şekilde dövdüğü ve günlerce hapiste tuttuğu kaynaklarda yer almaktadır. Bu sert müdahaleye rağmen, Ka'b'ın şiire olan derin tutkusu ve kararlılığı, babasının kararının değişmesini sağlamıştır. Nihayetinde Züheyr, oğlunun şiir konusundaki arzusunun önüne geçememiş ve ona bu yolda izin vermiştir. Bu durum, Ka'b'ın hem babasına hem de çevresine, şiir konusundaki azmi ve yeteneğini kanıtlama fırsatı sunmuştur. Böylelikle Ka'b, hem ailevi bir gelenek olan şairlik sanatını devam ettirmiş hem de bu alandaki başarısıyla edebiyat dünyasında kendine sağlam bir yer edinmiştir.¹⁴

Şekil 1. Ka'b b. Züheyr'in Soy Ağacı;¹⁵

¹³ Ebu Abdillâh ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâtü's-Seb'a* (Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 2011), 71; Tülüncü, "Züheyr b. Ebû Sülmâ", 44/541.

¹⁴ Daha geniş bilgi için bk. el-'Askerî, *Dîvân-ı K'âb b. Züheyr*, 8; Suû'd b. Abdullâh el-Fenîsân, *Tevsîku Kasîdeti Bânet Su'âd fi'l-Metni ve'l-İsnâd* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999), 8.

¹⁵ Tablo için bak. *Dîvân-ı Ka'b b. Züheyr*, 3.

1.1.3. Müslüman Olması

Ka'b b. Züheyr'in İslam dinine girmesinde babası Züheyr'in büyük katkısı olmuştur. Züheyr, cahiliye devrinde yazdığı şiirlerde dünyanın ve dünya nimetlerinin kalıcı olmayışından bahsedip sürekli iyiliği özendirip kötülükten de sakındıran konular işlemiştir. Şiirlerindeki bu seçiciliğinden *ehli kitap* olan kimselerle münasebetinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu manaları içeren şiirlerinden biri şu şekildedir:

Kalplerinizdekini Allah'tan gizlemeyin, Gizli olanı da saklı
olanı da Allah bilir.

فَلَا تَكْتُمَنَّ اللَّهُ مَا فِي نَفْسِكُمْ

لِيَخْفَى وَمَهْمَا يُكْتَمَ اللَّهُ يَعْلَمَ

Ertelenir ve bir kitaba konulup hesap günü için saklanır
veya hızlandırılıp cezalandırılır.

يُؤَخَّرَ فَيُوضَعُ فِي كِتَابٍ فَيُنْخَرُ

لِيَوْمِ الْحِسَابِ أَوْ يُعَجَّلَ فَيُنْقَمَ¹⁶

Bu sebeple onlardan ahir zamanda bir peygamber geleceği bilgisini öğrenmiştir. Züheyr bir gün rüyasında gökyüzünden kendisine doğru ipler uzatıldığını ve o ipleri tutmak istese de buna güç yetiremediğini görmüş ve ardından uyanmıştır. Bu gördüğü ilginç rüyayı ehli kitaptan öğrendiği ahir zamanda gelmesi beklenen peygamber olabileceği ve kendisinin de bu peygambere yetişemeyip vefat edeceği şeklinde tabir etmiştir. Bunun üzerine oğulları Ka'b ve Büceyr'i çağırarak onlara durumu anlattıktan sonra eğer bu peygambere yetişirlerse ona iman etmelerini emredip vasiyet etmiştir.¹⁷

Risâletin onuncu senesinde, bir gün Ka'b b. Züheyr ve kardeşi Büceyr Medine'ye yakın olan Ebrâk-ı 'Azzâf mevkisine sürülerini otlatmak için gelmişlerdi. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) davetinden etkilenen bu iki kardeş Medine'ye gidip Hz. Peygamberle görüşmeyi istediler. Büceyr, kardeşi Ka'b'a "Sen burda bekle ben de bu adama (Peygamberimizi kastederek) gideyim, onu dinleyeyim ve söylediklerini öğrenip sonra geri gelirim" diyerek Medine'ye geldi. Burada Rasulullah'ı (s.a.v) görür görmez iman edip Müslüman olan Büceyr, geri dönüp haber bekleyen kardeşi Ka'b'a olan biteni anlatamamış ve Medine'de bir müddet kalmıştır. Bu konaklama uzadıkça kardeşi için endişelenen Ka'b b. Zübeyr, Büceyr'in Müslüman olduğunu duyduğunda çok sinirlenmiş ve hem Büceyr'i hem de Efendimiz'i (s.a.s.) kötüleyen irticalen yazdığı şu şiiri Büceyr'e göndererek öfkesini göstermiştir;¹⁸

¹⁶ Ebu Bekir Muhammed b. el-Kâsım El-Enbârî, *Şerhu'l-Kasâidu's-seb'a't-tivâli'l-Câhiliyye* (Kahire: Daru'l-Me'ârif, 2008), 266.

¹⁷ Muhammed b. Abdülbâkî Ez-Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî 'ale'l-Mevâhibu'l-Ledüniyye bi'l-Minehi'l-Muhammediyye* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 4/52; el-'Askerî, *Dîvân-ı K'âb b. Züheyr*, 11.

¹⁸ *Sülâsiyyetü'l-Bürde Bürdetü'r-Rasûl Sallallahu 'Aleyhi ve Sellem*, 20; İbn'ül-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî M'arifeti's-Sahâbe*, 4/449.

Hey bakınız! Benden Büceyr'e haber götürün ve (ona deyin ki) söylediğin¹⁹ o şeye (kelime-i şehâdet) inanıyormusun?

أَلَا أُبَلِّغُكَ عَنِّي بِحُجْرٍ رَسَالَةً
فَهَلْ لَكَ فِيهَا قُلْتُ (قُلْتُ) وَبِحَاكْ هَلْ لَكَ

Eğer bir şey yapmadıysan (Müslüman olmadıysan) o zaman söyle bize, bunun dışında seni buna sevk eden nedir?

فَبَيِّنْ لَنَا إِنْ كُنْتَ لَسْتَ بِفَاعِلٍ
عَلَىٰ أَيِّ شَيْءٍ غَيْرَ ذَلِكَ دَلَّكَ

Ne ben babamı bir gün dahi bulduğum, ne de sen babanı bulduğun bir yola.

عَلَىٰ خُلُقٍ لَمْ أَلْفِ يَوْمًا أَبَا لَهُ
عَلَيْهِ وَمَا تُؤْفِي عَلَيْهِ أَبَا لَكَ

Ama yok eğer sen böyle yapmadıysan (Müslüman olmadıysan), ne üzülür ne de bir şey derim; ama yaptıysan yapmamamı umarım.

فَإِنْ أَنْتَ لَمْ تَفْعَلْ فَلَسْتُ بِأَسِيفٍ
وَلَا قَائِلٍ إِمَّا عَثَرْتُ: لَعَا لَكَ

Me'mun (Peygamber s.a.s. veya Hz. Ebû Bekir r.a.) sana dolu bir kadeh sundu; böylece Me'mun seni ondan hem suya kandırdı hem de doydurdu mu

سَقَاكَ بِهَا الْمَأْمُونُ كَأَسَا رَوِيَّةً
فَأَنْهَكَ الْمَأْمُونُ مِنْهَا وَعَلَّكَ 20

Büceyr, kardeşine de diğer İslam aleyhtarlığı yapan şairlerin akıbeti gibi muamele edileceğini bildiği halde Ka'b b. Zübeyr'in gönderdiği bu cevabı Rasulullah'a (s.a.s.) olan sadakati sebebiyle gizlememiş ve kendisine bildirmiştir. Büceyr, Ka'b'ın yazdığı şiirdeki سَقَاكَ بِهَا الْمَأْمُونُ (güvenilir olan sana su verdi) ibaresini okurken Hz. Peygamber (s.a.s.): "O yalancı olmasına rağmen bu sefer doğru söyledi, ben me'munum (güvenilirim)" demiştir. Büceyr bu sefer de عَلَى خُلُقٍ لَمْ أَلْفِ يَوْمًا أَبَا لَهُ (anne ve babanı bulmadığın bir yola) ibaresini okurken Hz.Peygamber (s.a.s.) araya girerek "Evet, o anne ve babasını bu yol üzere bulmamıştır" demiştir. Nihayet Büceyr, kardeşinden gelen cevabı tamamıyla bitirince Hz.Peygamber (s.a.s.) Ka'b'ın Kur'an-ı Kerim'i (Haşa!) tesiri büyük bir zehire ve onu insanlara anlatmakla görevli olan Peygamberimizi de (Haşa!) bununla insanları zehirleyen bir şahsiyete benzetmesi sebebiyle çok sinirlenmiş ve görüldüğü yerde öldürülme emrini vermiştir. Bunun sebebi o zamanda şairlerin insanlar üzerinde büyük etkisi olmasıdır.²¹

Büceyr, hakkında ölüm emri verilen kardeşi Ka'b'ı gittiği bu yoldan dönmesi ve Rasulullah'a (s.a.s.) iman etmesi için uyarmak isteyip kendisine bir mektup yazmıştır. Mektubunda Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kendisine ve Müslümanlara şiirleriyle hakaret ve eziyet eden şâirlerin ölüm emrini verdiğini ve hatta çoğu bu sebeple öldürülüp sadece İbnu'z-

¹⁹ Kaynaklarda قُلْتُ / قُلْتُ şeklinde iki ibareye raslanmaktadır. Çeviride قُلْتُ ibaresi tercih edilmiştir.

²⁰ Şiirin lafzındaki diğer rivayetler için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr İbn İshâk, *es-Sîratu'n-Nebeviyye*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Daru'l Kutubu'l-İlmiyye, 2004), 849; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm İbn Hişâm el-Me'âfirî, *es-Sîretu'n-Nebeviyye* (Şirketü Mektebeti ve Matbaâtü Mustafa el-Bânî, 1955), 502.

²¹ Ahmed Şarkavî. İkbâl, *Bânet Su'âd fî İlmâmâtin Şettâ* (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1991), 17.

Zib'arâ²² ve Hubeyre b. Ebî Vehb'in kaçabildiğini anlatmıştır. Bu haberi verdikten sonra sözlerine şöyle devam etmiştir; “Eğer canını seviyorsan Rasulullah’a (s.a.s.) gel, çünkü o günahlarından yüz çevirerek tövbe etmiş birini öldürecek değildir. Eğer bunu yapmazsan hayatının sonuna kadar ölümden kaç. Lakin ben kaçabileceğini düşünmüyorum”.²³

Büceyr'in kardeşi Ka'b'ı uyarmak için şöyle bir şiir yazıp gönderdiği de kaynaklarda yer almaktadır:²⁴

Ka'b'a (mesajımı) kim ulaştırır, beni kendisinden dolayı kınadığın ve kabul etmeye en çok layık olan şeye (kelime-i şehâdet) isteğin var mıdır?

مَنْ مَبْلَغُ كَعْبًا فَهَلْ لَكَ فِي التِّي تَلُومُ
عَلَيْهَا بَاطِلًا وَهِيَ أَحْزَمُ

‘Uzza ve Lât’a değil tek olan Allah’a yönel, böylece kurtuluş vakti geldiğinde kurtulursun.

إِلَى اللَّهِ لَا الْعُزَى وَلَا اللَّاتِ وَحْدَهُ
فَتَنْجُو إِذَا كَانَ النِّجَاءُ وَتَسْلَمُ

O günde ki kimse ateşten kaçıp kurtulamaz, sadece kalbi temiz Müslüman kurtulur.

لَدَى يَوْمٍ لَا يَنْجُو وَلَيْسَ بِمُفْلِتٍ مِنَ النَّارِ
إِلَّا طَاهِرُ الْقَلْبِ مُسْلِمٌ

Züheyr'in dinine gelince onun dini hiç bir şey değildir, Ebî Sülmâ'nın dini bana artık haramdır.

فَدِينُ زُهَيْرٍ وَهُوَ لَا شَيْءَ دِينُهُ
وَدِينُ أَبِي سُلَيْمٍ عَلَيَّ مُحَرَّمٌ

Kardeşinin hayatı öneme sahip bu uyarısını duyan Ka'b b. Züheyr, düştüğü bu durumdan dolayı içerisindeki acizliği ve pişmanlığıyla korkmaya başladı. Çünkü başta kendisi olmak üzere tüm insanlar onun diğer şairler gibi kesin bir şekilde öldürüleceğini düşünüyorlardı. Kimden yardım istediye hep eli boş dönen Ka'b'ın önünde iki seçenek vardı. Ya İslam aleyhtarlığı yapmaya devam edip ömrünün sonuna kadar bu inadı sebebiyle öldürülmekten köşe bucak kaçacak, ya da kardeşinin tavsiyesine uyup tüm hata ve günahlarından tövbe edip Rasulullah’a (s.a.s.) tabi olacaktı.²⁵

Nihayet Ka'b b. Züheyr bunca yaşanan olaylara rağmen iki seçenekten kendisine hem dünyada hem de ahirette fayda sağlayacak Müslümanlığı tercih etmiştir. Daha önceki işlediği cürümleri unutturmak için de Efendimiz'i (s.a.s.) övgüler ve bu zamanlarda çektiği sıkıntıları içeren Bânet Su'âd beytiyle başlayan kasîdesini yazıp Medineye giderek iman etmeye karar verdi. Medine'ye gelir gelmez ilk önce Cüheyne kabilesine mensup bir tanıdığına²⁶ uğrayıp

²² İslamiyetin ilk başlarında Peygamber'e (s.a.s.) ve tebliğ ettiği dine inanmayıp hicv şiirleri yazmaya devam eden Abdullah b. Ziba'râ, Mekkenin fethinden sonra Müslüman olmuş ve Peygamber (s.a.s.) affedilmiştir. bk. Mustafa Fayda, “Abdullah b. Zib'arâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/144.

²³ İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve's-Şu'arâ*, 1/142; İkbâl, *Bânet Su'âd fî İlmâmâtin Şettâ*, 17.

²⁴ İbn İshâk, *es-Sîratu'n-Nebeviyye*, 590.

²⁵ İbn Hişâm el-Me'âfirî, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 503; Ez-Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî 'ale'l-Mevâhibu'l-Ledüniyye bi'l-Minehi'l-Muhammediyye*, 4/56.

²⁶ Kaynaklarda yanına uğradığı bu kişinin Hz. Ebu Bekir (r.a.) olduğu da rivayet edilmektedir. bk. Muhammed b. Sellâm el-Cümâhî, *Tabakâtu Fuhûli's-Şu'ara*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir (Cidde: Dâru'l-Medenî,

daha sonra sabah namazı vaktinde Rasulullah'ın (s.a.s.) huzuruna gelmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Ka'b b. Zühayr daha önce hiç tanışmamışlardı. Namazdan sonra tanıdığı kişi ona Peygamber'i (s.a.s.) işaret ederek yanına gidip ondan eman dilemesini söyledi. Bunun üzerine Ka'b kalkıp Rasulullah'ın (s.a.s.) yanına oturdu ve ellerini onun mübarek ellerine koyarak; "Ey Allah'ın Rasulü (s.a.s.), şayet Ka'b b. Zühayr günahlarından tövbe etmiş ve Müslüman olarak sizden eman dilemek için gelse, ben onu size getirsem bunu ondan kabul eder misiniz?" diye sordu. Rahmet Peygamberi (s.a.s.) bu soruya "Evet" diyerek cevap verdiğini duyan Ka'b b. Zühayr, aldığı bu cevapla adeta yeniden hayat buldu. Hemen peşinden "Ey Allah'ın Rasulü, ben Ka'b b. Zühayr'ım" diyerek kendini tanıttı.

Bunu duyan Ensar'dan bir adam hemen Ka'b b. Zühayr'ın üzerine atılarak "Ey Allah'ın Rasulü, beni bırak bu Allah düşmanının boyununu vurayım" deyiverdi. Bunun üzere şefkatli ve merhametli Peygamber Efendimiz (s.a.s.): "Onu bırak, çünkü o daha önceki yaptıklarını terkedip tövbe ederek geldi" diyerek onu affedip canını bağışlamıştır. Daha sonra Ka'b b. Zühayr, Efendimiz'e (s.a.s.) yazdığı kasidesini sonuna kadar okumuştur.²⁷

Başta Beyhakî olmak üzere bazı kaynaklarda Ka'b b. Zühayr'ın kardeşi Büceyr'den gelen mesajdan sonraki durumu hususunda farklı bir rivayet daha vardır. Bu rivayete göre Ka'b b. Zühayr, Büceyr'in mektubunu okuduktan sonra Müslüman olmuş ve meşhur Bânet Su'âd beytiyle başlayan kasidesini yazıp doğruca Medine'ye doğru yola çıkmıştır. Mescid-i Nebevi'ye gelen Ka'b, Hz. Peygamber'i (s.a.s.) ashabıyla yemek sofrasında sohbet ederken buldu. Daha önce hiç görmediği Allah Rasulü'nü (s.a.s.) insanların anlattığı özellikleriyle tanıdıktan sonra hemen şehadet getirip "Eman Ya Rasulullah!" dedi. Ardından kendisini daha önce hiç görmeyen Rasulullah (s.a.s.) kim olduğunu sorunca kendisini tanıttı.

Rasulullah (s.a.s.) karşısındakinin kendisine ve Müslümanlara hakaret eden şairlerden biri olduğunu anlayınca "Şöyle söyleyen Ka'b..." diyerek Hz. Ebubekir'e (r.a.) döndü ve "Nasıl söyledi ey Ebu Bekir" dedi. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir (r.a.), Ka'b'ın kardeşi Büceyr'e göndermiş olduğu hicv şiirinden şu kısmı okudu:

سَقَاكَ أَبُو بَكْرٍ بِكَاسٍ رَوِيَّةٍ فَأَنْهَكَ الْمَأْمُومُ مِنْهَا وَعَلَا

"Ebu Bekir sana dolu bir kadeh sundu; böylece Me'mun seni ondan hem suya kandırdı hem de doyurdu mu?"

Ka'b b. Zühayr, gönderdiği mektupta o şekilde söylemediğini belirtince, Rasulullah (s.a.s.) nasıl söylediğini sordu. Ka'b'da hemen şu beyti okudu:

(t.y.), 99; İbn Kâni', *Mu'cemü's-Sahabe*, 2/381.
²⁷ Ebu'l-Feth Muhammed İbn Seyyidi'n-Nâs, *Uyûnu'l-Eser fî funûni'l-Magâzi ve's-Şemâili ve's-Siyer* (Beyrut: Daru İbni Kesir, 2006), 2/281.

سَقَاكَ أَبُو بَكْرٍ كَأْسًا رَوِيَّةً فَأَنْهَكَ الْمَأْمُورُ مِنْهَا وَعَلَا

“Ebu Bekir sana dolu bir kadeh sundu; böylece emrolunan (Peygamber s.a.s.)seni ondan hem suya kandırdı hem de doyurdu mu? ”

Bu açıklamayı duyan Hz. Peygamber (s.a.s.), “Allah’a yemin olsun ki ben Allah tarafından emrolunanım” diyerek Ka’b’ı tasdik etmiştir. Bunun üzerine Ka’b b. Züheyr, Efendimiz’e (s.a.s.) yazdığı kasîdesini sonuna kadar okumuştur.²⁸

Muhtelif kaynaklarda geçen bilgilere göre Ka’b b. Züheyr, Efendimiz’in (s.a.s.) Taiften dönmesi ve Tebü’k Gazvesi arasındaki bir vakitte iman ettiği bilinmektedir.²⁹

1.1.4. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Bürdesini Hediye Etmesi

Ka’b b. Züheyr’in yazmış olduğu bu eser Hz. Peygamber’in (s.a.v) çok hoşuna gitmiş ve beğenmiştir. Hatta okuma sırası şu beyite geldiğinde yanındakilere mübarek eliyle okunana kulak vermeleri için işaret etmişlerdir:³⁰

إِنَّ الرَّسُولَ لَسَيْفٌ يُسْتَضَاءُ بِهِ مُهَنْدٌ مِنْ سَيْوفِ اللَّهِ مَسْلُورٌ

“Şüphesiz ki Rasul, kendisiyle aydınlanan kılıçtır, Hint kılıçlarından kınından çıkarılmış Allah’ın bir kılıcıdır.”

Rivayet edilene göre zikredilen beyitler okunurken Efendimiz (s.a.s.) insanları dinlemeye sevk etmekle kalmamış, kasîdeyi çok beğendiğinden o anda üzerinde bulunan bürdesini (Hırkasını) çıkarıp Ka’b’ın omuzlarına koymuştur. İşte bu hadise sebebiyle yıllarca Müslümanların dillerinden eksik etmedikleri bu kasîde “Kasîde-i Bürde” ismiyle şöhret kazanmıştır.

Rasulullah’ı (s.a.s.) sevindiren asıl mesele şiirin ve hutbelerin medya görevi gördüğü bu dönemde şerefli ve meşhur şairlerden olan birinin İslam dairesine girmesiydi. Zira şiirler dilden dile dolaşan insana iyi veya kötü birçok bilgi aktarabilecek bir araç mesabesindeydi. Müslüman olup Rasulullah’a (s.a.s.) gönül veren şairler sayesinde hak davasını dilden dile ulaştırmayı hedefleyen Efendimiz (s.a.s.), Ka’b b. Züheyr’in müslüman olmasıyla çok sevinmiş ve kendisine olan takdirini mübarek bürdesini hediye ederek göstermiştir. Ka’b b. Züheyr bundan sonraki hayatını da şiirleriyle İslam dinine hizmet ederek geçirmiştir.

Ka’b’a hediye edilen bu bürdeyi, Hz. Mu’aviye (r.a.) kendisinden yüksek ücretler karşılığında satın almak istese de dünyaya gözlerini kapatana kadar kimseye vermemiştir. Vefatından sonra Hz. Mu’aviye (r.a.) bu sefer varislerine daha yüksek tekliflerle gelmiş ve

²⁸ Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Delâilu’n-Nübüvve ve M’arifetu Ahvâli Sâhibu’s-Şerî’a* (Beyrut: Daru’l Kutubu’l-İlmiyye, 1988), 208.

²⁹ İbn Abdilber, *el-İstî’âb fî Esmâi’l-Ashâb*, 2/175.

³⁰ el-Beyhakî, *Delâilu’n-Nübüvve ve Ma’rifetu Ahvâli Sâhibu’s-Şerî’a*, 211.

bürdeyi satın almıştır. Bürde bu zamandan sonra halife ve padişahların bayram namazlarında halkın yanına çıkarken giyilmiştir. Yavuz Sultan Selim Hicaz'ı Osmanlı Devletine ilhak ettikten sonra hilafetin Osmanlı Hanedanlığına geçmesiyle bu hırka İstanbul'a getirilmiştir. Daha sonraları Sultan II. Murad'ın altından yapılma sandukasında şimdiye kadar özenle muhafaza edilmiştir. Günümüzde İstanbul'da Topkapı Sarayı Müzesinde hırka-i saadet adıyla sergilenmekte olan bürdenin Ka'b b. Züheyr'e hediye edilen bürde olduğu düşünülmektedir.³¹

1.1.5. Edebî Kişiliği

Şiir söyleme konusundaki başarısı Ka'b'a genç yaşta geniş bir ün kazandırmıştır. Ünü arttıkça şiire olan sevgisi ve bağlılığı da artan Ka'b, nübüvvetin ilk yıllarından itibaren dönemin saygın şairleri arasında yer almayı başarmıştır. İbn Sellâm, *Tabakât-ı Fuhûli's-Şu'arâ* adlı eserinde Ka'b b. Züheyr'i Cahiliye şiirinde ikinci tabakadaki şairlerden biri olarak değerlendirmiştir.³²

Bu değerlendirme, Ka'b'ın hem İslam öncesi hem de İslam döneminde taşıdığı edebî kıymeti ortaya koyup onun "Muhadramun" şairleri arasında olduğunu göstermektedir.³³ Basra'nın ünlü lügat ve nahiv âlimlerinden Halefu'l-Ahmer'in (ö. 180) ifadeleri de Ka'b'ın şiir alanındaki yetkinliğini teyit etmektedir. Halefu'l-Ahmer, "Züheyr'in muallakası olmasa onu oğlu Ka'b'dan faziletli görmezdim" diyerek, Ka'b'ın babası gibi büyük bir şair olduğunu vurgulamıştır. Bu ifade, Ka'b'ın şiir dünyasında ulaştığı yüksek mertebeyi ve babasının mirasını nasıl devam ettirdiğini göstermesi açısından önemlidir.³⁴

1.1.6. Vefatı

Doğumu hakkında net bir bilgiye sahip olmadığımız Ka'b b. Züheyr'in vefat tarihi de kesin bir şekilde bilinmemektedir. Rasulullah'ın (s.a.s.) kendisine hediye ettiği bürdeyi satın almak isteyen Hz. Mu'aviye (r.a.) ile aynı zamanda yaşadıkları anlaşılrsa da bu birlikteliğin hilafetin hangi zamanlarında olduğunu gösteren bir ibare bulunmadığı için nakledilebilecek veya tahmin edilebilecek bir tarih söylemek mümkün değildir. Bazı kaynaklarda ölüm tarihi

³¹ *Sülâsiyyetü'l-Bürde Bürdetü'r-Rasûl Sallallahu 'Aleyhi ve Sellem*, 23; Nurhan Atasoy, "Hırka-i Saâdet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/374.

³² Kendisiyle beraber ikinci tabaka'da Evs b. Hacer, Bişr b. Ebî Hâzım el-Esedî, Ebû Müleyke el-Hutay'e gibi şairlerde zikredilir. bk. *Tabakâtü Fuhûli's-Şu'arâ*, 97.

³³ Muhadram kelimesi yaygın olan kullanışa göre hem Cahiliye hem de İslam döneminde yaşayıp Efendimiz'i (s.a.s.) mümin olarak göremeyen kimselere kullanılır. Dil bilimi ile iştigal eden âlimler bu kelimeyi K'âb b. Züheyr gibi yine iki zamanı da görüp eser veren şairlere, Tarihçiler ise Emevî ve Abbâsî dönemlerini gören kişilere kullanmışlardır. bk. Mehmet Efendioğlu, "Muhadramûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/393.

³⁴ İbn Abdilber, *el-İstî'âb fî Esmâi'l-Ashâb*, 2/176.

yine Hz. Mu'aviye (r.a.) ile olan münasebetine dayanarak hicrî 26 olduğu söylenmektedir.³⁵

1.2. Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Efendi'nin Hayatı

1.2.1. İsim, Mahlas ve Nisbeti

Abdurrahman Kâmil Yetkin'in kendi hayatını veciz bir şekilde anlattığı terceme-i hâl'inde ve çalıştığımız eserin son kısmında isminin Abdurrahman, mahlasının Kâmil olduğunu belirtmiştir. Halk arasında dedesi Mustafa, Mecîdî nisbetiyle bilindiği gibi kendisi de çoğunlukla Mecdîzâde lakabıyla anılmıştır. Ayrıca Amasya'da doğup yaşadığı için müellifin kendi eserlerinde “Amâsî” nisbetine de çokça yer verdiği de görülmektedir.³⁶

1.2.2. Doğum Yeri ve Zamanı

Kendi terceme-i hâl'inde, babası Ahmet Rıfat Efendi'nin Abdurrahman Kâmil Efendi'nin doğumu hakkında bilgileri h. 1266 senesinde Cemâziye'l-âhir ayının 15. günü (m. 28 Nisan 1850) sabah saat yedi civarlarında Amasya'da gerçekleştiği şeklinde kaydettiğini söylemiştir.³⁷

Hem evladı hem de talebesi olan Mehmet Sabri Yetkin'in otobiyografisindeki bilgiye göre, dedesi Ahmet Efendi'nin doğum tarihini kayıt ettiği nüshada, Mecdîzâde Abdurrahman Efendi'nin h. 1264 senesinde (m. 1847) Gümüşlü'de doğduğu kaydedilmiştir. Talebelerinden evlâdı gibi sevdiği Osman Fevzi OLCAY ise h. 1262'de (m. 1846) tevellüd ettiğini söylemiştir. Diğer evladı olan Ahmet Emrî Yetkin ise terceme-i hâlinde h. 1266 (m. 1850) senesinde doğduğunu söyleyip babasının aktardığı bilgiye katılmıştır. Bu konuda daha önce birçok araştırma yapan Recep Orhan ÖZEL'e göre, Mecdîzâde Efendi'nin h. 1356'da (m. 1937) yazılan Nakdu'l-Hâtır isimli eserinde yaşının doksanı geçtiği bilgisi yer aldığı için doğum tarihinin Osman Fevzi OLCAY'ın aktardığı gibi h. 1262'de (m. 1846) olması kuvvetlidir.³⁸

³⁵ İkbâl, *Bânet Su'âd fî İlmâmâtın Şettâ*, 8-9; ez-Ziriklî, *El-A'lâm*, 5/226.

³⁶ Osman Fevzi OLCAY, *Amasya Hatıraları "Bildiklerim, Gördüklerim, İşittiklerim ile Amasya"* (Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2014), 80; Recep Orhan ÖZEL, “Baba Oğul Amasyalı Üç Âlim ve Üç Terceme-i Hâl: Abdurrahmân Kâmil Yetkin (1941), Mehmed Sabri Yetkin (1963), Ahmed Emrî Yetkin (1974)”, *Sonçağ Akademi Yayınları*, (2021), 167; Kâmil Şahin, “Abdurrahman Kâmil Yetkin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/504.

³⁷ Osman Fevzi OLCAY, *Amasya Ünlüleri*, çev. Turan Börekçi (Ankara: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2002), 14.

³⁸ ÖZEL, “Baba Oğul Amasyalı Üç Âlim ve Üç Terceme-i Hâl: Abdurrahmân Kâmil Yetkin (1941), Mehmed Sabri Yetkin (1963), Ahmed Emrî Yetkin (1974)”, 167-169-184.

1.2.3. Şecere ve Ailesi

XVIII ve XIX. yüzyıllarda Osmanlı-Rus savaşlarının şiddetini artırmasıyla Kırım halkı topraklarının Ruslar tarafından istila edilmesiyle kimi zaman büyük kabilelerle, kimi zaman da münferit olarak 1772’de vatanlarından göç etmek zorunda kaldılar. Osmanlı topraklarına yapılan bu göçlerin büyük bir bölümü Anadolu’ya yapılmıştır. Savaşın şiddetinin artmasıyla bu zulme ve baskıya daha fazla dayanamayıp göç etmek durumunda kalanlar arasında Milli mücadele döneminde halk ile yeni rejimin bağlarının kuvvetlenmesinde büyük hizmetleri olan, müftü ve vaizlik gibi ilmiye sınıfının vazifeleriyle yıllarca görevli olan Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Efendi’nin ataları da vardı. Dedeleri Anadolu’ya göç edip Çorum iline bağlı Mecitözü ilçesinin Dağla köyüne yerleşmişlerdir. Aile eşrafına verilen Mecdî lakabı da yerleştikleri yere nisbetle söylenmiştir.³⁹

Mecdîzâde Efendi’nin otobiyografisinde geçen “Pederim ve ecdâd-ı ızâmım uleamadandır” sözü bizlere ailesinin ilmî bir geçmişi olduğunu göstermektedir. Zira Kâmil Efendi’nin babası, ilmiye sınıfına mensup olup kadılık vazifesi gören Ahmet Rifat’dır (ö. 1281). Dedesi devrin önde gelen âlim ve müderrislerinden olan Mustafa Mecdî’dir (ö. 1244). Mustafa Efendi’nin babası olan Kırımlı Hasan Efendi ise Mecdîzâde Efendi’nin ataları içerisinde Kırım’dan Çorum’a göç edip Mecitözü’ne yerleşen kişidir. Mecitözü’nde yeterli ilmî çalışmalar yürütülmediğinden ve ilim ehlinin hakettiği değeri görememesinden dolayı oğlu Mustafa Mecdî ile beraber Amasya’nın Gümüşlü mahallesine taşınmışlardır. Buraya yerleştikten sonra Abdurrahman Kâmil Yetkin’in dedesi Mustafa Mecdî, Ürgübi Hacı Ahmed Efendi, Payaslı Mehmed Efendi ve Abdullah Vecîh Efendi gibi Amasya’nın ileri gelen âlimlerinden ders görmüş ve Abdullah Efendi’den ilmî icâzetnâmesini alıp Fâtıma Hanım Medresesinde müderrislik vazifesi görmüştür. Burada görev yapmaktayken Nakşibendî Tarikatının şeyhlerinden Kırımlı Hicâbî Abdül-Bâkî Efendi’den halifelik almıştır.⁴⁰

Kâmil Efendi’nin ağabeyi de “Hacı, Hâfız” diye tanınan Sâdık Efendidir (ö. 1329). Kendisi biraderi gibi Mecdîzâde lakabıyla da bilinmektedir. Kur’an-ı Kerim derslerini Çevikçe Mektebinin ikinci muallimi olan Mörekli Ahmet Hâfız Efendi’den almış ve Kıraat ilminde ihtisas etmiştir. Abdurrahman Kâmil Efendi’ye de aruz ve ferâiz ilminde ders verdiği bilinmektedir. Amasya’da kardeşi Kâmil Efendi gibi daima kendisiyle iftihar edinilen bir şahsiyettir. Oldukça hoş sohbeti olan, kibar, alçak gönüllü ve edepli bir âlim olduğu

³⁹ Songül Keçeci Kurt, “Son Dönem Osmanlı Ulemasının Önemli Şahsiyetlerinden Abdurrahman Kâmil Efendi (1850-1941)” 60 (2017), 478.

⁴⁰ ÖZEL, “Baba Oğul Amasyalı Üç Âlim ve Üç Terceme-i Hâl: Abdurrahman Kâmil Yetkin (1941), Mehmed Sabri Yetkin (1963), Ahmed Emrî Yetkin (1974)”, 167-169-186.

kaynaklarda aktarılmıştır.⁴¹

Abdurrahman Kâmil Efendi'nin muhterem eşi, zamanın büyük âlimlerinden Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa'nın hocalığını yapmış Anaç Hoca Efendi'nin (ö.h. 1309) kızı Emine Hanım'dır. Anaç Hoca'nın ailesi Gümüşlü mahallesinin en eski sakinleri arasındadır. Osmanlı zamanından kalma âlimlerin evlatlarını evlendirip akraba olmayı istemeleri bu evlilikte de görülmektedir. Talebelerinden Osman Fevzi OLCAY'ın annesi, Emine Hanım'ı "ahiret kardeşim" diye vasıflandırarak, ibadetlerine ihtimam gösteren, takvalı, züht ehli ve fevkalade bir kadın olarak yâd etmiştir. Eşi Mecdîzâde Efendi'nin vefatı üzerine çok üzüлүp kederlenip bir sene geçmeden h. 1361'de vefat etmiştir. Daha sonra Şamlar Mezarlığında medfun olan Mecdîzâde Efendi'nin yanına defnedilmiştir.⁴²

Kâmil Efendi'nin muhterem evlatları da kendisi gibi ilim yolunu seçmiş ve bu yolda hizmet etmişlerdir. İlk göz ağrısı Mehmet Sabri Yetkin, h. 1302'de (m. 1884) Gümüşlü Mahallesinde hayata gözlerini açtı. İsmi Mehmed olup mahlası ise Sabri'dir. Babası gibi o da Mecdîzâde olarak bilinmektedir. Mehmed Efendi, ailesinin ilmiye sınıfına olan büyük hizmetleri ve kendisinin de öğrenme iştiağıyla küçük yaşlarda ilmiye sınıfına gönül vermiştir. Bütün şer'î ilimleri öz babasından tahsil etmiş ve h. 1324'de (m. 1906) Kâmil Efendi'den icazet almıştır. Mehmed Sabri Efendi, ilmî birikimiyle sekiz ayrı ilimden imtihan edilerek müderris olarak tayin edilmiştir. Amasya Müftüsü Kâmil Efendi'nin vefatı üzerine düzenlenen, diğer iki kardeşlerinin de adaylar arasında olduğu seçimi oy çokluğuyla kazanıp h. 1360'da (m. 1942) müftülük görevine getirilmiştir.⁴³ Müftülük görevine 20 sene hiç ara vermeden devam eden Mehmed Efendi, yaşının ilerlemesi ve dinlenmeye ihtiyacı olduğu için h. 1380'de (m. 1962) emekliliğe ayrılmıştır. 1963 senesinde vefat etmiş ve naaşı ilk önce Şamlar Mezarlığına defnedilse de daha sonra Tekirdede Mezarlığına taşınmıştır.⁴⁴

Abdurrahman Kâmil Efendi'nin ortanca oğlu ise Ahmed Emrî'dir. Kendisi de diğer aile fertleri gibi Mecdîzâde lakabıyla şöhret bulmuştur. Kendi otobiyografisinde h. 1304'de (m. 1886) Amasya'da dünyaya geldiğini belirtmiştir. Bekir Paşa Medresesinde babası Abdurrahman Kâmil Efendi'nin rahle-i tedrisatına girmiştir. Medreselerde okutulması gereken ilimlerin hepsini geleneksel yöntemlerle öğrendikten sonra h. 1326'da (m.1908) icâzetnâme almaya hak kazanmıştır. Ataları gibi ilmiye sınıfında ismini unutturmayacak

⁴¹ OLCAY, *Amasya Hatıraları "Bildiklerim, Gördüklerim, İştiklerim ile Amasya"*, 46; OLCAY, *Amasya Ünlüleri*, 101; Şahin, "Abdurrahman Kâmil Yetkin", 43/504.

⁴² OLCAY, *Amasya Hatıraları "Bildiklerim, Gördüklerim, İştiklerim ile Amasya"*, 44-46; Mehmet Sabri Yetkin, *Keçe-i Sabri*, Milli Kütüphane, nr. 9211, 34; Keçeci Kurt, "Son Dönem Osmanlı Ulemasının Önemli Şahsiyetlerinden Abdurrahman Kâmil Efendi (1850-1941)".

⁴³ Şeyma Ayrancı, *Mehmet Sabri Yetkin ve Kasîde-i Nûniyye Şerhi* (Amasya: Amasya Üniversitesi, 2022), 24.

⁴⁴ Recep Orhan ÖZEL, *Amasya Müftüsü Mecdîzâde Mehmet Sabri Yetkin ve İnsan Süresi Tefsiri* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020), 77-78-93.

hizmetler yapan Ahmed Emrî Efendi, birçok eser kaleme almıştır. 1974'te ahirete irtihal edip, Kultepe muhitine yakın yeni kabristana defnolunmuştur. Ahmed Emrî Efendi'nin muhterem eşi Huriye Hanım olup bu evlilikten hiç çocukları olmamıştır.⁴⁵

Yaşça en küçük oğlu da Mustafa Niyâzi'dir. H. 1307 (m. 1891) senesinde dünyaya gelen, ilk tedrisini ve hâfızlık eğitimini ağabeyleri gibi Babası Mecdîzâde Efendi ve amcası Sadık Efendi'den alarak hâfız olmuştur. Kâmil Efendiden ayrıca feraiz ve hadis usulünde ders almıştır. Yaşı diğer kardeşlerine nazaran küçük olmasına rağmen onlardan önce 10.06.1959 tarihinde 68 yaşında dünyaya gözlerini kapamıştır.⁴⁶

Mecdîzâde Efendi'nin Fatma Zehra isimli bir kız evladı da vardır. Kâmil Efendiden alınan bir bilgiye göre kızı Fatma Zehra, henüz 18 yaşındayken tüberküloz (Verem) hastalığına tutulup h. 1328'de (m. 1910-1911) vefat etmiştir.⁴⁷

Gerek atalarına gerek de kendi soyundan gelenlere bakıldığında Yetkin ailesinin ilmiye sınıfında oldukça köklü bir geçmişe sahip olduğunu anlaşılmaktadır. Abdurrahman Kâmil Efendi sadece ilmi çalışmalar ve vazifelerle meşgul olmamış, bunun yanında kendi evlatlarını da bu kutlu kervana katarak onların da hatırı sayılır âlimlerden olmalarına ehemmiyet vermiştir.

Şekil 2. Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Efendi'nin Soy Ağacı;⁴⁸

⁴⁵ Keçeci Kurt, "Son Dönem Osmanlı Ulemasının Önemli Şahsiyetlerinden Abdurrahman Kâmil Efendi (1850-1941)", 482.

⁴⁶ Recep Orhan ÖZEL, "Amasya'da Bir Âlim Yuvası: Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Yetkin (Ö.1941) ve Oğulları Mehmet Sabri Yetkin (Ö.1963), Ahmet Emrî Yetkin (Ö.1974), Mustafa Niyazi Yetkin (Ö.1959)", Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6/10 (2018), 46; Keçeci Kurt, "Son Dönem Osmanlı Ulemasının Önemli Şahsiyetlerinden Abdurrahman Kâmil Efendi (1850-1941)", 483.

⁴⁷ Tablo için bak. Keçeci Kurt, "Son Dönem Osmanlı Ulemasının Önemli Şahsiyetlerinden Abdurrahman Kâmil Efendi (1850-1941)", 483; Şahin, "Abdurrahman Kâmil Yetkin", 43/504.

⁴⁸ Keçeci Kurt, "Son Dönem Osmanlı Ulemasının Önemli Şahsiyetlerinden Abdurrahman Kâmil Efendi (1850-1941)", 483.

1.2.4. İlmî Tahsili

XVIII ve XIX. yüzyıllar Osmanlı Devleti'nin ilmiye sınıfını oluşturan medreselerin devamlılığını sağlama ve değişen dünya düzenine göre yenilenme çalışmalarında ihmalkâr davranılıp bir kenara itildiği bir dönemdi. Köklü geçmişi ve kültürü olan bu kurumların usullerini geliştirmek yerine Batı menşeli eğitim usullerinin temelleri atılmaya başlandı. Abdurrahman Kâmil Efendi'nin de hayatı boyunca bu döneme şahitlik ettiği görülmektedir.⁴⁹

Mecdîzâde Efendi, ilmî serüvenine, h. 1271 (m. 1854) senesinde o dönemde adet olduğu üzere her ilme başlayan gibi Sıbyan Mektebinde başladı. Sıbyan Mektebi muallimi Mustafa Efendi'nin rahle-i tedrisatından geçip h. 1278 yılında hâfiz olduktan sonra iki sene boyunca Kıraat ve Tecvid dersleri gördü. Buradaki tahsili kemale erdikten sonra h. 1280'de (m. 1863) Amasya Sancak Mülki Amiri Ziya Paşa'nın yaptırdığı Rüşdiye Mektebinde tahsil görmüş ve daha sonra da h. 1285'de Yeşilırmak yakınındaki Mehmet Paşa Medresesine başlamıştır. Burada geçirdiği beş senede ilme başlangıç mahiyetinde olan temel ilimlerinin (mukaddimâtu'l-ulûm) yanı sıra İstihrac⁵⁰ ilmiyle de yakından ilgilenmiştir. Kardeşi Sadık Efendi'den burada geçirdiği zamanlarda Ferâiz, Kırâat ve Aruz ilimlerinde ders görmüştür. Bu beş seneden sonra yedi sene daha bölgenin ilminde mahir olan birçok âliminden akli ve nakli ilim dersleri görmüş ve ilmini geliştirmiştir.⁵¹

İlmî tahsilini çeşitli ilim meclislerinde tamamlayan Abdurrahman Kâmil Efendi, nihayet h. 1297 'de (m. 1879) Mevlana Siraceddin İsmail Şirvânî'nin öğrencilerinden olan Amasya'nın büyük âlimlerinden Mir Hasan Efendi'den icazet almıştır.⁵² Evlatlarından Mehmet Sabri Yetkin kendi otobiyografisinde, babasının Mehmet Paşa Medresesinden ayrılırken icazet aldığını düşündüğü için icazet tarihinin h. 1289 (m. 1873) olduğunu söylemektedir.⁵³

1.2.5. Meslekî Hayatı

İcazetnamesini almasının ardından ara vermeden h. 1297'de (m.1879) Amasya Bekir Paşa Medresesinde müderrislik görevine başlamıştır. Üç sene boyunca sarf ve nahiv ilimlerinde talebelere ders veren Kâmil Efendi, sonrasında hadis ilminde de dersler vermiştir.

⁴⁹ Keçeci Kurt, "Son Dönem Osmanlı Ulemasının Önemli Şahsiyetlerinden Abdurrahman Kâmil Efendi (1850-1941)", 478.

⁵⁰ Bir hadis kitabındaki rivayetleri başka varyantlarla aktarmasıdır. Daha geniş bilgi için bk. Sandıkçı Kemal, "Müstahrec", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2006), 32/111.

⁵¹ Şahin, "Abdurrahman Kâmil Yetkin", 43/504.

⁵² OLCAY, *Amasya Hatıraları "Bildiklerim, Gördüklerim, İşittiklerim ile Amasya"*, 97.

⁵³ ÖZEL, "Baba Oğul Amasyalı Üç Âlim ve Üç Terceme-i Hâl: Abdurrahmân Kâmil Yetkin (1941), Mehmed Sabri Yetkin (1963), Ahmed Emrî Yetkin (1974)", 170.

Mecdîzâde Efendi, yetiştirdiği talebelerden icazetname almaya hak kazananların yirmi birine h. 1311'de (m. 1893), yirmi ikisine h. 1319'da (m. 1901) ve yine yirmi ikisine de h. 1324'de (m. 1906) icazet vermiştir. Alanında mahir olan bir âlimin talebelerinin ilmi icazetname almaları devlet büyüklerinin de yakından takip ettiği ve takdir ettiği bir gelenek olmasından dolayı Hacı Reşid Paşa yapılan üçüncü icazet merasimine katılıp meşihat makamı üzerinden icazet alan talebelere gümüş, hocaları Abdurrahman Efendi'ye ise altın madalya takdim etmiştir. Maaşına da kayd-ı hayât şartıyla (hayatta olduğu müddetçe) ziyade yapılarak ödüllendirilmiştir.⁵⁴

27 sene içerisinde 65 talebeyi yetiştirip icazet vererek ilmiye sınıfına büyük oranda katkı sağlayan Abdurrahman Kâmil Efendi, birçok kez müftülük makamına getirilmiştir. Bunlardan ilki, h. 1318 yılının (m. 1900) Muharrem ayında Amasya Müftüsü Mehmet Efendi'nin ahirete irtihalinden sonra 50 yaşındayken meşihat makamı tarafından tevdi edilmiştir. Müftülük vazifesinin yanında Sivas ve Karadeniz bölgesi vaizliği (kursü şeyhliği) görevi de aynı anda verilmiştir. Daha sonra Osmanlı eğitim sisteminde ihtisasa hazırlayan Süleymaniye Medresesi'nin ilk mertebesi olan Bursa Fakihzâde Medresesine vazifelendirilmiştir. H. 1322 (m. 1409) senesinde dönemin Padişahı Sultan II. Abdulhamid'in fermanıyla İzmir pâyesi unvanını elde etmiştir. Hayatı boyunca birçok ilmî ve ahlâkî komisyonlarda bulunan Kâmil Efendi, Hicaz demiryolunun yapımının tamamlanması için halkı yardıma teşvik komisyonundaki gayretleri sebebiyle kendisine h. 1321'de (m. 1903) berat-ı şerif ve bir kıt'a madalyanın verildiğini ifade etmiştir. Mecdîzâde Kâmil Efendi, 1912 yılında hata ile emekliliğe sevk edilse de ivedilikle tekrardan müftülük görevine getirildi. Müftülüğü sırasında Kadı yardımcılığı da yapan Kâmil Efendi, tekrardan göreve getirilmesinden üç sene sonra 1915'te yaş sınırından dolayı emekliliğe ayrıldı. Vazifesinden yaşı sebebiyle ayrılrsa da ilmî faaliyetlerini 1916-1920 yılları arasında Amasyadaki Dâru'l-Hilâfe Medresesinde aralıksız sürdürmüştür. 1918'de Amasya Müftülüğüne getirilen Hacı Mehmed Tevfik Efendi'nin vefat etmesinden sonra, 1922 senesinin Temmuz ayında Mustafa Kemal Atatürk'ün atamasıyla tekrardan müftülük göreviyle memur olan Abdurrahman Efendi, hayatının son anlarına kadar bu makamla müşerref oldu.⁵⁵

İlim talebelerinin tedrisinin yanı sıra müftülük vazifesine başlamadan önce halka

⁵⁴ ÖZEL, "Baba Oğul Amasyalı Üç Âlim ve Üç Terceme-i Hâl: Abdurrahmân Kâmil Yetkin (1941), Mehmed Sabri Yetkin (1963), Ahmed Emrî Yetkin (1974)", 167-168.

⁵⁵ Şahin, "Abdurrahman Kâmil Yetkin", 43/504; ÖZEL, "Amasya'da Bir Âlim Yuvası: Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Yetkin (Ö.1941) ve Oğulları Mehmet Sabri Yetkin (Ö.1963), Ahmet Emrî Yetkin (Ö.1974), Mustafa Niyazi Yetkin (Ö.1959)", 46; ÖZEL, "Baba Oğul Amasyalı Üç Âlim ve Üç Terceme-i Hâl: Abdurrahmân Kâmil Yetkin (1941), Mehmed Sabri Yetkin (1963), Ahmed Emrî Yetkin (1974)", 167-168-185.

yönelik her Ramazan ayında tefsir dersleri yaparak Kur'an ayetlerini ve onların hikmetlerini halka anlatmıştır. Ayrıca Gümüşlü Camisinde sabah ve ikindi vakitlerinde yaptığı ilmî dersler de oldukça rağbet görmüştür. Abdurrahman Kâmil Efendi, Sultan Bayezid Camisi başta olmak üzere Amasya'nın birçok camisinde Ümmet-i Muhammed'in hidayeti için etkili vaazlar vermiş, hitabetinin akıcılığı ve ahlakının örnek teşkil etmesiyle halkın saygısına ve türlü övgülerine mazhar olmuştur.⁵⁶

1.2.6. Talebeleri

Son dönem Osmanlı âlimlerinden ve Cumhuriyetin temellerini atan ilk dönem âlimlerinden olan Abdurrahman Kâmil Efendi, kendisi gibi ilmiye sınıfında seneler sonrasında adından övgüyle bahsedilecek müstesna İslam âlimlerine hocalık etmiştir. Kâmil Efendi'nin üç evladı dışında rahle-i tedrisatına giren öğrencilerinden meşhur olanları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- 1- Abdulazîz Efendi (Hâfız Derviş Efendizâde)
- 2- Süleyman Efendi (İlisulu Hâfız)
- 3- Rıza Ali Efendi (Müftüzâde)
- 4- Şevkî Hasan Efendi (Helvacızâde)
- 5- Emîn Ali Mehmed Efendi (Erzurûmîzâde Hâfız)
- 6- Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddin YASAR
- 7- Hulûsî Mehmed Efendi (Hatîbzâde)
- 8- Osman Fevzi OLCAY⁵⁷

1.2.7. Eserleri

Abdurrahman Kâmil Efendi, ilmiye sınıfına alanında uzman âlimler yetiştirmenin yanında bu âlimlerin ve gelecek nesildeki ilmiye sınıfındaki şahsiyetlerin kullanmaları için birçok eser telif etmiştir. Hatta bu halini, yetmiş yaşında telif ettiği *Makâmât* şerhinde “lezzet-i tedris dimağına gitmiş” ibaresiyle anlatmıştır.⁵⁸ Genellikle Din, Ahlak, Arap Dili ve Belâgatı alanlarında eser telif eden Mecdîzâde Efendi'nin kendi el yazmasıyla kaleme aldığı

⁵⁶ ÖZEL, “Baba Oğul Amasyalı Üç Âlim ve Üç Terceme-i Hâl: Abdurrahmân Kâmil Yetkin (1941), Mehmed Sabri Yetkin (1963), Ahmed Emrî Yetkin (1974)”, 163-185.

⁵⁷ Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddin Yasar, Amasya Tarihi (Samsun: Kültür Yayınları, 2022), 9-12/12-123-220-312-412-518; Olcay, Amasya Hatıraları “Bildiklerim, Gördüklerim, İşittiklerim ile Amasya”, 17-26-80; Turgut Akpınar, “Hüseyin Hüsâmeddin Yasar”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/51; Osman Fevzi Olcay, Amasya Şehri (Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2014), 13.

⁵⁸ ÖZEL, “Amasya’da Bir Âlim Yuvası: Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Yetkin (Ö.1941) ve Oğulları Mehmet Sabri Yetkin (Ö.1963), Ahmet Emrî Yetkin (Ö.1974), Mustafa Niyazi Yetkin (Ö.1959)”, 50.

bazı meşhur eserlerini şöyle sıralayabiliriz:

1.2.7.1. Nakdu'l-Hâtur fî Cilâi'n-Nâzir

Amasya Yazma Eserler Kütüphanesinde 1708/1 numarada kayıtlı olup 84 sayfadan ve 150 varaktan oluşan Türkçe bir eserdir. Bu kitabın ilk kısmında ahlak konuları ele alınmış, daha sonra da Hz Peygamber'in (s.a.s.) mucizelerini anlatan bir risaleye yer verilmiştir. Bu ikinci risalenin sonunda eserin yazılış tarihi olarak h. 1356 (m. 1937) tarihi kaydedilmiştir. Eserde Mucizeler bahsinden sonra da h. 1357'de (m. 1938) Veysel Karânî'nin kıssasının anlatıldığı bir bölüm eksik olarak bulunmaktadır. Vefatına üç sene kala yazdığı bu kitabın, aynı kütüphanede 1708/2 numarada kayıtlı olan *Dürer-i Zebân* kitabıyla birkaç farklılık haricinde birinci kısmın birebir aynısı olduğu görülmektedir.⁵⁹

1.2.7.2. Tebyînü'l-Muğlakât ve'l-Mühimmât min Elfâzi'l-Makâmât

Bu eserin Amasya Yazma Eserler Kütüphanesi ve Milli Kütüphane Yazma Eserler Kütüphanesinde olmak üzere iki nüshası mevcuttur. Amasya Yazma Eserler Kütüphanesindeki 1734 numarayla bulunan nüsha, 28 varaktan oluşmakta ve müellifin kendi el yazmasıdır. Abdurrahman Kâmil Efendi eserin bitiş tarihini olarak h. 1339 (m. 1920-1921) olarak kaydetmiştir. Mecdîzâde Efendi, Muhammed el-Kâsım el-Harîrî'nin (ö. 516/1055) küçük hikâyelerden oluşan *Makâme* ismini verdiği manzum olan kitabındaki kelimelerin lügat anlamlarını zikretmiş ve metnin anlaşılması için gerekli yerlerde açıklamalar yapmıştır. Bu çalışmasının Arapça öğrenmede ileri seviyeye gelmiş olan talebelere ve onlara ders veren müderrislere yardımcı olacağını düşünmüştür. Eser Türkçe olarak yazılmıştır.

Bu eserin Milli Kütüphanedeki 927 numaralı *Besâ'irü'l-Kemâlât fî Tercemeti'l Makâmât* ve 7592 numaralı 288 varaktan oluşan *Dîbâce-i Müfredât* isimli eserlerle birebir aynı oldukları anlaşılmıştır. Bu nüshalara verilen isimler sehven verilmiş olup kitabın asıl ismi *Tebyînü'l-Muğlakât ve'l-Mühimmât min Elfâzi'l-Makâmât*'dir.⁶⁰

1.2.7.3. Terâcim-i Ahvâl

Milli Kütüphanede 7592 numarayla kayıtlı olan eser, Abdurrahman Kâmil Efendi'nin

⁵⁹ ÖZEL, "Amasya'da Bir Âlim Yuvası: Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Yetkin (Ö.1941) ve Oğulları Mehmet Sabri Yetkin (Ö.1963), Ahmet Emrî Yetkin (Ö.1974), Mustafa Niyazi Yetkin (Ö.1959)", 51; Avni Erdemir, "Amasyalı Abdurrahman Kâmil (Yetkin) Efendi'nin Şairliği ve Türkçe Şiirleri", *Amasya İlahiyat Dergisi* 12 (2019), 160.

⁶⁰ ÖZEL, "Amasya'da Bir Âlim Yuvası: Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Yetkin (Ö.1941) ve Oğulları Mehmet Sabri Yetkin (Ö.1963), Ahmet Emrî Yetkin (Ö.1974), Mustafa Niyazi Yetkin (Ö.1959)", 51-52.

biyografi alanında bir çalışmasıdır. Türkçe kaleme alınan eser ilim adamlarının ve evliyaların hayatlarından bahseden 28 varaktan oluşmaktadır. Eserde sadece isimleri “كاف” harfiyle başlayan kişilerin hayatları anlatılmaktadır. Eserin Kâmil Şahin’in özel kütüphanesinde bulunan Mecdîzâde Efendiye ait 160 sayfalık biyografi çalışmasının bir kısmı olabileceği düşünülmektedir. Çünkü Milli Kütüphanedeki kayıtlarda eserin 1994 senesinde Şahin Kitabevi’nden satın alındığı bilgisi geçmektedir.⁶¹

1.2.7.4. Dîvânçe

Bu eser Abdurrahman Kâmil Efendi’nin şairlik yönünü gördüğümüz eserlerindendir. Çünkü Mecdîzâde Efendi bu eserde h. 1302 (m. 1884) senesinde Gümüşlü camisinde yaptığı tefsir derslerini icra ettiği sırada hissettiği derin duyguları manzum ve mensur bir şekilde kaleme almıştır. Eserde hem Arapça hem de Türkçe olarak ahlak konularına değinilmiş ve mecâzî aşktan ilâhî aşka geçiş süreci işlenmiştir.

Milli Kütüphane Yazma Eserler Kütüphanesinde 89935 numarayla kayıtlı olup 98 sayfadan oluşmaktadır. Recep Orhan ÖZEL, yine aynı kütüphanede 7972/2 numarada kayıtlı olan *Eş’âr* isimli eserin her ne kadar Amasya Müftüsü Abdurrahman Kâmil Efendi’ye ait olduğu söylene de bu bilginin sahilhliĝinin ispatlanmadıĝını aktarmaktadır.⁶²

1.2.7.5. Mevâ’iz

Mecdîzâde Efendi’nin farklı zamanlarda başta tefsir olmak üzere deĝişik ilimlerdeki aldığı vaaz notlarını içermektedir. Milli Kütüphane Yazma Eserler Kütüphanesinde 8579 numarada kayıtlı olan bu eser gibi, yine aynı kütüphanede 7956 numaralı Risâle-i Mev’iza ve 7970 numaralı Kitâb-ı Mevâ’iz isimiyile, Abdurrahman Kâmil Efendi’ye nisbet edilen vaaz ve nasihatleri içeren farklı eserler de bulunmaktadır.

1.2.7.6. Fetevâ-yi Abdurrahman Kâmil

Amasya Belediyesi Kütüphanesinde 272 numarada kayıtlı olan bu eser, Abdurrahman Kâmil Efendi’nin müftülük vazifesini ifa ederken kullandığı bir fetva defteri olduĝu düşünülmektedir. Bir eserden daha çok not defteri veya başvuru kitabı gibi görölmektedir. Songül Keçeci Kurt, 73 varaktan oluşan bu notların Mecîdîze Efendi’den sonra gelenler

⁶¹ Erdemir, “Amasyalı Abdurrahman Kâmil (Yetkin) Efendi’nin Şairliĝi ve Türkçe Şiirleri”, 161; ÖZEL, “Amasya’da Bir Âlim Yuvası: Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Yetkin (Ö.1941) ve Oĝulları Mehmet Sabri Yetkin (Ö.1963), Ahmet Emrî Yetkin (Ö.1974), Mustafa Niyazi Yetkin (Ö.1959)”, 52.

⁶² ÖZEL, *Amasya Müftüsü Mecdîzâde Mehmet Sabri Yetkin ve İnsan Süresi Tefsiri*, 28.

tarafından gelişi güzel bir şekilde ciltlendiğini söylemektedir.⁶³

1.2.7.7. Şerh-i Bostân

Abdurrahman Kâmil Efendi'nin Fars edebiyatının en büyük şairlerinden Sa'dî Şîrâzî'nin Farsça kaleme aldığı *Bostan* isimli kitabı üzerine yazdığı Arapça şerhidir. Tamamlanamayıp yarım kalan bu eser toplamda 204 varaktan müteşekkildir. Milli Kütüphane Yazma Eserler Kütüphanesinde 5672 numarada kayıtlıdır.

1.2.7.8. Mirâtü's-Şuûni'l-Hakâik

XIX ve XX. yüzyıllarda yaşayan müfessir ve Nakşibendi mutasavvıflarından Ahmed Hüsameddin Dağıstânî'nin (1848-1925) istihraç alanında yazdığı bir eserin Türkçe tercümesidir. Kâmil Şahin'in özel kitaplığında bir mecmua içerisinde bulunmaktadır. Abdurrahman Kâmil Efendi'nin büyük oğlu Mehmet Sabri Yetkin'in istinsah ettiği eserde 71 madde halinde gelecekte gerçekleşmesi düşünülen olaylar ve devletlerin başına gelebilecek felaketlerden bahsedilmektedir.⁶⁴

1.2.7.9. Şerhu Ziyâdeti'l-Mer'

Ebü'l-Feth Alî b. Muhammed el-Büstî'nin (ö. 400/1010) *Kasîde-i Nûniyye* isimli eseri üzerine yazılan Arapça bir şerhtir. Mecdîzâde Efendi'nin Tercemesinde aktardığı bilgiye göre müftülük vazifesi kendisine tevdi edilince bu eser de diğerleri gibi müsvedde halinde kalmıştır. Kâmil Şahin, eserin 1904'te yazıldığını ve özel kitaplığında bulunan *Hâtırât-ı Abdurrahman Kâmil* isimli eserin (vr. 29b-31b) varakları arasında bulunduğunu belirtmektedir.⁶⁵

1.2.7.10. Diğer Eserleri

Mecdîzâde Efendi'nin otobiyografisinden özellikle tefsir alanında da birçok telif çalışmaları olduğunu görmekteyiz. Kâmil Şahin, Kur'an-ı Kerim'in birçok sure ve ayetleri üzerine yaptığı tefsir derslerinde aldığı notların ve *Hiz. Peygamber'in Risâleti* adlı başka bir

⁶³ Keçeci Kurt, "Son Dönem Osmanlı Ulehasının Önemli Şahsiyetlerinden Abdurrahman Kâmil Efendi (1850-1941)", 485.

⁶⁴ Şahin, "Abdurrahman Kâmil Yetkin", 43/505.

⁶⁵ ÖZEL, "Baba Oğul Amasyalı Üç Âlim ve Üç Terceme-i Hâl: Abdurrahmân Kâmil Yetkin (1941), Mehmed Sabri Yetkin (1963), Ahmed Emrî Yetkin (1974)", 168; Şahin, "Abdurrahman Kâmil Yetkin", 43/505.

eserin de bulunduğunu aktarmaktadır.⁶⁶

1.2.8. Fiziki Özellikleri ve Karakteri

Öğrencilerinden olan Hüsameddin Yasar'ın "Amasya Tarihi" adlı eserinde, dönemin önemli şahsiyetlerinden biri olan Abdurrahman Kâmil Efendi'nin fiziksel özellikleri ve kişisel niteliklerine dair tasvirlerle yer verilmiştir. Eserde, kısa boylu, iri yapılı, sevimli ve sürekli güler yüzlü bir şahsiyet olarak tanıtılan Hâfız Kâmil Efendi'nin, aynı zamanda çekingen bir yapıya sahip olduğu, ancak bu özelliğinin engin zekâsıyla dengelendiği ifade edilmiştir. Bu fiziksel ve karakter özellikleri, onun toplum içinde hem saygı hem de sevgi uyandıran bir kişi olmasını sağlamıştır. Hâfız Kâmil Efendi'nin en belirgin özelliklerinden biri, belâgat ve fesahat konusundaki üstün yetkinliği olmuştur. İlim, irfan ve edebiyat alanındaki derin bilgisi ve dil hâkimiyeti, onun vaazlarında ve derslerinde son derece etkili bir şekilde görülmektedir. Anlatımının açık ve anlaşılır olduğu, derslerini dinleyenler onun ilminden büyük keyif aldığı, nasihatlerinin halk üzerinde derin bir tesir uyandırdığı kaynaklarda yer almaktadır. Abdurrahman Kâmil Efendi vaazında halkta farklı duygular uyandırmıştır. Vaazlarıyla halkı gerektiğinde coşturmuş, gerektiğinde ağlatmıştır. Bu etkileyici anlatım gücünün, özellikle el-sine-i selâse (Arapça, Farsça ve Türkçe) edebiyatına olan hâkimiyetinden ve bu dillerin inceliklerini kullanabilme kabiliyetinden kaynaklandığı görülmektedir. Hâfız Kâmil Efendi'nin yaptığı tercümeler ve ibarelere kazandırdığı anlam ise hayranlık uyandıran bir diğer yönüdür. Tercümelerinde sergilediği açıklık ve doğallık, dinleyicileri kelimelerin asıl sahibinin kendisi olduğuna inandıracak kadar etkili olduğu belirtilmiştir.

Ayrıca, Hâfız Kâmil Efendi, kendi dönemi içinde ilmî ve ahlakî meziyetleriyle öne çıkan Mustafa Tevfik Efendi ile birlikte Amasya'nın önde gelen âlimleri olarak anılmıştır. Her iki âlim, sahip oldukları üstün vasıflar ve ilme yaptıkları katkılardan ötürü سَعْدَيْنْ lakabıyla yâd edilmişlerdir. Bu isimlendirmenin, İslam düşünce tarihinde derin bir etki bırakan Sa'dettin Taftazânî ve Seyyid Şerif Cürcânî gibi büyük âlimlere bir atıf olduğu görülmektedir. Bu benzetme, Hâfız Kâmil Efendi ve Mustafa Tevfik Efendi'nin dönemin ilmî ve ahlaki değerlerini taşıyan iki büyük şahsiyet olarak algılandıklarını göstermektedir.⁶⁷

1.2.9. Milli Mücadeledeki Rolü

Abdurrahman Kâmil Efendi, yaşadığı dönemdeki ilmiye sınıfındaki hizmetinin yanı

⁶⁶ Şahin, "Abdurrahman Kâmil Yetkin", 43/505.

⁶⁷ YASAR, *Amasya Tarihi*, 6-8/552-553.

sıra siyasi yönüyle de oldukça ön planda olmuştur. Milli mücadelenin ilk zamanlarında vatan ve millet sevgisini imandan sayıp halkın yeniden kıyama kalkması ve yeni kurulacak devletin temellerini atması için birçok faaliyette bulunmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, ülkenin her yerinde vuku bulan işgaller neticesinde halkı vatan müdafasına çağırarak ve yeni kurulacak devletin temellerini atma amaçlı Amasya'ya yaptığı ilk ziyaretinde en büyük desteği yine bölgenin meşhur din adamlarından almıştır. Amasya müftüsü Mehmet Tevfik Efendi ve o vakitlerde vaizlik görevini ifa eden Mecdizâde Efendi bu âlimlerin başında gelmektedir. Tarihler 12 Haziran 1919'u gösterdiğinde 9. Ordu Müfettişi (Tuğgeneral) Mustafa Kemal arkadaşlarıyla Amasya'ya ilk defa gelişlerinde karşılama heyeti içerisinde Abdurrahman Kâmil Efendi bizzat bulunmuştur.⁶⁸

Bir Ramazan günü Akşama doğru Amasya'ya gelen Paşa, ilk olarak hükümet konağında iftarını yaptıktan sonra halka hükümet ve vatanın nasıl sıkıntılar içerisinde olduğundan ve bunun karşısında kendilerine düşen sathı müdafa görevinin ne denli kıymetli olduğundan bahsetmiştir. Binaen aleyh Abdurrahman Kâmil Efendi'den de ertesi gün Cuma hutbesinde, geliş amacındaki gayeye uygun vaaz vermesini talep etmiştir. Bu istek karşısında kendisi de “*Başım gözüüm üstüne*” diyerek Paşa'ya ve davasına olan sadakatini göstermiştir. Böylelikle Milli mücadele'nin ilk vaazını 13 Haziran 1919 Cuma günü Bayezid Camisinde icra etmiştir.⁶⁹

Vatan müdafasında önemli adımlardan birisi olan Müdâfâ-i Hukuk Cemiyeti de bu ziyaret vesilesiyle 14 Haziran Cumartesi günü Müftü Mehmet Tevfik Efendi başkanlığında tam manasıyla hizmete başlamıştır. Bu cemiyetin kurulmasında ve hizmetlerinin devamlılığında yine Abdurrahman Kâmil Efendi'nin büyük emeği bulunmaktadır. Zira maaşından artırıp birikim yaptığı altınları “*Bunlar benden çok milletin halâsı için sizlere lazım*” diyerek bu yeni kurulan ve maddi ihtiyacı olan cemiyete vakfetmesi bunun en açık delilidir.⁷⁰

1.2.10. Vefatı

Hayatının son zamanlarında senelerdir ifa ettiği müftülük vazifesinden izin alan Abdurrahman Kâmil Efendi, yaşının ilerlemesi ve rahatsızlıklarından dolayı 31 Aralık 1941

⁶⁸ Recep Çelik, *Milli Mücadelede Din Adamları* (İstanbul: Emre Yayınları, 2009), 1/436.

⁶⁹ Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede Din Adamları* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 1/200.

⁷⁰ Ali Sarıkoyuncu, *Atatürk, Din ve Din Adamları* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 201; Hüseyin Menç, *Milli Mücadele Yıllarında Amasya Olaylar - Belgeler - Portreler* (Ankara: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2002), 101.

tarihinde ahirete irtihal etmiştir. Öğrencilerinden Osman Fevzi OLCAY, kendisinin öğle vaktinden bir saat önce dünyaya gözlerini kapadığını aktarmıştır. Cenaze namazı da aynı günün ikindi namazına müteakip Gümüşlü Camisinde kılındıktan sonra Şamlar Kabristanlığındaki ebedi istirahatgahına defnedilmiştir. Abdurrahman Kâmil Efendi'nin vefatının ardından Amasyadaki ilmiye sınıfı derin bir üzüntü içerisinde girmiş ve arkasından ona duyguları sevgilerini göstermek için şiirler yazmışlardır.⁷¹

⁷¹ OLCAY, *Amasya Ünlüleri*, 15-16; ÖZEL, *Amasya Müftüsü Mecdîzâde Mehmet Sabrı Yetkin ve İnsan Sûresi Tefsiri*, 24.

II. BÖLÜM

2. KA'B B. ZÜHEYR'İN BÂNET SU'ÂD KASİDESİ VE MECDÎZÂDE

ABDURRAHMAN KÂMİL EFENDİ'NİN ŞERHU KASİDETU BÂNET SU'ÂD'I

Bu bölümde, Ka'b b. Züheyr'in kaleme aldığı ve Kasîde-i Bürde adıyla meşhur olan Bânet Su'âd şiiri üzerine genel bir bilgilendirme yapılacaktır ve bu şiirin edebi ve tarihi bağlamı üzerinde durulacaktır. Şiir hakkında yapılmış olan bazı çalışmalar incelenecek ve ayrıntılı bilgiler verilecektir. Bu çerçevede, Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Efendi'nin yazmış olduğu şerhin, Kasîdetu Bânet Su'âd üzerindeki bilimsel ve edebi katkıları ele alınacaktır. Bu analiz, Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Efendi'nin edebi mirasını ve şerh geleneğindeki yerini daha iyi anlamamıza katkı sağlayacaktır.

2.1. Ka'b b. Züheyr'in Bânet Su'âd Kasidesi (Kasîde-i Bürde)

2.1.1. Kasîde'nin Özellikleri

2.1.1.1. İsmi ve Aidiyeti

Efendimiz'e (s.a.s.) peygamberliğin gelmesinden uzun bir müddete kadar müslüman olmayan ve hakkında ölüm fermanı verilmiş şairlerden olan Ka'b b. Züheyr, yazdığı eserde Müslüman olmadan önceki halet-i ruhiyesini yansıtmıştır. Ka'b, İslamla müşerref olmadan önceki çektiği sıkıntıları ve Efendimiz'in (s.a.s.) peygamberliğini gönülden tasdik edişini konu alan bu kasidesiyle, Efendimiz'in (s.a.s.) bürdesi ile ödüllendirilme şerefine nail olmuştur. Allah Rasulü'nün (s.a.s.) hırka-i saadetlerini bu şiir okunurken Ka'b'ın omuzlarına koyması, bütün herkesin ilk defa dinlediği bu kasîdenin "Kasîde-i Bürde" ismiyle anılmasına vesile olmuştur. Eser kasîdenin başlangıç lafızları olan "Bânet Su'âd" ismiyle bilinse de "Kasîde-i Bürde" olarak meşhur olmuştur.⁷²

"Kasîde-i Bürde" terkibi, her ne kadar Ka'b b. Züheyr'in yazdığı "Bânet Su'âd" şiiri için kullanılması şöhret kazansa da, kendisinden yaklaşık yedi asır sonra yaşayan Mısırlı İmam Muhammed b. Saîd el-Bûsirî'nin (ö. 695/1296) *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Medhi Hayri'l-Beriyye* isimli eseri için de kullanılmıştır. Hz. Peygamber'e (s.a.s.) olan sevgi ve bağlılığını ifade eden eser, el-Bûsirî'nin yakalandığı felçten kurtulmasını sağladığı için

⁷² Kenan Demirayak, "Kasîdetü'l-Bürde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/566.

“Kasîde-i Bür’e” (İyileşme Kasîdesi) olarak da isimlendirilmektedir.⁷³

Ka'b b. Zühre'nin müslüman olmasını konu alan “Bânet Su'âd” şiirinin isnatlarında bürde hadisesiyle beraber zikredilmesi şiirin kendisine aidiyetini göstermektedir. Eski dönem şairlerinin şiirlerini kendilerinden sonraki dönemlerde *ed-Divan* adı altında bir araya getirip neşredildiği gibi Ka'b b. Zühre'nin de yazmış olduğu yaklaşık 49 kasîdesi *Divân-ı Ka'b b. Zühre* ismiyle birçok kişi tarafından kaleme alınmıştır. Ka'b b. Zühre'nin şiirlerini barındıran bu eserlerin her birinde Bânet Su'âd isimli kasidenin zikredilmesi, hiç şüphesiz aidiyetini desteklemektedir.⁷⁴

2.1.1.2. İsnâdı

Ka'b b. Zühre'nin İslam edebiyatı dünyasında büyük ilgi uyandıran bu kasîdesi birçok hadis ve tarih kitaplarında çeşitli isnatlarla zikredilmiştir. Bu kaynaklardan bazılarının bilgileri şu şekildedir;

- 1- İbn Deyzel el-Hemedânî 'nin (ö.h. 281) *el-Cüz* adlı kitabında biri merfû'⁷⁵, ikisi de mevkuf⁷⁶ olmak üzere toplamda üç senetle.
- 2- İbn Ebî 'Âsım'ın (ö.h. 287) *el-Ehâdu ve'l-Mesânî* adlı kitabında merfû' senetle.
- 3- Ebü'l-'Abbâs Sa'leb'in (ö.h. 291) *el-Mecâlis* adlı kitabında iki maktû'⁷⁷ senetle.
- 4- Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin (ö.h. 356) *El-Ağânî* adlı kitabındaiki muktû' senetle.
- 5- Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ et- Taberânî'nin (ö.h. 360) *el-Mu'cemu'l-Kebîr* adlı kitabında mevkuf senetle.
- 6- Hâkim en-Nisâbü'rî'nin (ö.h. 405) *Müstedrek* adlı kitabında biri merfû', ikisi de mevkuf olmak üzere toplamda üç senetle.
- 7- Ebü Nu'aym el-İsfahânî'nin (ö.h. 430) *Ma'rifetu's-Sahâbe* adlı kitabında.
- 8- Ebü Bekr el-Beyhakî'nin (ö.h. 458) *Delâilu'n-Nübüvve* adlı kitabında iki merfû' senetle.
- 9- Yine el-Beyhakî'nin *es-Sünen* adlı kitabında merfû' senetle.
- 10- İbn Hayr el-İşbîlî'nin (ö.h. 575) *el-Fihrist* adlı kitabında merfû' senetle.

⁷³ Kasîdenin manzum tercümesi için bk. Mahmut Kaya, “Muhammed b. Sa'îd Bûsîrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/468.

⁷⁴ *Divân-ı Ka'b b. Zühre*, 107.

⁷⁵ Merfû': Hadisçilerin Hz. Rasulullah Efendimiz'e (s.a.s.) isnad edilen haberler için kullandıkları özel bir terimdir. Detaylı bilgi için bk. Ömer b. Muhammed b. Fettûh el-Beygûnî, *Şerhu'l-Manzûmetu'l-Beygûniyye fî Mustalahi'l-Hadîs* (Halep: Mektebetu Daru'l-Felâh, 2009), 67.

⁷⁶ Mevkuf: Hadisçilerin Sahabe-i Kirâm Efendilerimiz'e (r.anh.) isnad edilen haberler için kullandıkları özel bir terimdir. Detaylı bilgi için bk. el-Beygûnî, *Şerhu'l-Manzûmetu'l-Beygûniyye fî Mustalahi'l-Hadîs*, 72.

⁷⁷ Maktû': Hadisçilerin Tâbiun Efendilerimiz'e isnad edilen haberler için kullandıkları özel bir terimdir. Detaylı bilgi için bk. el-Beygûnî, *Şerhu'l-Manzûmetu'l-Beygûniyye fî Mustalahi'l-Hadîs*, 69.

- 11- Ebü'l-Feth İbn Seyyidi'n-Nâs'ın (ö.h. 732) *Minehu 'l-Medh* adlı kitabında mevkuf senetle.
- 12- İbn Câbir b. Muhammed el-Vâdî'âşî el-Kaysî'nin (ö.h. 749) *Bernâmecü 'l-Vâdî'âşî* adlı kitabında mevkuf senetle.
- 13- Ebû Nasr Tâcüddîn es-Sübkî'nin (ö.h. 771) *Tabakâtü 'ş-Şâfiyyetü 'l-Kübrâ* adlı kitabında mevkuf senetle.
- 14- Ebû Bekir el-Heytemî'nin (ö.h. 807) *Mecmau 'z- Zevâid* adlı kitabında.
- 15- İbn Hacer el-'Askalânî'nin (ö.h. 852) *el-İsâbe fî Temyîzi 's-Sahâbe* adlı kitabında.⁷⁸

2.1.1.3. Beyit Sıra ve Sayısı

Kasîdetu Bânet Su'âd, Ka'b b. Züheyr gibi ünlü bir şairin sadrından kelama dökülmesi ve İslam dünyasındaki benzeri görülmemiş bir medhe mazhar olması hasebiyle insanlar tarafından çok rağbet görmüştür. Kasîdenin isnadını aktardığımız bir önceki başlıktan da anlaşılacağı üzere şiirin ravi ve rivayetleri oldukça geniş bir kitleye ulaşmıştır. Hal böyleyken kasîdeyi rivayet eden kitaplarda beyitlerin sırasında veya toplam beyit sayısında ciddi manada farklılıklar olduğu görülmektedir. Araştırmalarımız sonucunda Kasîdetu Bânet Su'âd'ın beyit sayısı en az 23 ve en çok da 60 beyite kadar rivayetleri olduğu anlaşılmıştır. Bunlardan bazıları isnatlarıyla zikredilmemesi ve diğer rivayetlerden sayı olarak oldukça uzak olması şöhret kazanmalarına mani olmuştur. Beyitlerin sayılarındaki rivayet farklılıklardan meşhur olan bazıları şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *Müstedrek* adlı kitabında 51 beyt.
- 2- Tâcüddîn es-Sübkî'nin *Tabakâtü 'ş-Şâfiyyetü 'l-Kübrâ* adlı kitabında 53 beyt.
- 3- El-Beyhakî'nin *Delâilu 'n-Nübüvve* adlı kitabında 54 beyt.
- 4- İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve 'n-Nihâye* adlı kitabında 54 beyt.
- 5- İbn Seyyidi'n-Nâs'ın *Minehu 'l-Medh* adlı kitabında 54 beyt.
- 6- Ebî Sa'îd el-Hasen es-Sükkerî'nin (ö.h. 275) *Şerhu Dîvânî Ka'b b. Züheyr* adlı kitabında 54 beyt.
- 7- İbn Hicce el-Hamevî'nin (ö.h. 837) *Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âd* adlı kitabında 55 beyt.
- 8- Muhammed İbnu'l-Mübârek'in (ö.h. 585) *Muntehe 't-taleb min Eş'âri 'l-'Arab* adlı kitabında 56 beyt.
- 9- Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî'nin (ö.h. 733) *Nihâyetü 'l-Ereb* adlı kitabında

⁷⁸ İkbâl, *Bânet Su'âd fî İlmâmâtin Şettâ*, 19; el-Fenîsân, *Tevsîku Kasîdeti Bânet Su'âd fî 'l-Metni ve 'l-İsnâd*, 14.

57 beyt.

10- İbn Hişâm'ın *es-Sîretu'n-Nebeviyye* adlı kitabında 58 beyt.⁷⁹

2.1.1.4. Bölümleri ve Vezni

Cahiliye dönemi şairlerinden Ka'b b. Zühre'nin İslâmî din, Rasulallah'ı (s.a.s.) peygamber olarak kabul etmesiyle nazmettiği Kasîdetu Bânet Su'âd, iki dönemin şiir üslupları arasında köprü mesabesinde görülmüştür. Nitekim bu kasîdenin beyitlerini dikkatli bir şekilde incelediğimizde hem cahiliye döneminden kalan kadın ve hayvan tasvirleri bulunurken, hem de Allah Rasulü (s.a.s.) ve ashabına övgü ibareleri bulunmaktadır. Üç bölümden oluşan kaside şu şekilde sıralanmıştır: İlk olarak *Nesib/Gazel* (Aşk-Sevgi ifade edilen kısım), ikinci olarak *Tasvir* (Betimleme ifade eden kısım) ve son olarak da *Medih* (Övgü ifade eden kısım) bölümü yer almaktadır. Bu zikredilen üç bölüm, cahiliye döneminde adet edildiği gibi Ka'b b. Zühre tarafından da mana yönünden taksim edildiği açıkça görülmektedir.⁸⁰

Nesib/Gazel bölümünde şair, sevdalısı Su'âd'ın ayrılığından bahsederek başlamış ve onun fiziki ve ahlaki özelliklerine değinmiştir. Ka'b, fizikî olarak bir kadında olması beklenen bütün güzel sıfatların sevdalısı Su'âd'da bulunmasının yanında onun ahlakî olarak iyi bir karakteri olmadığından bahseder. Su'âd'ı yalancılık, nasihat dinlememe, cefakârlık ve sürekli sevgili değiştirme gibi özelliklerle vasıflamıştır. Ayrıca onun bu ilgisiz ve kayıtsız tavırları sebebiyle kendisine harcanacak çabaların boş ve yersiz olacağına da çokça değinmiştir. Bu bölüm beyitlerin sıra ve sayısındaki görüş ayrılıklarına göre yaklaşık 13-14 beyitten oluşmaktadır.

Ka'b b. Zühre, kasîdenin ikinci kısmı olan Tasvir bölümünde ise, sevdiğine ulaşmak için bindiği devenin betimlemesini yapmaktadır. Binddiği devenin asil soylu, güçlü ve kuvvetli, semiz, iz bulmada gözü keskin, vücut bakımından erkek develere benzeyen ve güçlü bacakları sayesinde oldukça hızlı gidebilen bir deve olduğundan bahsetmiştir. Bu bölüm kasîde'nin *إِلَّا الْعَتَاؤُ النَّجِيْبَاتِ الْمَرَّاسِيْلُ* beytinden başlayıp, *تَقْرِي اللَّبَانِ بِكَفِّيْهَا* - *أَمَسَتْ سَعَادُ بِأَرْضٍ لَا يُبْلَغُهَا* - *إِلَّا الْعَتَاؤُ النَّجِيْبَاتِ الْمَرَّاسِيْلُ* beytine kadar yaklaşık 21 beyitten oluşmaktadır.

Son bölüm olan Medih bölümü ise, kasîdenin ana mefhumunu veren en önemli kısmını oluşturmaktadır. Zira kasîdeye bir bütün olarak baktığımızda genellikle hüzn, korku, dışlanma ve ümitsizlik gibi duyguların hâkim olduğunu görmekteyiz. Bu düşüncelerin sonucu

⁷⁹ İkbâl, *Bânet Su'âd fî İlmâmâtin Şettâ*, 20-21; el-Fenîsân, *Tevsîku Kasîdeti Bânet Su'âd fî'l-Metni ve'l-İsnâd*, 29.

⁸⁰ el-Fenîsân, *Tevsîku Kasîdeti Bânet Su'âd fî'l-Metni ve'l-İsnâd*, 70.

olarak şâir bu bölümde, küfürde sebat edip Peygamber Efendimiz’e (s.a.s.) yazdığı hicv şiirinin özürünü beyan edip Efendimiz’e (s.a.s.) ve muhacirlere övgüler yağdırmıştır. Övrünü beyan ettiği kısımda henüz Müslüman olmadan önce kimden yardım istediye kimsenin ona kesin ölecek zannıyla yardım etmemesine rağmen o, babasından öğrendiği ahlâkî değerlere göre Allah’ın (c.c.) ne dilerse onun vuku bulacağını söylemiştir. Hz. Peygamber’i (s.a.s.) kendisinden daha kuvvetli bir aslanla karşı karşıya gelince ya rakibini yere sermeden ya da kendisi oracıkta canını vermeden savaş meydanından ayrılmayan bir aslana benzetmiştir. Bu bölüm de *يَسْعَى الْوُشَاةُ جَنَابَيْهَا وَقَوْلُهُمْ - إِنَّكَ يَا ابْنَ أَبِي سُلَيْمٍ لَمَقْتُولٌ* beytinden kasîdenin sonuna kadar yaklaşık 24 beyitten müteşekkildir.⁸¹

Kasîdetu Bânet Su’âd’da şiirin sonları ل harfi ile son bulduğu için *Lâmiyye* formundadır. Aruzu *bahr-i basit*’in⁸² üç suretinden biri olan *mahbune*’dir⁸³. Darbı ise yine *bahr-i basit*’in altı kısımlarından biri olan maktu olarak nazmedilmiştir.⁸⁴ Kasîdenin vezni ise şu şekildedir:⁸⁵

مُسْتَفْعِلُنْ - فَاعِلُنْ - مُسْتَفْعِلُنْ - فَاعِلُنْ / مُسْتَفْعِلُنْ - فَاعِلُنْ - مُسْتَفْعِلُنْ - فَاعِلُنْ - فَعْلُنْ

2.1.2. Kasîdetu Bânet Su’âd Üzerine Yapılan Çalışmalar

İslam âleminde okunması, yazılması ve hatta taşınmasıyla bile bereket ümit edilen Kasîdetu Bânet Su’âd, Efendimiz’e (s.a.s.) övgü içeren bir kasîde olması hasebiyle birçok âlim ve arif zatın ilgi oldağı haline gelmiştir. Binaen aleyh sayısı azımsanamayacak kadar çok ilmi çalışmaya konu olmuştur. Bu başlıkta Kasîde hakkında bahsi geçen ilmî çalışmalardan bazılarını zikredeceğiz.

2.1.2.1. Şerhler

Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Medine-i Münevvere’ye hicretinin ilk yıllarında gerek Arap yarımadasında gerek de acem diyarlarda şöhrat kazanmış bu kasîde, birçok kişi tarafından şerh edilip manasının ve inceliklerinin anlaşılabilmesi için açıklamalar yapılmıştır. Bu açıklamaların ve izahların ilki ve en şereflişi Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından yapılmıştır.

⁸¹ Kenan Demirayak, “Bânet Su’âd Kasîdesi Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Araştırma Dergisi* 24 (1997), 142-143.

⁸² Bahr: Şairin şiirini nazmederken takip ettiği asıl vezin kalıbına verilen isimdir. Bu bahirler toplamda 16 kısıma ayrılıp bunlardan biri de bahri basit’tir. Detaylı bilgi için bk. Seyid Ahmed el-Hâşimî, *Mîzânü’z-Zeheb fî Sînâ’ati Şi’ri’l-‘Arab* (Beyrut: Mektebutu Dâru’l Beyrûtî, 2006), 41.

⁸³ Mahbun: Şiir kalıplarından فَاعِلُنْ vezninde gelip sukunlu olan ikinci harfi hazfetme işlemine denir. Bu işlemten sonra da vezin فَعْلُنْ şeklinde kalır. Daha geniş bilgi için bk. el-Hâşimî, *Mîzânü’z-Zeheb fî Sînâ’ati Şi’ri’l-‘Arab*, 19.

⁸⁴ Zikredilen tabirler hakkında tahkikli metnin ilk sayfalarında bilgi verilmiştir.

⁸⁵ Cemâluddin Muhammed b. Hişâm el-Ensârî en-Nahvî, *Şerhu Kasîdeti Bânet Su’âd* (Kâhire: Mektebetü’l-İslâmiyye, 2010), 87.

Ka'b b. Züheyr kasîdeyi Efendimiz'e (s.a.s.) okurken sıra Su'âd'a götüren devenin vasıflarını anlatan عَتَقُ مُبِينٌ وَفِي الْخَدَّيْنِ تَسْهِيلٌ حُرَّتِيهَا لِلْبَصِيرِ بِهَا beytine geldiğinde Efendimiz (s.a.s.) ashabına beyitte geçen حُرَّتِيهَا kelimesinin manasını sormuştur. Ashab-ı Güzin ise bu kelimenin devenin gözleri manasına gelidiğini söyleyince, Efendimiz (s.a.s.) bu kelimenin devenin kulakları manasında olduğunu belirtmiştir.⁸⁶ Nitekim Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Efendi de bu rivayete yazmış olduğu eserde ilgili beytin açıklamasında bu olaya yer vermiştir.⁸⁷

Kasîdetu Bânet Su'âd Üzerine Abdurrahman Kâmil Efendi gibi birçok İslam âlimi ve edebiyatçıların yazmış oldukları 70'den fazla şerhlerden bazıları, müelliflerinin vefat tarihine göre aşağıda zikredilmiştir:

- 1- Ebü'l-'Abbâs el-Ahvel'in (ö.h. 259) *Şerhu Bânet Su'âd'ı*,
- 2- Ebû Sa'îd es-Sükkerî'nin (ö.h. 275) *Şerhu Bânet Su'âd'ı*,
- 3- Ebü'l-'Abbâs Sa'leb'in (ö.h. 291) *Şerhu Bânet Su'âd'ı*,
- 4- İbn Düreyd'in (ö.h. 321) *Şerhu Bânet Su'âd'ı*,
- 5- Ebû Abdillâh Niftaveyh'in (ö.h. 323) *Şerhu Bânet Su'âd'ı*,
- 6- Ebû Bekir İbnu'l-Enbârî'nin (ö.h. 328) *Şerhu Bânet Su'âd'ı*,
- 7- Yahya b. Ali el-Hatîb et-Tibrîzî'nin (ö.h. 502) *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd'ı*,
- 8- İsa b. Abdülazîz el-Cuzûlî'nin (ö.h. 607): *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd'ı*,
- 9- Ebü'l-Kâsım el-Has'amî es-Sehlî (ö.h. 581) *Şerhu Bânet Su'âd'ı*,
- 10- Abdüllatîf el-Bağdâdî'nin (ö.h. 629) *Şerhu Bânet Su'âd'ı*,
- 11- İbn Hişâm'ın (ö.h. 761) *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd'ı*,
- 12- Ali b. Muhammed el-Curcânî'nin (ö.h. 816) *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd'ı*,
- 13- İbn Hicce el-Hamevî'nin (ö.h. 837) *Şerhu Bânet Su'âd'ı*,
- 14- Celâlüddîn el-Mahallî'nin (ö.h. 864) *Şerhu Bânet Su'âd'ı*,
- 15- El-Mevlâ Hayreddin'in (ö.h. 883) *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd'ı*,
- 16- Celâlüddîn es-Suyûtî'nin (ö.h. 911) *Künhü'l-Murâd fî Şerhi Bânet Su'âd'ı*,
- 17- Abdulaziz b. Ali b. Abdülazîz ez-Zemzemî'nin (ö.h. 963) *Şerhu Bânet Su'âd'ı*,
- 18- İbn Hacer el-Heysemî'nin (ö.h. 974) *Şerhu Bânet Su'âd'ı*,
- 19- Salih b. Sıddık el-Hazrecî'nin (ö.h. 975) *Kitabu'l-İktisad fî Şerhi Bânet Su'âd'ı*,
- 20- Ebû Abdillâh ez-Zürkânî'nin (ö.h. 1122) *Şerhu Bânet Su'âd'ı*.⁸⁸

⁸⁶ İkbâl, *Bânet Su'âd fî İlmâmâtin Şettâ*, 39.

⁸⁷ Abdurrahman Kâmil Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, Milli Kütüphane, 7966. vr.13a.

⁸⁸ İkbâl, *Bânet Su'âd fî İlmâmâtin Şettâ*, 40; Süleyman Tülöncü, "Ka'b b. Züheyr ve Kasîde-i Bürde'si Üzerine Notlar I", *Atatürk Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi* 5 (1982), 165; Demirayak, "Bânet Su'âd Kasîdesi Üzerine", 155.

2.1.2.2. Tercümeler

Kasîdetu Bânet Su'âd,'ı başta batıda bulunan birbirinden farklı milletlere mensub oryantalistler⁸⁹ olmak üzere birçok kişi çeşitli dillere çevirmişlerdir. Kaleme alınan bu tercümeler farklı zaman ve mekânlarda yayımlamışlardır. Bu tercümelerin bazı meşhur olanlarını şöyle sıralayabiliriz;

- 1- Lette tarafından 1748'de Latince'ye.
- 2- Georg Wilhelm Freytag tarafından 1823'de Latince'ye.
- 3- Rückerd tarafından 1846'da Almanca'ya.
- 4- Gustav Weil tarafından 1864'te Almanca'ya.
- 5- Muhammed Cafer tarafından 1875'de Farsça'ya.
- 6- James William Redhouse tarafından 1881'de İngilizce'ye.
- 7- Theadar Nöldeke tarafından 1890'da Latince'ye.
- 8- Giuseppe Gabrieli tarafından 1901'de İtalyanca'ya.
- 9- El-Kâdî Muhammed Sadreddin 1903'de Hintçe'ye.
- 10- A. Raux tarafından 1904'te Fransızca'ya.
- 11- Rene Basset tarafından 1910'da Fransızca'ya.
- 12- Reynold Alleyne Nicholson tarafından 1922'de İngilizce'ye.
- 13- Oskar Rescher tarafından 1950'de Almanca'ya.
- 14- Türkçe'ye tercümeleri:
 - a- M. Nuri Gencosman tarafından 1961'de.
 - b- Nafiz Danışman tarafından 1963'de.
 - c- Sezai Karakoç tarafından 1967'de.
 - d- Osman Keskiöğlu tarafından 1975'de.⁹⁰

Yapılan tercümeler arasında bazıları beyitleri tercüme etmenin yanı sıra beytin manasının daha iyi anlaşılabilmesi için tercümeyi manzum bir formda ayrıca zikrettiği görülmektedir. Mahmut Kaya'nın *İslâmî Edebiyatta Şaheserler* isimli çalışması bu yöntemle yapılan tercümelerden bir tanesidir.⁹¹

⁸⁹ Oryantalist: Doğuyu çeşitli alanlarda inceleyip değer yargısı oluşturan Batı kaynaklı faaliyetleri icra eden kişidir. Detaylı bilgi için bk. Yücel Bulut, "Oryantalizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/428.

⁹⁰ Demirayak, "Bânet Su'âd Kasidesi Üzerine", 156; İkbâl, *Bânet Su'âd fî İlmâmâtin Şettâ*, 123; Tülüncü, "K'âb b. Zuheyr ve Kasîde-i Bürde'si Üzerine Notlar I", 172.

⁹¹ Mahmut Kaya, *İslâmî Edebiyatta Şaheserler* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 32.

2.1.2.3. Mu'ârazalar

Mu'âraza yazma geleneği, genelde ilk şairin şiirinin yazıldığı aynı ölçü ve kafiye ile aynı konuyu işleyen bir şiir yazmaktan ibarettir. Şairlerin bir şiire Mu'âraza (Nazîre) yazmalarındaki gaye, genellikle o şiirin şairinin yeteneğine duyulan saygının bir göstergesi olsa da bazen de eleştirel bir anlam ifade etmektir. Bu tür yaklaşımlar, edebiyat alanında rekabeti teşvik eder ve şiir sanatında üstünlük arayışını canlandırır. Eski ve modern dönemde pek çok şiir mu'ârazalara hedef olmuştur.⁹² Ka'b b. Züheyr'in Kasîdetu Bânet Su'âd'ının birçoğu saygı üzerine yazılan yaklaşık 36 adet mu'ârazadan bazıları müelliflerinin vefat tarihlerine göre aşağıda zikredilmiştir:

- 1- Eş-Şemmâh b. Dırâr ez-Zübyânî'nin (ö.h. 30) mu'ârazası.
- 2- Ebû Mâlik Gıyâs el-Ahtal'ın (ö.h. 92) mu'ârazası.
- 3- Ebü'l-Muzaffer Muhammed el-Ebîverdî'nin (ö.h. 507) mu'ârazası.
- 4- Ebü'l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî'nin (ö.h. 538) mu'ârazası.
- 5- Ebü'l-Fadl Muhyiddîn Abdullâh b. Abdüzzâhir'in (ö.h. 692) mu'ârazası.
- 6- Ebû Abdillâh Şerefüddîn Muhammed el-Bûsîrî'nin (ö.h. 695) mu'ârazası.
- 7- Ebü'l-Feth İbn Seyyidi'n-Nâs'ın (ö.h. 732) mu'ârazası.
- 8- Ebû Hayyân el-Endülîsî'nin (ö.h. 745) mu'ârazası.
- 9- Şemseddin Ebû Abdullah el-Endülîsî'nin (ö.h. 749) mu'ârazası.
- 10- Abdülğanî en-Nablûsî'nin (ö.h. 1143) mu'ârazası.⁹³

2.1.2.4. Tahmîsler

Bazı şairler, Banet Suad adlı şiiri, anlamlarını genişletmek amacıyla Tahmîs⁹⁴ usulüyle ele almışlardır. Bu tahmîslerle meşhur olan bazı şairler vefat yıllarına göre aşağıda sıralanmıştır:

- 1- Şihâbüddîn Yahya b. Habeş es-Sühreverdî'nin (ö.h. 587) tahmisi.
- 2- Şa'bân b. Muhammed el-Kureşî el-Âsârî'nin (ö.h. 828) tahmisi.
- 3- Necmeddin Muhammed el-Vâsıtî'nin (ö.h. 834) tahmisi.
- 4- Abdalbaki b. Ali el-Varnavî'nin (ö.h. 1187) tahmisi.
- 5- Ahmed b. Muhammed eş-Şerkâvî el-Circâvî'nin (ö.h. 1220) tahmisi.

⁹² Nahle Abdulkerim El-Hurâtânî, *El-Mu'âradâtu's-Ş'îriyye fî Edebi'l-'Arabî en-Neycîrî* (Malezya: El-Medînetu'l 'Âlemîyye, 2013), 10.

⁹³ İkbâl, *Bânet Su'âd fî İlmâmâtin Şettâ*, 79.

⁹⁴ Tahmîs: Şairlerin başkasına ait bir şiirde her beyitinin başına kendi üç mısrasını ekleyerek oluşturdukları bir tür naziredir. Detaylı bilgi için bk. Mustafa Sâdık Er-Râfî'î, *Târîhu Êdêbi'l-'Arab* (Beyrut: Daru'l Kutubu'l-İlmiyye, 2000), 3/298.

6- İbrahim b. Muhammed el-Bâcûrî'nin (ö.h. 1277) tahmîsi.⁹⁵

2.1.2.5. Taştîrler

Daha önce yazılmış bir şiire mana zenginliği katma amacıyla başka şairler tarafından şiir beytlerinin arasına *Taştîr* adı altında eklemeler yapılmıştır.⁹⁶ Kasîdetu Bânet Su'âd,'ın üzerine yazılan taştîrler şu şekildedir:

- 1- Ali Ağa el-Halîlî'in (h.1180) taştîri.
- 2- Abdürrezzak el-Cündî'in (h.1189) taştîri.
- 3- Abdülkâdir Sa'îd er-Râfî'nin (h.1230) taştîri.⁹⁷

2.2. Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Efendi'nin Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd'ı

2.2.1. Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Efendiye Aidiyeti

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'nın kütüphanesinde yer alan kayıtlara dayanarak, incelemiş olduğumuz eserin müellifinin Abdurrahman Kâmil Efendi olduğu açıkça ifade edilmektedir. Abdurrahman Kâmil Efendi'nin hayatını ele alan araştırmalar ve Bânet Su'âd şiiri üzerine yapılan akademik incelemeler, eserin Kâmil Efendi'ye aidiyetini güçlü bir şekilde teyit etmektedir. Ancak, aynı şiir üzerine çalışma yapıp aynı isimle adlandırmaları nedeniyle eserin, Abdurrahman Kâmil Efendi'nin büyük oğlu Mehmet Sabri Yetkin tarafından yazılan eserle karıştırılabilme olasılığı vardır. Her iki eser arasında birçok benzerlik bulunsa da, içerik açısından belirgin farklılıklar bulunmakta ve bu iki kitabın birbirinden farklı olduğu kesin olarak bilinmektedir.

Araştırdığımız eserde, şiirin aruz vezinleri hakkında detaylı bilgiler verilmekte; bu çerçevede, Abdurrahman Kâmil Efendi'nin şiirin ritmik özelliklerini incelediği görülmektedir. Öte yandan, Mehmed Efendi'nin eseri ise dilsel ve gramatik unsurlara ağırlık vermekte, “el-luğât” başlığı altında şiirlerin kelime manalarını, “el-i'râb” başlığı altında sarf ve nahiv ilimleri açısından analizleri içermekte ve nihayet “hâsılı'l-ma'nâ” başlığı altında ise şiirin hem Arapça hem de Türkçe manalarını sunarak detaylı açıklamalar yapmaktadır.⁹⁸

⁹⁵ İkbâl, *Bânet Su'âd fî İlmâmâtin Şettâ*, 99; Tülüncü, “K'âb b. Zuheyr ve Kasîde-i Bürde'si Üzerine Notlar I”, 170.

⁹⁶ Er-Râfî'î, *Târîhu Êdêbi'l-'Arab*, 3/298.

⁹⁷ İkbâl, *Bânet Su'âd fî İlmâmâtin Şettâ*, 104.

⁹⁸ Ahmet Akdağ, “Mehmet Sabri Yetkin'in Kasîde-i Zeynebiyye Üzerine Yazdığı En-Nasîhatü'l-Edebiyye Fî Şer hi'l-Kasîdeti'z-Zeynebiyye “dlı Şerhi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 57 (2017), 489; Mehmet Sabri Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, Milli Kütüphane, 8750.

Sonuç olarak, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'nın kütüphanesinde yer alan bilgiler ve yapılan akademik çalışmalar, Abdurrahman Kâmil Efendi'ye atfedilen eserin aidiyetini kuvvetle desteklemekte; ancak benzer isimlendirmeler ve içerik bakımından farklılıklar nedeniyle eserin, oğlu Mehmed Efendi'nin çalışmasıyla karıştırılabilmek ihtimalini de doğurmaktadır.

2.2.2. Eserin Nüshası Hakkında Bilgilendirme

Çalışmamız sırasında, Abdurrahman Kâmil Efendi tarafından şerh edilmiş Bânet Su'âd kasîdesinin, müellifin kendi el yazması dışında herhangi bir matbu baskısına rastlanmamıştır. Bu değerli nüsha, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'nın kütüphanesinde bulunup, koleksiyon numarası da 06 Mil Yz A 7966'dır. Eserin kapak sayfasında bulunan nottan, Abdurrahman Kâmil Efendi'ye ait olan çoğu telifat gibi bu nüshanın da Kâmil Şahin'in özel kitaplığında bulunduğunu ve daha sonradan Şahin Kitabevinden 05.12.1994 tarihinde satın alındığı anlaşılmaktadır.⁹⁹

Abdurrahman Kâmil Efendi, mukaddime kısmında eseri telif etmesindeki nedeni, Ka'b b. Züheyr'in, Peygamber Efendimiz'i (s.a.s.) övmek maksadıyla yazdığı bu kasîdenin, özellikle Arap ve Fars edebiyatı kültürünü öğrenme açısından kendisine büyük fayda sağlaması olarak açıklamıştır. Eserin sonunda, istinsah tarihine dair, Recep ayının 29. Günü müderrislik vazifesini ifa ettiği Mehmet Paşa Medresesinde tamamlandığı bilgisine yer verilmiştir.¹⁰⁰ Ancak, Yazma Eserler Kurumu Kütüphanesi'nde eserin yazıldığı yıla dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

2.2.2.1. Nüshanın Tertibi ve Yazım Kuralları

Mecdîzâde Efendi'nin Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd'ı, 28 varaktan ve 55 sayfadan müteşekkil olup ve her bir sayfada 15 satır bulunmaktadır. Eserin griş bölümünde ve ferağ kaydında yer alan ifadelerden, nüshanın Abdurrahman Kâmil Efendi'nin kendi el yazısıyla yazıldığı net bir biçimde anlaşılmaktadır. Bu durum, eserin özgünlüğünü ve şahsî niteliğini vurgulamaktadır.

Eserin yazımında *rik'a* yazı stili tercih edilmiştir. Bu hattın kullanımı, dönemin yazım tarzını ve estetik anlayışını yansıtmaktadır. Eser boyunca, beyitler, beyit numaraları ve beyitlerin vezin açıklamalarında kırmızıya yakın tonlarda bir renk kullanılmıştır. Bu renk tercihinin, metinde yeni konulara geçişi belirtmek amacıyla yapıldığı anlaşılmaktadır.

⁹⁹ Eserin kapak sayfası için Ek.1 'e bak.

¹⁰⁰ Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, 7966. vr. 28a.

Böylelikle hem okuyucunun dikkatini yönlendirmek hem de konular arasında görsel bir ayırım oluşturmak hedeflenmiştir.

Eserde, yer yer konuların açıklanmasında veya kelimelerin anlamlarında belirsizlikler bulunan bölgelere açıklama niteliğinde haşiyeler eklenmiştir. Bu haşiyelere, eserin tamamında yalnızca yedi beyitte rastlanmakla birlikte, bunlar farklı biçimlerde sunulmuştur. Bu eklemeler, kimi zaman satırlar arasında bir kelime veya cümle olarak, kimi zaman ise sayfa kenarlarındaki boşluklarda ilgili yerlerde bulunan rumuzları kullanarak bir paragraf halinde görülmektedir. Ancak, haşiyeler ve dipnotlar metin içi hattı olan rik'a hattı ile yazılmış olsa da bazı harflerin şekillerindeki farklılıklar nedeniyle, bu açıklamaların bizzat Kâmil Efendi tarafından eklenmiş olma ihtimalinde şüphe uyandırmaktadır. Bu durum, eserin çeşitli dönemlerde farklı kişiler tarafından yapılan eklemelerle zenginleştirilmiş olabileceği düşüncesini doğurmaktadır. Ancak nüshada, bu durumla ilgili herhangi bir bilgilendirme görülmemektedir.

Abdurrahman Kâmil Efendi'nin telif ettiği diğer eserler gibi, bu şerh çalışmasında da titizlikle çalıştığı gözlemlenmektedir. Hayatı boyunca ilmî eserler telif etmeye büyük bir gayret gösteren Kâmil Efendi, bu eserinde de dikkate değer bir özen sergilemiş ve hüsn-i hat sanatındaki yeteneğini ortaya koymuştur. Eserde silinmiş veya imla açısından anlaşılması güç kelimelerin azlığı, Kâmil Efendi'nin yazım sürecine ne denli ihtimam gösterdiğinin açık bir kanıtıdır. Bu durum, dönemin yazım teknikleri ve edebî eserlerdeki estetik hassasiyetinin önemini göstermektedir.

2.2.2.2. Nüshadaki Eksiklikler

Şerhi yapılan eser, Arap edebiyatında şöhret kazanmış Ka'b b. Zühayr'e ait olması ve muhteva olarak Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ve onun ashabına (r.a.) övgü içermesi sebebiyle, hem İslam dünyasında hem de edebiyat çevrelerinde büyük bir ilgi görmüştür. Kasîdenin bu özellikleri, birçok kişi tarafından rivayet edilmesine ve yaygınlaşmasına yol açmıştır. Ancak, bu rivayetlerin fazlalığı, lafızlar arasında farklılıkların ortaya çıkmasına, beyitlerin sıra ve sayılarında değişikliklere neden olmuştur. Dolayısıyla metin üzerinde bir birlik kurulamamıştır.

Bu bağlamda Abdurrahman Kâmil Efendi, eserini telif ederken yalnızca tek bir nüshaya bağlı kalmamış; aksine birden fazla nüshayı inceleyerek şerhettiği şiirlerin metnini oluşturmuştur. Bundan dolayı diğer kaynaklardaki hiçbir beyit düzenine benzemeyen kendine özgü bir sıra oluşturarak şerhinde esas alacağı metni belirlemiştir. Bu yaklaşım, eserin hem

doğruluğunu sağlamak hem de metinler arasındaki farklılıkları dikkate alarak titiz bir çalışma ortaya koymak adına önemli bir yöntem olmuştur. Mecdîzâde Efendi'nin şerhinde tespit edilen eksiklikler ise kasîdenin rivayet sürecinde yaşanan karmaşıklıkların ve metin üzerinde yapılan düzenlemelerin doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Mecdîzâde Efendi'nin Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd'ında tesbit edilen eksiklikler aşağıda sırasıyla açıklanmıştır:

- 1- Üç, Dört ve Beşinci Beyitlerdeki Eksiklik:**¹⁰¹ Müellif, kasîdenin üçüncü beytini şerh ederken, beyitteki kelimelerin i'râb ve anlamlarını açıklamaya başlamış; ancak bu açıklamaları yarıda bırakmıştır. Ayrıca diğer beyitlerin aksine bu beytin vezinine dair herhangi bir açıklama yapmamıştır. Bunun dışında bu beytin sayısını belirten başlığını da zikretmediği görülmektedir.

Daha sonra bu eksiklik kasîdenin dördüncü beytini tamamıyla terketmesiyle devam etmiştir. Kasîdetu Bânet Su'âd'ın çeşitli rivayetlerini içeren kaynaklar incelendiğinde, beyitlerin sıra ve toplam sayısındaki ihtilafa binaen burada terkedilen beytin bazı kaynaklarda هَيْفَاءُ مُقْبَلَةٌ عِزَاءُ مُدْبِرَةٌ لَا يُشْتَكَى قِصَرٌ مِنْهَا وَلَا طَوْلٌ, bazı kaynaklarda ise شَجَّتْ بِذِي شَبَمٍ مِنْ مَاءٍ مَحْنِيَّةٍ - صَافٍ بِأَبْطَحٍ أَضْحَى وَهُوَ مَشْمُولٌ olabileceği gözlemlenmiştir. Bu iki rivayeti destekleyici mahiyette birçok kaynak mevcuttur.¹⁰²

Böylelikle doğrudan beşinci beyit olan تَنْفِي الرِّيحِ الْقَذَى عَنْهُ وَأَفْرَطُهُ - مِنْ صَوْبِ سَارِيَةٍ beytinin وَأَفْرَطُهُ beytinin başından başlayıp beşinci beytin yarısına kadar devam ettiği için sehven yapılmış bir hatadan ziyade nüshadaki bir varlığın eksik olduğunu düşündürmektedir. Yukarıdaki durum dikkate alındığında Abdurrahman Kâmil Efendi'nin diğer kaynaklarda da yer alan dört numaralı beyti de şerhetmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Her ne kadar Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Kütüphanesinden temin edilen bu nüshada numaralandırma da bir eksiklik olmasa da burada bir varak eksik olduğu yönünde kanaat getirmekteyiz. Buna rağmen mana olarak bir karmaşa olmaması adına tahkikli metninde beşinci beyit ve başlığı eklenip ilgili yerdeki eksiklikler dipnotta belirtilmiştir. Bu durum ayrıca, kaynaklar arasındaki sıra farklılıklarının şerh sürecine etkisini göstermektedir.

¹⁰¹ Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, 7966. vr. 3a-4b.

¹⁰² Şehabeddin Ahmed b. Abdulvahhab En-Nuveyri, *Nihayetu'l-Ereb fi fununi'l-Edeb* (Beyrut: Daru'l Kutubu'l-İlmiyye, 2004), 16/304; İbn Hişâm el-Me'âfirî, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 502; el-Kuraşî, *Cemheratu Eş'âri'l-Arab fi'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 632.

- 2- Dokuzuncu Beytin Eksikliği:**¹⁰³ Buradaki eksiklik sadece şiir beytinin eksikliğinden ibaret olup Abdurrahman Kâmil Efendi'nin yapmış olduğu açıklamalarda noksanlık bulunmamaktadır. Muhtemelen şârih diğer beyitlerde yaptığının aksine burayı yazmayı sehven ihmal etmiştir. Tahkikli metinde metin ve şerh bütünlüğünün bozulmaması adına bu şiir metni de zikredilmiş ve dipnotta belirtilmiştir.
- 3- On ve On Birinci Beyitlerin Atlanması:**¹⁰⁴ Şerhin onuncu ve on birinci beyitleri eserde hiç zikredilmeyerek doğrudan on ikinci beyitin şerhine geçildiği tespit edilmiştir. Bu çalışma dolayısıyla yapılan araştırmalar da diğer kaynaklardaki kasidelerin bu beyitlerinin lafızlarında farklılıklar görülmüştür. Abdurrahman Kâmil Efendi de rivayetlerdeki bu ihtilaflara binaen bu beyitleri şerhetmemesi muhtemeldir. Diğer kaynaklardaki şiir tertiplerini tetkik ettikten sonra tesbit ettiğimiz üzere atlanan iki beyit şu şekildedir:

وَمَا تَمَسَّكَ بِالْوَصْلِ الَّذِي رَعَمَتْ - إِلَّا كَمَا تُمَسِّكُ الْمَاءَ الْغَرَابِيلُ
فَلَا يَغُرُّنَا مَا مَنَّتْ وَمَا وَعَدَتْ - إِنَّ الْأَمَانِي وَالْأَحْلَامَ تَضْلِيلُ¹⁰⁵

- 4- Elli Beşinci Beyitteki Vezin Hatası:**¹⁰⁶ Kasîdenin elli beşinci beytinde müellif, kelimelerin i'rabını ve anlamlarını açıklamış; ancak vezin bilgilerini vermek yerine sehven elli altıncı sırada yer alan يَمُشُونَ مَشْيَ الْجَمَالِ الزُّهْرُ يَعْصِمُهُمْ - ضَرْبُ إِذَا عَرَدَ السُّودُ التَّنَائِيلُ beytinin vezin bilgilerini eklemiştir. Yanlış yerde aktarılan vezin bilgisi, olması gerektiği yerde de aynı ibarelerle açıklandığı için tahkikli metinde bu hatayı göz önünde bulundurarak, vezin bilgisi kısmı ele alınmamış ve dipnotta bu eksiklikten söz edilmiştir.
- 5- Son Beyitin Vezin Açıklamalarının Eksikliği:**¹⁰⁷ Kasîdenin elli yedinci ve son beytinde müellif, i'rab ve mana açıklamalarını yaptıktan sonra vezin bilgilerini vermemiş ve şerhin hâtimesine geçmiştir.

Çalışmamızda tahkikli metin, Abdurrahman Kâmil Efendi'nin izlediği şerh yöntemi ve metindeki bu eksiklikler mümkün olduğunca asıl metne sadık kalınarak aktarılmıştır. Ancak, elli beşinci beyitte yanlış vezin bilgisi verilmesi sebebiyle bu açıklama ilgili bölümden çıkarılmıştır. Bunun dışında, şerhin genelindeki eksikliklerin, eserin telif sürecindeki zorluklar ve metinler arası farklılıklardan kaynaklandığı şeklinde değerlendirilmektedir.

¹⁰³ Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, 7966. vr. 6b.

¹⁰⁴ Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, 7966. vr. 6b.

¹⁰⁵ İbn Hişâm el-Me'âfirî, *es-Sîretu 'n-Nebeviyye*, 505.

¹⁰⁶ Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, 7966. vr. 27a.

¹⁰⁷ Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, 7966. vr. 28b.

2.2.3. Eserde Takip Edilen Usûl

Abdurrahman Kâmil Efendi, Kasîdetu Bânet Su'âd 'ın şerhinde, kendi zamanının en yaygın şerh yöntemi olan *memzuc* şerh usulünü baştan sona uygulamış ve bu metodu büyük bir hassasiyetle takip etmiştir. Metin ve şerhin ibaredeki birlikteliği anlam karmaşasına sebebiyet verebilme ihtimaline karşılık bazı eserlerde parantez işareti veya rumuzlar kullanılarak bu muhtemel sorunun önüne geçilmiştir. Abdurrahman Kâmil Efendi ise yazmış olduğu bu eserde herhangi bir noktalama işareti veya rumuz kullanmadan metin ve şerhi birbirinden ayırmadan açıklamalarını yapmıştır. Bahsi geçen anlam karmaşası sorunu, Kâmil Efendi'nin yazı sanatını ustaca kullanmasıyla mümkün mertebe çözülmüştür. Müellifin, eserin başında değindiği üzere, bu yöntemi titizlikle kullanmasının temel amacı, şiirin anlaşılmasını sağlamak ve maksada kısa ve öz bir şekilde ulaşmaktır. Şerhin sonunda da aynı metodu sürdürmesi, müellifin eser boyunca metodolojik tutarlılığına işaret etmektedir.

Kasîdetu Bânet Su'âd üzerine yapılan önceki çalışmalar detaylı bir şekilde incelendiğinde, söz konusu eserlerin hemen hemen hepsinde kasîdenin isnadına yer verildiği dikkat çekmektedir. Bu tür çalışmaların çoğunda, kasîdenin ilk olarak kimler tarafından aktarıldığına, hangi kaynaklarda yer aldığına ve hangi rivayet zincirleri üzerinden günümüze ulaştığına dair ayrıntılı bilgiler sunulmuştur. Bu yöntem, kasîdenin otantikliği ve tarihî arka planı hakkında okuyucuyu bilgilendirmeyi amaçlayan bir yaklaşım olarak benimsenmiştir. Ancak, Abdurrahman Kâmil Efendi'nin *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd* adlı eseri, bu gelenekten farklı bir tutum sergileyerek, kasîdenin isnadına veya herhangi bir rivayet zincirine yer vermemiştir.

Mecdizade Efendi, sadece kasîdenin isnadı bahsi dışında kendi döneminde yazılmış birçok eserde karşılaşılan *minhuvat* kayıtlarına da yer vermemiştir. Bu kayıtlar, eserin içerisindeki not ve haşiyelerin müellif tarafından yazıldığını işaret eden lafızlardan ibarettir. İlgili yere “منه” (Ondan) lafzı eklendiğinde yazılan notların eserin müellifine ait olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁸ Kamil Efendi'nin *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*'ında yer alan hiçbir not veya haşiyede bu kayıtları içeren bir ibareye raslanmamıştır. Bu durum, müellifin şerh çalışmasında bağımsız bir yaklaşım benimsemiş olabileceğini ve bu bağlamda metin üzerinde daha özgün bir analiz gerçekleştirmek istediğini göstermektedir.

Kâmil Efendi, kasîdenin her bir kelimesini ve edatını istisnasız bir şekilde açıklamaya çalışmış; bu sırada kelimelerin i'rab bakımından konumlarına da detaylı şekilde

¹⁰⁸ Adam Gacek, *Arapça El Yazmaları İçin Rehber*, çev. Ali Benli - M.Cüneyt Kara (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 106-107.

değirmiştir. Bu yaklaşım, okuyucunun yalnızca kelimelerin anlamlarını değil, aynı zamanda şiirin gramatik yapısını da kavrayabilmesini sağlamaktadır. Şerh boyunca, her beyitte olmasa da çoğunluğunda, şiirin genel anlamının anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla toplu mana vermeye özen göstermiştir. Şiirde geçen ifadelerin içerik açısından derinlemesine ele alınması, şerhin hem dilsel hem de anlam bakımından doyurucu olmasını sağlamıştır.

Kendisini diğer şerhlerden ayıran en büyük özelliği olan vezin açıklamalarını ise beytin lugavi izahatı bittikten sonra zikretmiştir. Rumuz veya işaretler kullanmadan, nesir şeklinde yazılan bu açıklamalar, “Taktî” başlığı altında ele alınmıştır. Böylelikle Mecdîzâde Efendi’nin *Şerhu Kasîdetu Bânet Su’âd* adlı eserinde takip ettiği şerh yöntemi şu sıralamayla dikkat çekmektedir;

- 1- Kelimelerin lûgat manaları ve i’rab vecihleri,
- 2- Beytin veya beyitlerin toplu manası,
- 3- Beytin vezin bilgileri.

Bu bölümde müellifin şerh yöntemi sırasıyla lûgat, i’rab, sarf, nahiv, belâgat, toplu mana ve istiştah yöntemi alt başlıklarıyla açıklanarak etraflıca incelenmiş, ilgili yerlere örnekler verilmiştir.

2.2.3.1. Lûgat

Abdurrahman Kâmil Efendi, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su’âd* isimli eserinde beyitlerde geçen kelimeleri ele alırken metodik bir yaklaşım sergilemiş ve kelime tahlilini genellikle iki ana unsur üzerinden gerçekleştirmiştir. İlk olarak, kelimelerin gramer yapısını ifade eden i’râb yönünden tahlilini yapmış; ardından çeşitli lûgat kaynaklarından faydalananarak kelimelerin sözlük anlamlarını detaylı bir şekilde açıklamıştır. Ancak bu yöntemi esnek bir şekilde uygulamış ve bazı durumlarda önce kelimenin anlamını belirtmiş, ardından i’râbını açıklamayı tercih etmiştir. Bu yaklaşım, müellifin metne dair hem dilbilgisel hem de anlam yönünden derinlemesine bir analiz yaptığını ortaya koymaktadır.

Genel olarak, herkes tarafından bilinen yaygın kelimelere yoğunlaşmaktan ziyade, anlamı belirsiz olan veya açıklamaya ihtiyaç duyulan kelimeler üzerinde durmayı tercih etmiştir. Ayrıca beyitleri luğavî açıdan açıklarken ilgili kelimenin eş anlamlarını zikrederek, mananın okuyucunun zihninde daha kolay yer etmesini sağlamıştır. Bu durum, şerhin okuyucunun metni doğru bir şekilde anlamasına yönelik titiz bir çalışma sergilendiğini göstermektedir. Açıklamalarda kullanılan kaynaklar incelendiğinde, müellifin özellikle dönemin en değerli lûgat eserlerinden istifade ettiği görülmektedir.

Kelime anlamlarını açıklarken, sıklıkla Cevherî'nin *Tâcü'l-Luğa ve Sîhâhu'l-'Arabiyye* adlı, (*es-Sîhâh* adıyla bilinen) eserine başvurduğu dikkati çekmektedir. Bunun yanı sıra, İbn Manzûr'un meşhur eseri *Lisânu'l-'Arab*, müellifin temel referans kaynaklarından biri olmuştur. Örneğin, 22. beyitte geçen عَيْرَانَةٌ kelimesinin açıklaması sırasında müellif, وفي الصحاح ifadesini kullanarak bu anlamı doğrudan Cevherî'nin *es-Sîhâh* eserinden aktardığını açıkça ifade etmiştir.¹⁰⁹

Her ne kadar *Lisânu'l-'Arab*'ın adı şerh boyunca doğrudan zikredilmese de, yapılan açıklamaların kaynakları incelendiğinde bu eserin müellif tarafından sıkça başvuru bir başvuru kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, 15. beyitte geçen الذفری kelimesinin açıklamasında, من القفاء الموضع الذي هو أول ما تعرق من البعير خلف الأذن ifadesinin birebir *Lisânu'l-'Arab*'dan alındığı görülmektedir.¹¹⁰ Bu durum, müellifin Arap edebiyatının klasik eserlerinden geniş bir şekilde istifade ettiğini ve bu kaynakları eserine entegre ederek şerhini daha güçlü bir zemine oturttuğunu ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, Kâmil Efendi, zaman zaman şerhini zenginleştirmek amacıyla eserin adını açıkça zikretmek yerine, ilgili yerdeki anlamı aktaran âlimin adını anmayı tercih etmiştir. Bu yaklaşım, müellifin yalnızca bir eserle sınırlı kalmadığını, farklı âlimlerin görüşlerini ve açıklamalarını da dikkate aldığını göstermektedir. Örneğin, 45. beyitte geçen غَيْلٌ kelimesini açıklarken وقال الأصمعي ifadesini kullanmış ve bu bilgiyi doğrudan *es-Sîhâh*'tan aktarmak yerine, görüş sahibinin ismini öne çıkarmayı uygun görmüştür.¹¹¹ Bu durum, müellifin dil bilimsel çalışmalarda âlimlerin otoritesine duyduğu saygıyı da yansıtmaktadır.

2.2.3.2. İ'râb ve Sarf

Abdurrahman Kâmil Efendi, mananın daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla metindeki her bir kelimenin hem anlamını açıklamak hem de i'râb (gramatik analiz) bakımından yerini detaylı bir şekilde ele almak için titizlikle çalışmıştır. Kelimelerin i'râb açısından analiz edilmesi, okuyucunun metnin dilsel yapısını kavramasına olanak sağlarken, anlam yönünden yapılan açıklamalar ise şiirdeki edebî ve tematik unsurları daha derin bir şekilde anlamayı mümkün kılmıştır.

Eserin dikkat çeken özelliklerinden biri, müellifin cümlede i'râb açısından birden fazla ihtimal bulunması durumunda bu ihtimalleri ayrı bir şekilde ele almasıdır. Kâmil Efendi, bu

¹⁰⁹ Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, 7966. vr. 11a; Ebî Nas İsmail b. Hammâd El-Cevherî, *Es-Sîhâh* (Kahire: Daru'l Hadîs, 2009), 831.

¹¹⁰ Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, 7966. vr. 8b; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Kahire: Daru'l Me'ârif, t.y.), 1505.

¹¹¹ Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, 7966. vr. 23a; El-Cevherî, *Es-Sîhâh*, 866.

tür gramatik varyasyonlara verdiği önemle, metnin dilsel zenginliğini ve olası anlam farklılıklarını açıklıkla ortaya koymuştur. Örneğin, 20. beyitte i'râb bakımından üç farklı ihtimal bulunduğunu ويحتمل ثلاثة تقادير ifadesiyle belirterek ayrı bir başlık altında detaylı bir şekilde açıklamıştır.¹¹² Bu tür açıklamalar, okuyuculara metnin dilsel çeşitliliği ve olası gramatik yorumları hakkında kapsamlı bir perspektif sunmaktadır.

Kelimelerin manasını açıklarken çoğunlukla, anlam bakımından yaygın olarak bilinmeyen veya anlamı belirsiz kelimeleri yapı bakımından tahlil etmiştir. Metinde geçen bir kelimenin çoğul formda olması durumunda müfredini (tekil hâlini), müfred ise çoğul formlarını açıklamış; fiil olarak geçtiği durumlarda ise fiilin mazi (geçmiş zaman), muzari (şimdiki ve gelecek zaman), mastar, ism-i fâil ve ism-i meful gibi türevlerini kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Bu yöntemiyle müellif, kelimelerin dilsel yapısını ayrıntılı bir şekilde çözümleyerek okuyucuların metni anlamasına katkı sağlamayı hedeflemiştir. Örneğin, 16. beyitte geçen الغُيُوب kelimesinin yapısal bilgilerini açıklarken, bu kelimenin غائب kelimesinin çoğulu olduğunu belirtmiş ve anlamı pekiştirmek ve okuyucunun metne olan ilgisini artırmak amacıyla كشاهد وشهود gibi terkipler üzerinden örneklendirme yapmıştır.¹¹³ Çeşitli lugat kitaplarının tetkik edilmesinin ardından الغُيُوب kelimesinin aslında الغَيْب'in çoğul formu olduğu gözlemlenmiştir.¹¹⁴ Abdurrahman Kâmil Efendi, bu ayrıntıyı muhtemelen bildiği için asılda masdar olan الغَيْب kelimesinin, ismu fâil kalıbı olan الغَائِب'e hamledildiğini zikretmiştir. Bu açıklamasını da الفوز kelimesinin الفائز'e hamledilmesini örnek göstererek delillendirmiştir.

Abdurrahman Kâmil Efendi'nin kelimelerin sarf ilmi açısından izahında takip ettiği bir diğer yöntem ise kelimelerin kökenine inmesidir. Bu yöntemi kaside içerisinde geçen her kelimede kullanmayıp daha çok mana açısından anlaşılamama ihtimali olan kelimelerin şerhinde kullanmıştır. Bu durum müellifin kasideyi şerh ederken titiz bir şekilde çalıştığı ve okuyucuların ilmî seviyelerine hitap edebildiğini göstermektedir. Örneğin 24. Beyitte geçen تُمرُّ kelimesinin izahını yaparken bu kelimenin أَمَرَ fiilinin mudarî sıgası olduğunu söylemiş ve الإفعال babından olduğunu belirtmiştir.

2.2.3.3. Nahiv

Kâmil Efendi eserde kelimelerin morfolojik analizlerini yapmanın yanı sıra, ilgili konularla ilişkili nahiv (söz dizimi) kaidelerini aktarmayı ihmal etmemiştir. Nahiv kaidelerini aktarırken, genellikle alanında tanınmış ve otorite kabul edilen nahiv âlimlerinin görüşlerine

¹¹² Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, 7966. vr. 10a.

¹¹³ Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, 7966. vr. 8a.

¹¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 3322; El-Cevherî, *Es-Sihâh*, 864.

atıfta bulunmuş ve bu bilgileri onlara isnad ederek nakletmeyi tercih etmiştir. Bu yöntemi, sadece okuyucuya doğru bilgiyi sunmak açısından değil, aynı zamanda ilmî geleneğe bağlılığı vurgulamak açısından da önemlidir.

Müellifin, eserinde kullandığı bu yönteme dair örneklerden biri, ikinci beyitte geçen *إذ* ibaresinin gramer analizidir.¹¹⁵ Kâmil Efendi, bu ibarenin ya *غداة* lafzından bedel olabileceğini ya da teşbihten dolayı ikinci bir zarf olarak değerlendirilebileceğini ifade etmiştir. Ardından, ikinci görüşü desteklemek amacıyla, meşhur nahiv âlimi Sibeveyh'in şu ifadelerine yer vermiştir: *فإن سيوييه يجوز تعدد الظرف من نوع واحد إذا كان الزمان الأول أعم، نحو "لقيته يوم الجمعة غدوة"* (Sibeveyh, eğer birinci zaman zarfı daha genel bir anlam taşıyorsa, aynı türden birden fazla zarfın kullanılmasını caiz görmüştür).¹¹⁶ Bu yaklaşımıyla müellif, sadece olasılıkları sıralamakla kalmamış, aynı zamanda görüşlerin dayandığı ilmî zemini okuyucuya sunarak, yorumlarının sağlam bir temele dayandığını göstermiştir.

Bunun yanı sıra, Kâmil Efendi eserinde, nahiv âlimleri arasındaki görüş farklılıklarına da dikkat çekmiş ve bu tartışmaları aktarmakta titizlik göstermiştir. Özellikle konunun önemini vurgulamak için *اعلم* ifadesini kullanarak, okuyucunun dikkatini bu tür farklılıklara çekmiştir. Örneğin, 41. beyitte geçen *الفيل* kelimesiyle ilgili Tenazu¹¹⁷ kaidesine ilişkin açıklamasında, Ferrâ, Kisâi ve Kufeliler'in bu konuya dair farklı görüşlerini zikretmiştir.¹¹⁸ Müellifin bu yaklaşımı, nahiv tartışmalarını geniş bir perspektifle ele aldığını ve okuyucunun bu ayrıntılı tartışmalardan faydalanmasını amaçladığını göstermektedir.

Mecîdîzâde Abdurrahman Kâmil Efendi, nahiv alanında uzun yıllar dersler vermiş ve bu alandaki yetkinliğiyle tanınmıştır. Bu birikimi, eserine de yansımış; dolayısıyla kimi durumlarda nahiv kaidelerini aktarırken herhangi bir âlime isnad etmeksizin doğrudan kendi bilgisine dayanarak açıklamalar yapmıştır. Bu tür açıklamalara örnek olarak, sekizinci beyitte geçen *حال* kelimesinin cinsiyetine ilişkin tahlili verilebilir.¹¹⁹ Müellif, bu kelimenin müennes (dişil) veya müzekker (eril) olabileceğini ifade etmiş; ardından *يذكر ويؤنث؛ ولكن تأنيثها أقل من* (Müzekker veya müennes olabilir ama kullanım olarak müennes olması müzekker olmasından daha azdır) diyerek, bu konuda kendi gözlemlerine dayanan bir açıklama sunmuştur.¹²⁰ Bu açıklama, müellifin nahiv alanındaki derin bilgisini ve bu bilgiyi

¹¹⁵ Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, 7966. vr. 2a.

¹¹⁶ Araştırmalarımız neticesinde burada geçen kaidenin Sibeveyh'e ait olduğunu gösteren herhangi bir kaynağa raslanmamıştır.

¹¹⁷ Tenazu: Önce gelen iki veya daha çok sayıdaki amillerin kendilerinden sonra gelen bir veya daha fazla mamulde amel etme potansiyelidir. Detaylı bilgi için bk. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm İbn Hişâm el-Meâfirî, *Gatru'n-Nedâ ve Bellu's-Sadê* (Beyrut: Mektebetu Daru'l-Fecr, 2012), 297.

¹¹⁸ Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, 7966. vr. 22b.

¹¹⁹ Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, 7966. vr. 5a.

¹²⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1057.

okuyucusuna sade bir dille aktarma becerisini ortaya koymaktadır.

2.2.3.4. Belâgat

Mecîdîzâde Abdurrahman Kâmil Efendi'nin vaaz ve hutbe verme konusundaki üstün kabiliyeti, onun bu alandaki maharetini ve etkileyici hitabet yeteneğini açıkça gözler önüne sermektedir. Hem ilmî derinliği hem de etkili bir belâgat ustası olması, halk üzerinde güçlü bir manevi etki bırakmasını sağlamıştır. İncelediğimiz *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd* adlı eserinde, müellifin yer yer belâgat konularına değindiği ve bu konuları açıklıkla ele aldığı görülmektedir. Bu durum, onun yalnızca dil ve gramer bilgisinde değil, aynı zamanda edebî sanatlar ve anlam katmanları üzerinde de derin bir bilgiye sahip olduğunu göstermektedir. Örneğin, dokuzuncu beyitte geçen *مَوَاعِيدُ عُرْقَابٍ* terkininin yalan yere verilen sözlere kinaye olarak kullanıldığını belirtmiş ve bu ifade ile bağlantılı olarak Arap edebiyatında geçen hikâyeyi de kısaca zikretmiştir.¹²¹

Bunun yanı sıra, eserin 39. beyitindeki *نافلة القرآن* kelime grubunun izafeti hakkında yaptığı açıklamalar, müellifin belâgat ve dilbilim alanındaki yetkinliğini bir kez daha ortaya koymaktadır.¹²² Kâmil Efendi, bu terkinî *أَخْلَاقُ الثَّيَابِ* ifadesine benzetmiş ve sıfatın mevsufuna izafe edilmesi şeklinde bir analiz yapmıştır. Bu tür örneklerle müellif, okuyucunun yalnızca metni yüzeysel bir anlamda değil, aynı zamanda dilsel ve edebî düzeyde daha derinlemesine anlamasını hedeflemiştir.

Ayrıca 36. beyitte ise Arap edebiyatında *darb-ı mesel*¹²³ (deyim) olarak bilinen *لَا أَبَا لَكُمْ* terkinine dair kaside üzerine yazılmış birçok şerhe muvafık olan detaylı açıklamalar sunmaktadır.¹²⁴ Müellif, bu terkinin hem övgü hem de yergi anlamlarını ifade etme amacıyla kullanılabileceğini ifade etmiştir. Okuyucunun Arap kültüründeki bu deyimî bağlamına uygun bir şekilde kavrayabilmesi için söz konusu deyimî farklı kullanımlarını ve bu kullanımların metin içerisindeki etkilerini de gözler önüne seren açıklamalar yapmıştır. Abdurrahman Kâmil Efendi, bu iki anlamdan biri olan övgü manası içermesini, kendisi gibi övgüye layık birinin bulunmadığını babasının yokluğuyla açıklarken, diğer bir anlam olan yergi manasını ise nesebinin belli olmaması olarak izah etmiştir. Müellif buradaki muhtemel iki anlamdan yergi ifadesinin daha açık bir şekilde anlaşıldığını ifade etmiştir. Zira Ka'b b.

¹²¹ Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, 7966. vr. 6b; Ebû Abbâs Ahmed b. Abdülmümin b. Mûsâ El-Gaysî Eş-Şûrayşî, *Şerhu Makâmâtü'l-Harîrî* (Beyrut: Daru'l Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 1/403.

¹²² Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, 7966. vr. 21b.

¹²³ Daha detaylı bilgi için bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4133.

¹²⁴ Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, 7966. vr. 19b; Sülâsiyyetü'l-Bürde Bürdetü'r-Rasûl Sallallahu 'Aleyhi ve Sellem, 39.

Züheyr, Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) kendisi için verdiği ölüm emrinden sonra dost ve akrabalarına sığınmasına rağmen kabul görmeyişi ve bunun üzerine kendisini kesin öldürülecek olarak görmüşlerdir. Bütün bunlara karşılık olarak لَا أَبَا لَكُمْ terkindeki anlamın yergi manasını ifade ettiğini savunmaktadır. Ayrıca Kâmil Efendi terkinin övgü manası içermesi ihtimalinde de yine Ka'b b. Züheyr'in alaycı ve imalı bir tavır sergilediğini de belirtmiştir.

2.2.3.5. Toplu Mana

Abdurrahman Kâmil Efendi, sadece kelime bazında açıklamalar yapmakla kalmamış; manayı daha açık ve anlaşılır kılmak amacıyla toplu anlamlar vermeyi de tercih etmiştir. Bu yöntem, özellikle şiirin bütünlüğünü kavramak ve beyitler arasındaki anlam ilişkisini göstermek adına büyük önem taşımaktadır. Müellif, metni açıklarken, kelimeleri bireysel olarak ele alıp bunların morfolojik ve sentaktik özelliklerini ortaya koyduğu bölümlerden sonra, gerektiğinde toplu anlam açıklamalarını da sunarak okuyucunun metni daha iyi kavramasına katkıda bulunmuştur.

Toplu anlam açıklamalarını sunarken, bunları farklı yöntemlerle ortaya koyduğu gözlemlenmektedir. Bazı durumlarda, i'râb ve kelime analizlerinin içerisinde bu toplu manalara yer vermiş; bazı durumlarda ise bu açıklamaları tamamladıktan sonra vezin bilgilerine geçmeden önce özet bir değerlendirme yapmayı uygun görmüştür. Bununla birlikte, şerh ettiği beyitlerin anlamlarını bütünlük içinde ele almak yerine, belirli noktalarda yalnızca ilgili beyit üzerine yoğunlaşmayı tercih etmiş ve önceki beyitlerin anlamlarını ayrı bir başlık altında vermiştir. Bu yaklaşım, beyitler arasındaki bağlantının açıklanmasını sağlarken, okuyucuya her beyitin bireysel olarak da değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Müellifin bu yöntemi uyguladığı örneklerden biri, 33. beyitte kullanılan ومعنى الأبيات السابقة ifadesidir.¹²⁵ Bu ifade ile Kâmil Efendi, önceki beyitlerin manalarını toplu bir şekilde vermiş ve metnin genel anlamını okuyucuya sunarak bütünlük oluşturmuştur.

Kâmil Efendi, beyitlerin içerdiği manaları öz bir şekilde ifade edebilmek için belirli ifadeler ve teknik terimlere başvurmuştur. Özellikle والمعنى /ومعناه /ومعنى البيت gibi ibareleri kullanarak, okuyucunun anlamı doğrudan kavramasını sağlamayı amaçlamıştır.

Beyitlerin genel anlamını açıklamak dışında, müellif kasîdenin telif edilme sürecine de zaman zaman değinmiş ve bu bağlamda, Ka'b b. Züheyr'in şiiri kaleme aldığı dönemle ilgili tarihî ve edebî olayları okuyucuya aktarmıştır. Bunu yaparken, genellikle قيل (denildi)

¹²⁵ Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, 7966. vr. 17a.

veya وروي (rivayet edildi) gibi kesinlik ifade etmeyen rivayetleri bildiren kalıpları kullanmıştır. Bu ibareler, özellikle metnin tarihî bağlamını ortaya koymak ve şiirin içeriğiyle bağlantılı olayları hikâye etmek açısından işlevsel bir yöntemdir. Bu kullanım şekli, müellifin yalnızca beyitleri açıklamakla kalmadığını, aynı zamanda eserin ortaya çıkışıyla ilgili arka plan bilgilerini de okuyucuya sunarak bütüncül bir şerh anlayışı geliştirdiğini göstermektedir.

2.2.3.6. Vezin

Abdurrahman Kâmil Efendi, Kasîdetu Bânet Su'âd'ı şerh ettiği bu eserde her bir beyitin manasını ve i'râbını detaylı bir şekilde ele aldıktan sonra, ilgili beyitin veznini açıklayarak, beyitlerin hem anlam hem de teknik yönlerini okuyucuya sunmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda, kasîdenin başından sonuna kadar aynı vezin üzerine yazılmış olmasına rağmen, son kelimelerin lafızlarındaki değişikliği dikkate alarak her bir beyitin veznini ayrı bir başlık altında detaylandırmayı bir prensip hâline getirmiştir. Müellifin bu yöntemi, sadece şerhi kolay anlaşılır kılmakla kalmamış, aynı zamanda şerh geleneği içerisinde yenilikçi bir perspektif sunmuştur.

Vezin açıklamaları, müellifin uyguladığı *memzuc* şerh metodu doğrultusunda biçimlendirilmiş ve nesir formunda sunulmuştur. Kâmil Efendi, vezin açıklamalarını genellikle وأما تقطيعه başlığı altında vermiştir. Taktî' sözlükte bir şeyi kısımlarına ayırıp parçalama manasına gelirken, literatür olarak da bir şiirin vezinlerine uygun olarak tefilelerini belirterek hecelere ayırmaktan ibarettir.¹²⁶ Bu bölümde rumuzlardan yararlanmamayı tercih etmiştir. Rumuzlardan kaçınması ve açıklamalarını doğrudan nesir olarak ifade etmesi, şerhin dil açısından anlaşılmasını artırmıştır. Bununla birlikte, müellifin açıklamalarında noktalama işaretlerini kullanmaması, metnin teknik bir özellik kazanmasını engellememiştir. Vezin kalıplarını kırmızı tonlarla belirtmesi, şerhin bu kısmını oldukça anlaşılır hâle getirmiştir. Bu görsel ayrıntılar, vezin açıklamalarının metin içerisindeki düzenini koruyarak okuyucunun dikkatini önemli noktalara yönlendirmektedir.

Müellifin, vezin konusundaki metodik yaklaşımı, birinci beyitin şerhinden itibaren gözlemlenmektedir. Örneğin, birinci beyitin şerhini tamamladıktan sonra ikinci beyite geçmeden önce, kasîdenin darbının *bahr-i basit* olduğunu vurgulamıştır.¹²⁷ *Bahr-i basit* teriminin anlamını vurgulaması, müellifin şerh çalışmalarında yalnızca teknik detaylara odaklanmadığını; aynı zamanda okuyucunun edebî ve estetik unsurlar üzerine düşünmesini teşvik ettiğini göstermektedir.

¹²⁶ Abdulaziz Atîg, 'İlmu 'l-'Urûd ve 'l-Gâfiye (Beyrut: Dâru'n-Nehdatu'l Merbiyye, 1987), 23.

¹²⁷ Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, 7966. vr. 2b.

Abdurrahman Kâmil Efendi, beyitleri açıklarken şerh ettiği her bir beyitin içerisindeki teknik terimlerin anlamlarını da detaylandırmayı ihmal etmemiştir. Örneğin, kasîdenin bütün beyitlerini vezin bakımından ele aldığı eserde, vezinle ilgili terimleri ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Henüz birinci beyitin şerhinde geçen مخبون terimini hemen birinci beyitin sonunda tanımlamış ve bu vezin terimine dair detayları okuyucuya sunmuştur.¹²⁸ Aynı şekilde, مطوي terimini¹²⁹ ise beşinci beyitin sonunda açıklamıştır.¹³⁰ Bu tür açıklamalar, müellifin sadece bir şerh yazarı olmadığını; aynı zamanda edebî ve dilsel açıdan derin bir birikime sahip bir âlim olduğunu göstermektedir.

2.2.4. Eserde Kullanılan İstişat Yöntemi

2.2.4.1. Kur'an-ı Kerim

Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Efendi, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd* adlı eserinde, Kur'an-ı Kerîm âyetlerini şahidlendirme amacıyla kullanma hususunda oldukça dikkatli ve seçici bir yöntem benimsemiştir. Müellif, eserde toplamda beş farklı sureden beş Kur'an âyetini delil ve açıklama amaçlı zikretmiştir. Bu âyetlerin bir kısmını ilgili konuları desteklemek veya açıklamak için doğrudan ele almış, bir kısmını ise yalnızca ihtiyaç duyulan kısmı ile sınırlı tutarak zikretmiştir. Bu yaklaşımı, metnin amacına uygun bir anlam yoğunluğu sağlamak ve okuyucunun dikkatini metnin esas noktalarına yönlendirmek adına son derece stratejik bir yöntem olarak değerlendirilebilir.

Bahsettiği konulara delil olarak verdiği âyetlere örnek olarak, sekizinci beyitte geçen iki âyet-i kerimeyi gösterebiliriz.¹³¹ Beyitte geçen بها teribindeki ب harfinin ilsâk manasını vermesinin yanı sıra, (مَنْ إِنْ تَأْمَنُ بِقَطَارٍ) âyetindeki¹³² kullanımına atıfta bulunarak على manası taşıdığını ifade etmiştir. Aynı şekilde, (حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ) âyetine¹³³ atıfta bulunarak, في manasını barındırabileceğini de açıklamıştır. Bu iki âyetin, müellif tarafından örnek olarak sunulması, yalnızca zarf ve harf-i cer kullanımları arasındaki semantik çeşitliliği göstermekle kalmamış, aynı zamanda bu dilsel yapıların Kur'an dilindeki fonksiyonlarını da okuyucuya öğretmeyi amaçlamıştır.

¹²⁸ Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, 7966. vr. 2b.

¹²⁹ Matvî: Şiir kalıplarından مُسْتَعْلَن vezninde gelip sukunlu olan dördüncü harfi hazfetme işlemine denir. Bu işlemde sonra da vezin مُسْتَعْلَن şeklinde kalır. Daha geniş bilgi için bk. el-Hâşimî, *Mizânü 'z-Zeheb fî Smâ'ati Şi'ri 'l-'Arab*, 20.

¹³⁰ Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, 7966. vr. 4b.

¹³¹ Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, 7966. vr. 5a.

¹³² Âli İmrân 3/75.

¹³³ Sâd 38/32.

2.2.4.2. Hadis

Eserde hem kelimelerin anlamlarını açıklarken hem de beyitlerin vezin bilgilerine geçmeden önce yaptığı toplu anlam değerlendirmelerinde hadislerden faydalanma yöntemine başvurmuştur. Bu yöntemi kullanarak, beyitlerde ele aldığı konuları desteklemiş ve okuyucunun ilgili meseleleri daha iyi anlamasını sağlamayı amaçlamıştır. Müellif, telif ettiği eserde yalnız iki hadisten yararlanmıştır.

Abdurrahman Kâmil Efendi eserin 25. beyitinde geçen *حُرَّتَيْهَا* kelimesinin kulak manasına geldiğini belirtmiştir. Daha sonra bu verdiği manayı bir hadis-i şerifle desteklemiştir.¹³⁴ Kâmil Efendi, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ashabına (r.a.) bu kelimenin hangi manaya geldiğini sorduğunu, onların da cevap olarak göz manasına geldiğini belirtlerinin ardından Peygamber'in (s.a.s.) bu kelimenin kulak manasına geldiğini söylemesini delil olarak zikretmiştir. Yapılan araştırmaların neticesinde bu hadisin kaynağına dair bir bilgiye raslanmamıştır. Rivayet edilen bu bilgi, Abdurrahman Kâmil Efendi'nin telif ettiği bu şerhte yer aldığı gibi kaside üzerine yazılmış diğer birçok şerhte de kaynağı zikredilmeden yer almaktadır. Aynı ibareyi nakleden kaynaklar ve kaynağının bulunamaması tahkikli metinde dipnotta belirtilmiştir.

Eserin 26. beytinde geçen *التحليل* kelimesinin yemin bozma anlamında olduğunu ifade eden Kâmil Efendi, bu açıklamasını bir hadisle desteklemiştir.¹³⁵ Burada müellif, *وفي الحديث: لا يُمَوْتَنَّ أَحَدُكُمْ ثَلَاثَةً أَوْ لَادٍ فَتَمْسُهُ النَّارُ إِلَّا تَحَلَّةَ الْقِسْمِ* (Sizden birinizin üç çocuğu da vefat ederse yeminini bozma günahı dışında ateş ona dokunmaz) ifadesine yer vererek kelimenin anlamını açıklamak için hadis-i şerife başvurmuştur. Ancak yapılan araştırmalar neticesinde, bu hadisin eserde zikredilen lafızlarıyla hadis kitaplarında mevcut olan rivayetlerden farklı olduğu tespit edilmiştir. Yani müellifin aktardığı hadis metni, klasik hadis kaynaklarında farklı lafızlarla yer almakta olup, eserde geçen formuyla rivayet edilmemiştir. Bu farklılık, eserin tahkikli metninde dipnot olarak belirtilmiş ve hadisin rivayet edilen asıl lafzı tahkik edilmiş tahkikli metne dâhil edilmemiştir.

2.2.4.3. Şiir

Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Efendi, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd* adlı eserinde, şerhini desteklemek ve açıklamalarını güçlendirmek için ayetler ve hadislerin yanı sıra şiirlerden de şahid olarak faydalanmayı tercih etmiştir. Bu yaklaşımı, müellifin şerh geleneği

¹³⁴ Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, 7966. vr. 13a.

¹³⁵ Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, 7966. vr. 14b.

içinde çok yönlü bir bilgi aktarımı sağladığını ve çeşitli edebî kaynaklardan istifade ederek metni zenginleştirdiğini göstermektedir. Müellif, eser içerisinde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şairlerinden Hasan b. Sabit'in¹³⁶ (r.a.) (ö. h. 60), Evfâ b. Matar el-Mâzinî'nin¹³⁷, İmruü'l-Kays'ın¹³⁸ (ö. m. 544) ve Ebû Müleyke el-Hutay'e'ye¹³⁹ (ö. m. 678) tarihler kısa bilgi ait olmak üzere dört farklı şiiirden yararlanmıştır. Bu şiirler, beyitlerin anlamlarını açıklamak, dilsel tahliller yapmak ve metnin edebî boyutlarına vurgu yapmak için işlevsel bir şekilde kullanılmıştır.

İlk olarak altıncı beyitte geçen Evfâ b. Matar el-Mâzinî'ye ait أَلَا أَلْبَا خَلْتِي جَابِرًا ait mısrasını delil olarak zikretmiştir.¹⁴⁰ Bu beyitte yer alan خَلَّةٌ kelimesine dair yaptığı açıklamada, bu kelimenin hem الصديقة anlamını hem de الصديق anlamını barındırabileceğini ifade etmiş ve bu görüşünü desteklemek için ilgili şiiri kullanmıştır.

Kasîdenin 12. beytinde geçen أَنْ تَنْتُو ibaresinde kıyas açısından fethalı yazılması gereken و harfî, sukun üzere yazılmıştır.¹⁴¹ Müellif, buradaki kıyasın terk edilip şiir zarureti sebebiyle fetha yerine sukunlu yazıldığını ifade etmiş ve bu durumu desteklemek için Ebû Müleyke el-Hutay'e'ye ait أَعْطِ الْقَوْسَ بَارِيهَا mısrasını delil olarak göstermiştir. Şerhinde bu işlemi “Şiir zaruretlerinin en güzeli” olarak nitelendiren Kâmil Efendi, beyitlerdeki dilsel tercihlerde estetik unsurların önemini vurgulamış ve zaruretlerin dilsel güzellikle uyumlu bir şekilde nasıl ifade edilebileceğini okuyucuya aktarmıştır.

Kasîdenin 15. beytinde müellif, إِذَا عَرَفْتَ إِذَا edatını detaylı bir şekilde açıklamış ve bu edatın şart manası içermesi durumunda, amilinin ya şart fiili, ya hazfedilmiş şartın cevabı ya da kendisinden sonra zikredilen ismiye cümlesi olabileceğini belirtmiştir.¹⁴² Ayrıca, verdiği son ihtimalde الفاء harfinin hazfedilmiş olduğunu ifade etmiş ve bu görüşünü Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şairlerinden Hasan b. Sabit'in (r.a.) اللَّهُ يَشْكُرُهَا şiirini delil olarak getirerek desteklemiştir. Müellif, bu şiirin takdirini فَاللَّهُ يَشْكُرُهَا şeklinde ifade

¹³⁶ Hasan b. Sabit (r.a.), ikinci akabe biatından sonra Müslüman olan şair sahabelerdendir. 60 yaşlarında İslamla müşerref olmuş ve Ka'b b. Züheyr gibi müslüslüman olduktan sonra İslama ve Peygamber Efendimiz'e (s.a.s.) övgüler içeren şiirleriyle ön plana çıkmıştır. Detaylı bilgi için bk. Abdullah Enîs Et-Tabbâ', *Şâ'iru'n-Nebî Hasân b. Sâbit el-Ensârî* (Beyrut: Daru'l Me'ârif, t.y.), 9.

¹³⁷ Asıl adı Mukarrin et-Temîmî olan Evfâ b. Matar el-Mâzinî cahiliye zamanında en iyi koşucular arasında sayılmaktadır. Aynı zamanda şair olup Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sahabeleri arasında sayılmamaktadır. bk. ez-Ziriklî, *El-A'lâm*, 7/283.

¹³⁸ Cahiliye devri şairlerinden olan İmruü'l-Kays, muallaka şairleri arasındadır. Arap yarım adasında bulunan Kinde'nin hükümdarının oğludur. Kadınlara ve müskirata düşkünlüğüyle meşhurdur. Detaylı bilgi için bk. Muhammed El-Gurûsî El-Matvî, *İmruü'l-Kays* (Tunus: Şeriketu't-Tunûsiyye li Funûni'r-Resm, 1955), 18.

¹³⁹ Züheyr b. Sülmâ ve Ka'b b. Züheyr'in şiirlerinin rivayet zincirlerinin başında gelen bir şairdir. Hicv şiirleriyle meşhur olup Ka'b b. Züheyr gibi ikinci tabakadan sayılan şairlerden biridir. Detaylı bilgi için bk. *Tabakâtu Fuhûli's-Su'âra*, 97.

¹⁴⁰ Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, 7966. vr. 4b.

¹⁴¹ Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, 7966. vr. 6b-6a.

¹⁴² Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, 7966. vr. 8b.

etmiştir.

Son olarak, eserin 28. beyti, müellifin teşbih sanatına dair yaptığı tahlillerle zenginleşmiştir.¹⁴³ Bu beyitte geçen كَأَنَّ ibaresinin teşbih manasını barındırdığını ifade eden Kâmil Efendi, görüşünü desteklemek için muallaka şairlerinden İmru'ül-Kays el-Kindî'ye ait كَأَنَّ قُلُوبَ الطَّيْرِ رَطْبًا وَيَابِسًا لَدَى وَكْرَهَا الْعَنَابِ وَالْحَشَفِ الْبَالِي mısrasını delil olarak zikretmiştir.

2.2.5. Müellifin Eserdeki Not ve Haşiyeleri

Abdurrahman Kâmil Efendi, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd* isimli eserini kendisinin bizzat kaleme aldığını şerhin hem başlangıcında hem de sonunda açıkça ifade etmiştir. Şerhin tamamında olmasa da Kâmil Efendi, kelimelerin manalarını açıklamak amacıyla çeşitli kısımlara ek olarak notlar ve haşiyeler eklemiştir. Bu notlar ve haşiyeler, metnin daha iyi anlaşılması ve metni zenginleştirme amacı taşıyan önemli katkılar olarak değerlendirilebilir.

Eserin başından sonuna kadar şerh ettiği kelimelerin kaynaklarını belirtmeyi tercih etmeyen Kâmil Efendi'nin, buna karşın bazı not ve haşiyelerin sonunda kaynak zikrettiği durumlar dikkat çekmektedir. Örneğin, şerhte yer alan 19. beyitte geçen السِّلْحَاة kelimesinin açıklamasına ek olarak sunduğu haşiyede, bu bilginin Ahterî olarak bilinen Muslihuddin Mustafa'nın (ö. 968/1560-61) *Ahterî-i Kebîr* isimli Arapça-Türkçe sözlüğünden alındığını belirtmiştir.¹⁴⁴

Son dönem Osmanlı âlimlerden biri olarak tanınan Abdurrahman Kâmil Efendi, diğer şerh ve haşiye çalışmalarının çoğunda Osmanlı Türkçesi kullanmıştır. Bu dil tercihi, eserin hem dönemin kültürel yapısını hem de ilmî dil kullanımını yansıttığını göstermektedir. Bu şerhinde ise Kâmil Efendi, Arapça'yı temel alarak eserini yazmıştır. Diğer şerhlerinde olduğu gibi not ve haşiyelerini eserin düzenini bozmadan, bazen satır aralarına bazen de sayfa kenarlarındaki boşluklara yerleştirerek sunmuştur. Böylelikle metin içerisinde estetik düzeni korumuş ve okuyucunun dikkatini dağıtmadan ek açıklamalar sağlamıştır.

Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd'a eklenen notlar ve haşiyeler, kelime manalarını açıklarken hem Arapça hem de Osmanlıca ifadeler kullanılmıştır. Örneğin 19. Beyitte geçen الزَّرَافَةُ kelimesinin izahını yaparken ilk önce Arapça olarak مَخْفَفَةُ الْفَاء şeklinde başlayıp daha sonra da دُوْهِيَه بَكْرَز بُوْنِي اَوْزُون وَّ اَرْد اِيَاكَلَارِي قَصَاقِق بَر جَانَوَارِدَر Osmanlıca diliyle şerhetmeye devam etmiştir.¹⁴⁵ Bu iki dilin karma bir şekilde sunulması, metnin anlam yönünden zenginleşmesine katkı sağlamış ve dönemin çok yönlü dilsel yapısını

¹⁴³ Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, 7966. vr. 15b.

¹⁴⁴ Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, 7966. vr. 9a.

¹⁴⁵ Yetkin, *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*, 7966. vr. 9a.

yansıtan bir örnek teşkil etmiştir. Ayrıca bu durum şerhin yazılmasındaki maksadın Osmanlı medreselerinde yetişen, her iki dile de vakıf öğrencilerin edebî ve belâğî becerilerine katkıda bulunmak olduğunu düşündürmektedir.

III. BÖLÜM

3. MECDÎZÂDE ABADURRAHMAN KÂMİL EFENDÎ'NİN ŞERHU KASÎDETU BÂNET SU'ÂD İSİMLİ ESERİNİN TAHKİKİ METNİ

بسم الله الرحمن الرحيم

[1و] الحمد لله الذي مدح حبيبه في كلامه القديم بأنك على خلق عظيم، وفي كلامه القدسي بلولاك لما خلقت الأفلاك، وكرم من مدحه من الإنس لإظهار صفات القدس. والصلاة على نبيه الذي أعز من أثنائه بالخلع الشريفة والصلاة اللطيفة، وعلى آله الذين حازوا قصبات السبق في مضار التمجد والوداد، وأصحابه الذين فازوا برياض فردوس الإنس في المبدأ والمعاد .

وبعد، كنت قد استوفيت في شرح القصيدة المنسوبة إلى كعب بن زهير بن أبي سلمى المزني رضي الله عنه، في مدح سيدنا محمد النبي صلى الله عليه وسلم، مجموع العلوم الأدبية عربياً وفارسياً. ثم أردت أن أكتب لها شرحاً على وجه الإيجاز، وبتوفيق الله الإنجاز، وهو حسبي ونعم الوكيل، وأفوض أمري إليه، إنه بصير بالعباد. قال رضي الله عنه؛

البيت الأول

بَانَتْ سَعَادُ قَلْبِي الْيَوْمَ مَتَبُولٌ - مُتَيِّمٌ إِثْرَهَا لَمْ يُفْدَ مَكْبُولُ

(بَانَتْ) فعل ماضٍ من البينونة، وهو البعد والفراق، و(سَعَادُ) فاعله بلا تنوين لعدم انصرافه للتأنيث والعلمية، وهي كانت زوجة الناظم. و(الفاء) يجيء لمجرد السببية والربط كالجرائية ولمجرد العطف، ولهما معها، وهذا هو الغالب [2ظ] في المتوسط بين الجمل المتعاطفة، وهذه منها؛ عطفت اسميته على فعليته مع إفادة السببية أيضاً، والقياس التناسب، إلا أنه قصد التجرد في "بَانَتْ" والدوام في سقم القلب. و(قَلْبِي) مبتدأ، مضاف إلى ياء المتكلم المجرور محلاً، و(مَتَبُولُ) أي مسقَم من تبلة الحب إذا أسقمه وأخناه، وأما من تبلة الدهر أي أهلكه. و(الْيَوْمَ) ظرف مقدم للنظم أو الحصر، و(مُتَيِّمٌ) خبر ثانٍ أو صفة لمتبول، من تيمه الحب استعبده وأذله. و(إِثْرَهَا) إما ظرف لمتيم وإما حال من ضميره، أي كائن قلبي إثرها، و(لم يفد) من فداه إذا أعطاه فداءه، واستفداه عما كان فيه من هم وغم، مع ضميره جملة فعلية خبر ثالث أو صفة أيضاً، وكذا (مَكْبُولُ) من الكَبْل، وهو القيد مطلقاً. وقيل: أعظم ما يكون من القيود.

وأما تقطيعه: ¹⁴⁶ "بَانَتْ سَعَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "دُ فَعَلْ" فَعْلُنْ مخبون ¹⁴⁷ فاعل، "بِي الْيَوْمَ مَت" مُسْتَفْعِلُنْ، "بُول" فَعْلُنْ عرض الخبن أولاً بحذف ألف فاعِلُنْ والإضمار ثانياً بإسكان عينه، "مُتَيِّمٌ" مَفَاعِلُنْ مخبون بحذف سين مُسْتَفْعِلُنْ، فبقي مُتَفَعِّلُنْ ونقل إلى مَفَاعِلُنْ، "إِثْرَهَا" فَاعِلُنْ، "لَمْ يُفْدَ مَك" مُسْتَفْعِلُنْ، "بُول" فَعْلُنْ مخبون مضمّر كالعروض، وهذه من البحر ¹⁴⁸ البسيط.

البيت الثاني

وَمَا سَعَادُ غَدَاةَ الْبَيْنِ إِذْ رَحَلُوا - إِلَّا أَعْنُ غَضِيضُ الظَّرْفِ مَكْحُولُ

[2و] (الْوَاوُ) للعطف على "بانَتْ" لا على "قلبي" أو لعدم المشاركة في السبب عن البينونة، و(مَا) لمعنى ليس، و(سعاد) مرفوع اسمه وكرر اسمها الظاهر للالتذاذ بذكرها. و(غداة البين) ظرف مضاف، والعامل فيه معنى التشبيه إذ المعنى تشبيه سعاد غداة بانَتْ ظلياً إذا أعن، لمعنى كظبي أعن. فإن قيل: الحرف الحامل معنى التشبيه مقدر بعد "إلا"، وما

¹⁴⁶ التقطيع: هو ((وزن كلمات البيت من الشعر بما يقابلها من تفعيلات، والتقطيع من شأنه أن يعين الدارس على معرفة البحر الذي ينتمي إليه البيت الذي يود معرفة وزنه)). علم العروض والقافية للدكتور عبد العزيز عتيق، ٢٣.

¹⁴⁷ الخبن: ((هو حذف الثاني الساكن في فاعل فتصير فعلن)). ميزان الذهب في صناعة الشعر عند العرب للهاشمي، ١٩.

¹⁴⁸ البحر: ((هو الوزن الخاص الذي على مثاله يجري الناظم)). ميزان الذهب في صناعة الشعر عند العرب للهاشمي، ٤١.

بعدها لا يعمل فيما قبلها إجماعاً، وإن كان فعلاً مذكوراً، فكيف إذا كان حرفاً محذوفاً؟ وأجيب بأن المختص أن يُقدَّر الحرف داخلاً على "سعاد"، وما كسعاد في وقت البيونة إلا ظبي أغن بناءً على قلب التشبيه مبالغة. ففي البيت مبالغت ثلاث: الحصر المفهوم من "ما" و"إلا"، وعكس التشبيه، وحذف أداة التشبيه. و(إذ رحلوا) إما بدل من غداة، وإما ظرف ثاني للتشبيه. فإن سيبويه يجوز تعدد الظرف من نوع واحد إذا كان الزمان الأول أعم، نحو "لقيته يوم الجمعة غدوة"، فإنه ينصب الظرفين بلقيت لا على أنه إبدال بعض من الكل؛ لأنه يجوز سير عليه يوم الجمعة غدوة يرفع اليوم وينصب غدوة، فلا إبدال. وإما ظرف للبين، أي وما هي غداة بانث وقت رحلتهم، ويجوز أن يكون العامل في الظرفين معنى النفي المفهوم من "وما سعاد"، فلا إشكال. (إلا أغن) خبر سعاد، أي ظبي أغن لشهرته بهذه الصفة. و"الأغن" الذي يخرج صوته [3ظ] من خيشومه من الغزلان والإنسان. و(غضيبض) خبر ثانٍ لسعاد، ولم ينصب هاهنا الخبر لانتقاض النفي بإلا، وغض الطرف عبارة عن ترك التحديق واستيفاء النظر؛ إما لأن في الطرف كسراً وفتوراً خلقياً وهو المراد، وإما لقصد الكف عن التأمل، كما في قوله تعالى: ﴿يُغْضُوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ﴾ [النور ٣٠/٢٤]. و(مكحول) خبر ثالث.

وأما تقطيعه: "وَمَا سَعَا" مَفَاعِلُنْ مَخْبُون، "دُ عَدَا" فَعِلُنْ مَخْبُون أيضاً، "تَ الْبَيْنِ إِذْ" مُسْتَفْعِلُنْ، "رَحَلُوا" فَعِلُنْ مَخْبُون، "إِلَّا أَغْنُ" مُسْتَفْعِلُنْ، "نُ غَضِي" فَعِلُنْ مَخْبُون فاعلن، "ضُ الطَّرْفِ مَكْ" مُسْتَفْعِلُنْ، "حَوْلُ" فَعِلُنْ مَخْبُون ومضمر.

البيت الثالث¹⁴⁹

تَجَلُّو عَوَارِضَ ذِي ظَلَمٍ إِذَا ابْتَسَمَتْ - كَأَنَّهُ مُنْهَلٌ بِالرَّاحِ مَعْلُولٌ

(تَجَلُّو) تكشف سعاد، ومنه جلوت الخير أو ضحته وكشفته، وجلى الخير اتضح، يتعدى ولا يتعدى، والمصدر الجلاء بالفتح. وأما جلوت بصري بالكحل، سيفي بالصيقل، وسُمِّي بكذا، فمصدره الجلاء بالكسر. و"تَجَلُّو" مع ضميره العائد إلى سعاد، إما خبر آخر عن "ما سعاد" على جواز الاختلاف مفرداً وجملة، وإما جملة مستأنفة. و(عَوَارِضُ) مفعول "تَجَلُّو"، مضاف إلى "ذي"، المضاف إلى "ظلم"، جمع عارض، وهو اسم فاعل جمع على "فواعل"، وهي الضواحك من الأسنان، وهي ما بعد الأنياب، وقيل الأسنان كلها. و(ذي) نعت [3و] لمحذوف، أي ثعر ذي ظلم، والثعر ما تقدم من الأسنان، يُقال؛ أثير أي نبت الثغر، وفيه إشارة إلى حداثة سنّها، وعروض ما بعد الأنياب. و(الظلم) ماء الأسنان وبريقها، وقيل رقتها وشدة بياضها، وجمعه "ظلوم" كفلس وفلوس. و(إذا ابتسمت) إذا: إما ظرفية محضة منصوبة بـ"تَجَلُّو"، وإما متضمنة لمعنى الشرط، فيدل ما قبلها على الجزاء، أي إذا ابتسمت جَلَّتْ، والعامل فيها "تَجَلُّو"، ومدلول جملة "ابتسمت" مجرور محلاً لإضافة "إذا" إليها. و(كأنه منهل) إما جملة مستأنفة، وإما صفة للثغر، وإما حال منه. وعلى الثاني، إن قُدِّرَت "إذا" شرطية كانت مع ما في حيزها معترضة بين الموصوف والصفة، وإن قُدِّرَت معمولة لـ"تَجَلُّو" كان الفصل شبيهاً بالفصل لمعمول العامل المضاف في ﴿سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ عَالِمِ الْغَيْبِ﴾ [المؤمنون ٩٠/٩١]؛ لأن المضاف إذا كان بعضاً من المضاف إليه أو كبعضه كان صالحاً للحذف، فيصير المضاف إليه كأنه معمول المضاف، ولهذا جاز مجيء الحال عن المضاف إليه في هاتين المسألتين. ومن هذا ظهر وجه الحال في البيت. و(المنهل) من أنهله إذا سقاه من النَّهْل بفتحين، وهو الشرب الأول. (رياً بالراح) متعلق بـ"منهل". و(معول) خبر ثانٍ لـ"كأنه"، من علة يعلُّه بضم العين وكسرها إذا سقاه ثانياً. وأصله أن الإبل إذا شربت في أول الورْد سُمِّي ذلك نهلاً، وإذا أُورِدَتْ إلى...¹⁵⁰

البيت الخامس

تَنْفِي الرِّيحِ الْفَدَى عَنْهُ وَأَفْرَطُهُ - مِنْ صَوْبِ سَارِيَةِ بَيْضٍ يَعَالِيلُ

¹⁴⁹ لم يذكر المصنف في النسخة هذا العنوان.
¹⁵⁰ في آخر شرح هذا البيت سقط في نص النسخة.

...¹⁵¹[4ظ] ومعنى "أَفَرَطُهُ" ملأه، من قولهم؛ "غدير مفرط" أي مملوء. و(من صوب) متعلق بـ"أفرطه"، مضاف إلى "سارية". و"الصوب" المطر، و(السارية) السحابة التي سرت ليلاً، صفة خُلبت عليها الامسمية، ويُروى بدلها "عادية"، وهي السحابة التي تأتي وقت الغداة. و(بيض) فاعل "أفرطه"، و(يعاليل) صفة "بيض"، وزنه "يفاعيل" لأنه من "العلل"، وهو الشرب الثاني، ومفرده "يعلول". و"اليعاليل" سحائب بعضها فوق بعض، ويقال: اليعاليل نفاخات تكون فوق الماء. ويجوز أن يكون فاعل "أفرطه" ضميراً مستتراً لغيره، راجعاً إلى الماء، يكون حالاً عن ضمير "مشمول". و"بيض يعاليل" صفة ثانية مجرورة، وهو الأصح.

وأما تقطيعه: "تَنَفِّي الرِّيَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "حُ الْقَدَى" فَاعِلُنْ، "عَنْهُ وَآفَ" مُسْتَفْعِلُنْ مطوي¹⁵² بحذف الرابع من مُسْتَفْعِلُنْ فبقي مُسْتَفْعِلُنْ فنقل إلى مُفْتَعِلُنْ، "رَطُهُ" فَعِلُنْ مخبون بحذف الألف، "مِنْ صَوْبِ سَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "رِيَّةً" فَعِلُنْ، "بِيضٌ يُعَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "لِيلُو" مخبون ومضمر معاً.

البيت السادس

أَكْرَمَ بِهَا خُلَّةً لَوْ أَنَّهَا صَدَقَتْ - مَوْعُودَهَا أَوْ لَوْ أَنَّ النُّصْحَ مَقْبُولُ

(أكرم بها) كلمة تعجب بمعنى "ما أكرمها"، أي سعاد، أو كأنه يأمر صاحبه بأن يكرمها. و(خلة) تمييز إما بمعنى الصداقة وإما بمعنى الصديقة، وقد يطلق على الصديق كما في قول الشاعر¹⁵³؛ "ألا أبلغا خلتي جابرًا"، ورد بأنه بتقدير المضاف أي [4و] "ذاخلتي لو أنها صدقت موعودها". وكلمة (لو) تحتل الشرطية، فيقدّر الجزاء بقريئة اللفظ، أي كما أنت كريمة؛ لكن إرادة التمني منها أوقع؛ لأن تعليق كرم المعشوق على شرط غير محقق لا يناسب حال عاشقه. (أنها) إن تنصب اسمها، وهو الضمير المتصل، و(صدقت) فعل وفاعله مرفوع محلاً على أنه خبر "أن"، و(موعودها) مفعول "صدقت"، مضافاً إلى ضمير "سعاد" المجرور محلاً. و"المَوْعُودُ" إما بمعنى المصدر كالميسور بمعنى اليسر، و"المفتون" بمعنى الفتنة، أي وعدّها، وإما بمعنى الشخص الموعود، فلا حاجة إلى تقديره، أو بمعنى الشيء الموعود به بتقدير "في"، أو يجعل مفعولاً توسعاً ومجازاً. و(أن) مع اسمها وخبرها في محل الرفع على أنه فاعل فعل محذوف، أي لو ثبت صدق سعاد أو لو أن النصح مقبول. قيل أو ههنا بمعنى الواو، إذ ليس المراد أحدها فقط بل هما جميعاً مطلوبان. و(النصح) اسم "أن"، و(مقبول) خبرها. والألف واللام في "النصح" عوض عن المضاف إليه، أي نصحها بإضافة المصدر إلى المفعول. ومجموع "أن" مع اسمها وخبرها عطف على السابق، مرفوع محلاً، فاعل "تَبَّتْ". وفي البيت دلالة على أن خبر "أن" الواقعة بعد "لو" جاز أن يكون اسماً ومشتقاً، إلا أن يجعل على الضرورة.

وأما تقطيعه: "أَكْرَمَ بِهَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "خُلَّةً" فَاعِلُنْ، "لَوْ أَنَّهَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "صَدَقَتْ" فَعِلُنْ مخبون، [5ظ] "مَوْعُودَهَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "أَوْ لَوْ أَنَّ" فَاعِلُنْ، "نَ النُّصْحَ مَقْ" مُسْتَفْعِلُنْ، "بُودَلُو" فَعِلُنْ مخبون ومضمر معاً.

البيت السابع

لَكِنَّهَا خُلَّةٌ قَدْ سَيِّطَ مِنْ دِمَها - فَجَّعَ وَوَلَّعَ وَإِخْلَافٌ وَتَبْدِيلُ

موقع لَكِنَّ "ههنا كموقعها في قولك؛ "لو كان عالماً لأكرمته لكنه ليس بعالم"، ولا صالح في أن ما بعدها تأكيد لمفهوم ما قبلها مع زيادة عليه. و(لكن) من الحروف المشبهة بالفعل، والضمير اسمها منصوب. و(خُلَّةً) خبرها، أي صديقة. و(قَدْ) للتحقيق دخلت على الماضي. و(سيطَ) مجهول "سَاطَ"، أي خلط وضرب حتى إمتزج، وفي معناه "شيطَ" بالشين المعجمة. (مِنْ دِمَها) جار ومجرور مضاف إلى ضمير متعلق بـ"سيطَ". (فَجَّعَ) قائم مقام فاعل "سيطَ". و(وَلَّعَ)

¹⁵¹ لا يحتوي النسخة الأصلي للشرح على عنوان أو بيت شعري، ويوجد في هذا الموضع من الشرح سقط أيضاً.
¹⁵² المطوي: ((هو حذف الرابع الساكن في "مُسْتَفْعِلُنْ" فتصير "مُسْتَعِلُنْ)). ميزان الذهب في صناعة الشعر عند العرب للهاشمي ٢٠.
¹⁵³ وهو أوفى بن مطر المازني، الصحاح للجوهري، ٣٢٧.

معطوف عليه، وكذا إخلافٌ وتبديلٌ. "الفَجْعُ" مصدر فجعة إذا أصابه مكروه، والفجعة ما هو أوجع المصائب. و(الإخلاف) للموعد، و(التبديل) تحويل.

وأما تقطيعه: "أَكَيْتَهَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "خُلَّةٌ" فَاعِلُنْ، "قَدْ سَبِطَ مِنْ" مُسْتَفْعِلُنْ، "دِمَهَا" فَعِلُنْ مخبون فقط، "فَجَّعَ وَوَلَّ" مُسْتَفْعِلُنْ، "عَ وَإِخَ" فَاعِلُنْ، "لَافٌ وَتَبَّ" مُسْتَفْعِلُنْ، "دِيلٌ" فَعِلُنْ مخبون ومضمر.

البيت الثامن

فَمَا تَدُوْمُ عَلَى حَالٍ تَكُونُ بِهَا - كَمَا تَلَوْنُ فِي أَثَوَابِهَا الْغَوْلُ

[5و] (الفاء) للسببية، أي فلما جُبلت عليه من الإخلاف والتبديل لا تدوم على حالة واحدة. (ما) للنفي، و(تَدُوْمُ) فعل وفاعله ضمير فيه راجع إلى "سَعَادٌ". و(على) جار ومجرور متعلق بـ"تَدُوْمُ". و(الحال) يُذكر ويؤنث؛ ولكن تأنيثها أقل من تذكرها استعمالاً. و(كُونُ) من الأفعال الناقصة واسمها ضمير "سَعَادٌ". و(بِهَا) جار ومجرور مع العامل المحذوف منصوباً محلاً خيراً لها. ويُحتمل التامة، فحينئذ يجوز كون الظرف، أعني "بِهَا"، حالاً فيتعلق بالاستفراء. و"البَاءُ" للإلصاق، كقولك: "بِهِ دَاءٌ". وأن تكون بمعنى "على"، كقوله تعالى: ﴿مَنْ إِنْ تَأَمَّنْهُ يَقْطَرُ﴾ [آل عمران ٧٥/٣]. أو بمعنى "في"، كقوله تعالى: ﴿حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ﴾ [ص ٣٢/٣٨]. وعلى تقدير النقصان يتعلق بالاستقرار أيضاً، كما تكون نعتاً لمصدر محذوف، كأنه قيل: تتلون سعاد تلوناً كما يتلون الغول، وهو من تشبيه المعقول بالمحسوس، فإن العرب تزعم أن الغول تُرى في الفلوات وتُضلهم عن الطريق. و(الغَوْلُ) فاعل "تَلَوْنُ". و(في أثوابها) ظرف لـ"تَلَوْنُ".

وأما تقطيعه: "فَمَا تَدُو" مَفَاعِلُنْ مخبون، "مُ عَلَى" فَعِلُنْ مخبون أيضاً، "حَالٍ تَكُو" مُسْتَفْعِلُنْ، "نُ بِهَا" فَعِلُنْ مخبون، "كَمَا تَلُو" مَفَاعِلُنْ، "وُنْ فِي" فَعِلُنْ كما هما مخبونان، "أَثَوَابِهَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "عَوَلُو" فَعِلُنْ مخبون مضمر معاً.

البيت التاسع

كَانَتْ مَوَاعِيدُ عُرْقُوبٍ لَهَا - مَثَلًا وَمَا مَوَاعِيدُهَا إِلَّا الْأَبَاطِيلُ¹⁵⁴

[6ظ] فقال عرقوب لأخيه؛ دعها حتى تصير بَلَحًا، فذهب فأتاها بعد ما صارت بَلَحًا، فقال: دعها حتى تصير رُطْبًا، فذهب فأتاها بعد ما صارت رُطْبًا، فقال: دعها حتى تصير ثَمَرًا. فلما صارت ثَمَرًا، جاءها عرقوب ليلاً وقطع تمرها ولم يعطه شيئاً، فصار هذا مثلاً لمن كثر إخلاف الوعد. وما مواعيده، ويُروى: وما مواعيد سعاد أو مواعيد عرقوب. (ما) لمعنى ليس، و(مَوَاعِيدُ) اسمها مضاف إلى الضمير، و(إلا) حرف إستثناء، ("الْأَبَاطِيلُ") مرفوع خبر "ما". ولم تنصب "ما" هنا لأنه إنتقضى النفي بـ"إلا" فلم تعمل؛ إذ عملها لأجل النفي، وهو إضمحل بـ"إلا". و"الْأَبَاطِيلُ" جمع باطل على غير القياس، كأنهم جمعوا البَطِيلًا.

وأما تقطيعه: "كَانَتْ مَوَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "عِيدُ عُرْ" فَاعِلُنْ، "قُوبُ لَهَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "مَثَلًا" فَعِلُنْ مخبون، "وَمَا مَوَا" مَفَاعِلُنْ، "عِيدُهَا" فَاعِلُنْ صحيح، "إِلَّا الْأَبَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "طِيلُو" فَعِلُنْ مخبون ومضمر.

البيت الثاني عشر

أَرْجُو وَأَمَلُ أَنْ تَدْنُو مَوَدَّتَهَا - وَمَا إِخَالُ لَدِينَا مِنْكَ تَنْوِيلُ

(أَرْجُو) فعل فاعله مضمر وهو أنا، و(أَمَلُ) مثله معنى وتركيباً، تنازع مفعولاً وهو "أَنْ تَدْنُو" بإسكان الواو، والقياس النصب إما لإجراء المصدرية مجرى ماء المصدرية، وإجراء الفتحة على الواو ومجرى الضمة، كما في "أَعْطِ الْقَوْسَ" [6و] باريها¹⁵⁵ بسكون الياء، والقياس النصب لضعف حرف العلة، وإما للضرورة وهي من أحسن الضرورات. و(أَنْ تَدْنُو) مع "أَنْ" المصدرية في تأويل المصدر مفعول لـ"أَمَلُ" عند البصرية، ولـ"أَرْجُو" عند الكوفية، والمفعول الآخر

¹⁵⁴ لم يذكر المصنف متن الشعر في النسخة وابتدأ بالشرح.

¹⁵⁵ شرح الشواهد الشعرية في أمات الكتب النحوية لمحمد شراب، ٣/ ٣١٩.

محذوف وهو "إلينا". و(مَوَدَّنَهَا) فاعل "تَدْنُو" مضافاً إلى ضمير "سعاد". و(مَا أَخَالَ) فعل منفي فاعله مستتر فيه وهو أنا، وهو من أفعال القلوب التي تنصب المفعولين، يجوز إلغاء عمله لتقدم المفعول الثاني وهو "لدينا"، ويجوز الإعمال بأن يكون المفعول الأول ضمير الشأن محذوفاً، أي وما أخاله. معنى "أَخَالَ" أظن، وكسر الهمزة فصيح استعمالاً، شاذ قياساً، وفتحها لغة أسد. و(منك) خطاب لسعاد التفاتاً عن قوله؛ "مودتها". و(التَّوِيلُ) إعطاء النوال، والمراد إيتاء الوصال. و"تتوّل" مرفوع مبتدأ، خبره أحد الظرفين مقدماً، أعني "لدينا" بمعنى "عندنا"، و"منك" مع المتعلق المحذوف. والجملة منصوبة المحل على أنها مفعول ثانٍ لـ "أَخَالَ" على وجه.

وأما تقطيعه: "أَرْجُو وَآ" مُسْتَفْعِلُنْ، "مُلْ أَنْ" فَعْلُنْ، "تَدْنُو مَوْذٌ" مُسْتَفْعِلُنْ، "دَنَهَا" فَعْلُنْ، "وَمَا أَخَا" مَفَاعِلُنْ مخبون، "أَلْ لَدَيَّ" فَعْلُنْ، "نَا مِنْكَ تَنْ" مُسْتَفْعِلُنْ، "وَبَلُو" فَعْلُنْ مخبون ومضمر معاً.

البيت الثالث عشر

أَمَسَتْ سَعَادُ بِأَرْضٍ لَا يُبْلَغُهَا - إِلَّا الْعِتَاقُ النَّجِيَّاتُ الْمَرَّاسِيلُ

/[7ظ] (أَمَسَتْ) بمعنى صارت، وأما ليفيد ثبوت الخبر للاسم، وهي من المساء، وذلك على تفسير غداة البين أي ارتحلت غدوة وأمست بأرض بعيدة. وعلى التقديرين "أَمَسَتْ" فعل ناقص و(سعاد) اسمه، و(بَارُضٍ) جار ومجرور مع المتعلق المحذوف منصوب محلاً خبره. و(لَا يُبْلَغُهَا) فعل ومفعول، و(إِلَّا الْعِتَاقُ) فاعله، والجملة مجرور المحل صفة "أرض". و(الْعِتَاقُ) جمع عتيق، وهو من الخيل والإبل ما يكون كريم الأصل. و(النَّجِيَّاتُ) اسم مرفوع صفة (الْعِتَاقُ)، جمع نتيجة وهي الكريمة. و(الْمَرَّاسِيلُ) جمع مرسل، من ناقة رسيلة إذا كانت سريعة في السير.

وأما تقطيعه: "أَمَسَتْ سَعَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "دُ بِأَرْ" فَعْلُنْ، "ضٍ لَا يُبْلُ" مُسْتَفْعِلُنْ، "لِغَهَا" فَعْلُنْ مخبون، "إِلَّا الْعِتَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "قُ النَّجِي" فَاعِلُنْ صحيح، "بَاثُ الْمَرَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "سِيلُو" فَعْلُنْ مخبون ومضمر معاً.

البيت الرابع عشر

وَلَنْ يُبْلَغَهَا إِلَّا غُذَافَرَةٌ - فِيهَا عَلَى الْإَيْنِ إِرْقَالٌ وَتَبْغِيلٌ

(الواو) للعطف، و(لَنْ يُبْلَغَهَا) فعل مضارع منصوب بـ "أَنْ"، والضمير مفعوله، و(إِلَّا غُذَافَرَةٌ) فاعله، والجملة في محل الجر عطفاً على "لَا يُبْلَغُهَا" في البيت السابق. و(الْغُذَافَرَةُ) هي الناقة الصلبة العظيمة، ويقال للجمل؛ غذفر، والجمع غذافرة، وغذافر بفتح العين. (فيها) جار ومجرور، والضمير للغذافرة متعلق بمحذوف. /[7و] وكذا (على الأَيْنِ) وهو الإعياء. و(إِرْقَالٌ) نوع سريع من السير، وهو الْخَبَبُ. وكذا (التَّبْغِيلُ) كأنه شبيه لسير البغال لشدته. و"الإرقال" فاعل الظرف، وهو "فيها" مرفوع على الوصفية لغذافرة. قوله؛ "على الأَيْنِ" ظرف في محل الرفع لاعتماده على الموصوف؛ لأن الظرف مع فاعله صفة غذافرة، ولذا كان الظرفية تنازعا إرقالاً. التبغيل عطف على الإرقال.

وأما تقطيعه: "وَلَنْ يُبْلُ" مَفَاعِلُنْ مخبون، "لِغَهَا" فَعْلُنْ مخبون، "إِلَّا قُذَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "فِرَّة" فَعْلُنْ، "فِيهَا عَلَى الْإِن" مُسْتَفْعِلُنْ، "أَيْنِ إِرْ" فَاعِلُنْ، "قَالَ وَتَبْ" مُسْتَفْعِلُنْ، "غِيلُو" فَعْلُنْ مخبون ومضمر معاً.

البيت الخامس عشر

مِنْ كُلِّ نَضَاحَةٍ الذِّفْرَى إِذَا عَرِقَتْ - عُرِضَتْهَا طَامِسُ الْأَعْلَامِ مَجْهُولٌ

كلمة (مِنْ) إما تبعية وهي ظاهر، وإما بيانية، أي التي هي كل ناقة نضاحة، وهي أبلغ، إذ جعلها جميع الجنس كما قالوا؛ "أطعمنا شاة كل شاة". ورده بأنه لا بد من تقديم ما لا يدري منه حتى يتبين. والجنس هنا معلوم وهي الناقة الصلبة. ويحتمل الإبتداء وهو الأظهر، أي غذافرة ابتدئ خلقها وإيجادها من كل نضاحة يصفها بكرم الأصل. فالجار مع المجرور متعلق لمحذوف مرفوع محلاً صفة أخرى لغذافرة، أو حال آخر لها لاختصاصها بالصفة. ولفظة (كُلِّ) مضافة إلى "نضاحة"، وهي مضافة إلى "الذفري". و(النضاحة) من النضخ، /[8ظ] وهو الرش مثل النضخ. ويقال: عين نضاحة،

أي كثير الماء. والذفرى من القفاء الموضع الذي هو أول ما تعرق من البعير خلف الأذن. و(إذا عَرَقْتُ) معمول لـ"نضاخة"، وإن قُدِّرَ فيها معنى الشرط، فعاملها إما شرطها، أو جواب محذوف، أي إذا عرقت نضخت ذفراها، أو جواب مذكور وهو الجملة الاسمية بعدها على حذف الفاء، كما في قوله؛ "مَنْ يَفْعَلِ الْحَسَنَاتِ اللَّهُ يَشْكُرْهَا"¹⁵⁶ على تقدير: فالله يشكرها، أي تقبلها. و(عُرِضْتُهَا) أي همتها، ومنه قولهم؛ "فلان عرضته لكذا"، ومنه قول حسان رضي الله عنه؛ "فقال الله قد أعددت جنداً من الأنصار عرضتهم اللقاء". وقيل المعنى: إنها منصوبة للسفر، من قولهم؛ "جعلته عرضته لكذا"، أي نصبته له. و"عُرِضْتُهَا" مبتدأ، و(طَامِسُ الأَعْلَامِ) وهو مركب إضافي، خبره، أي مهمة ذائلة الأعلام، بحيث يتحير سالكه فيه، و(مجهول) صفة مؤكدة للطامس. والجملة إما حال من ضمير النضاخة، أو مجزوم المحل جزاء الشرط على تقدير الفاء.

وأما تقطيعه: "مِنْ كُلِّ نَضٍّ مُسْتَفْعِلُنْ، ضَاخَةُ الذُّ فَاعِلُنْ، ذَفْرَى إِذَا مُسْتَفْعِلُنْ، عَرَقْتُ" فَعِلُنْ مخبون، "عُرِضْتُهَا" مُفْتَعِلُنْ مطوي بحذف الرابع من مُسْتَفْعِلُنْ فبقي مُسْتَفْعِلُنْ فنقل إلى مُفْتَعِلُنْ، "طَامِسُ ال" فَاعِلُنْ، "أَعْلَامُ مَج" مُسْتَفْعِلُنْ، "هُولُ" فَعِلُنْ مخبون بمضمر معاً.

البيت السادس عشر

[98] تَرْمِي الْغُيُوبَ بَعِيْنِي مُفْرِدٍ لَهَقٍ - إِذَا تَوَقَّدَتِ الْخُرَانُ وَالْمِيلُ

(تَرَى) فعل مضارع من المرؤية، فاعله مضمر فيه وهو ضمير النضاخة. و(الْغُيُوبُ) مفعوله، جمع غائب كشاهد وشهود، وهو في الأصل مصدر، ثم أُطْلِقَ على الغائب إطلاق الفوز على الفائز. (بَعِيْنِي مُفْرِدٍ)، الجار والمجرور متعلق بـ"تَرَى"، مضاف إلى (مفرد)، أي ثور مفرد وحشي، وإنما شَبِّهَتْ عينها بعيني الثور الوحشي الذي أُفْرِدَ عن الإناث، لأنه حينئذٍ يكثر تحديقه ونشاطه. و(لَهَقٍ) (لَهَقٍ) إن فتح هاؤه يحتمل أن تكون مقصوراً من "اللهاق"، وهو الثور الأبيض، وأن تكون صفة من "لَهَقٍ" لَحَقًا من حد عِلْمٍ يَعْلَمُ. وإن كُسِرَتْ هاؤه فهو صفة، فالأجود هو الوجه الأول، إذ لا مدخل للصفة وهو اللون في التشبيه في حدة النظر، فإذا كان مقصوراً كان اسماً لا صفة. و"لهق" مجرور صفة "مفرد". و(إِذَا تَوَقَّدَتِ)، "إذا" ظرف لـ"تَرَى"، و"تَوَقَّدَتِ" فعل، و(الْخُرَانُ) فاعله، و(الْمِيلُ) عطف عليه، والجملة مجرورة محلاً لإضافة "إذا" إليها. و"الْخُرَانُ" جمع "حزير" كظليم وظلمان، و"الحزير" بزائين معجمتين هو المكان الغليظ الصلب. و"الميلُ" جمع "ملاء"، وهو القعدة الضخمة من الرمل. ومعنى البيت أن هذه الناقة تُشَبِّهُ في وقت توقد الأرض الثور الوحشي الفاقد لإناثه في حدة النظر، خفة الجسم، ونشاطه، فما ظنك [99] بها في غير الوقت.

وأما تقطيعه: "تَرَى الْغُيُوبَ" مَفَاعِلُنْ، "بَبِ بَعِيْنِي" فَعِلُنْ، "نَيِّ مُفْرِدٍ" مُسْتَفْعِلُنْ، "لَهَقٍ" فَعِلُنْ، "إِذَا تَوَقَّدَتِ" مَفَاعِلُنْ، "قَدَّتِ ال" فَعِلُنْ مخبون، "خُرَانُ وَالْ" مُسْتَفْعِلُنْ، "مِيلُو" فَعِلُنْ مخبون ومضمر معاً.

البيت السابع عشر

ضَخَمَ مُقْلَدُهَا فَعَمَّ مَقْيَدُهَا - فِي خَلْقِهَا عَن بَنَاتِ الْفَحْلِ تَفْضِيلُ

(ضخم) يجوز رفعه على أنه خبر لـ"مقلدها" أو صفة لـ"غذافرة"، وإنما لم يُؤنَّثْ لإسناده إلى مذكر. ومقلدها وعلى مذهب الأخفش يجوز أن يكون ما بعده فاعلاً ساداً مسد الخبر، ويجوز الجر صفة لـ"نضاخة". و(مقلدها) موضع القلادة منها، وكذا (فعم مقيدها) إعراباً: "فعم" أي ممتلى، و"مقيدها" موضع القيد منها في خلقها، أي في خلقتها. وكلمة "عن" بمعنى "على"، وهي متعلقة بتفضيل، وهو مبتدأ، و(في خلقها) جار ومجرور مع المتعلق المحذوف مرفوع المحل خبر. و(بنات الفحل) هي النوق الكاملة.

¹⁵⁶ ديوان كعب بن مالك الأنصاري للأنصاري، ٣٠٨.

وأما تقطيعه: "ضم مقل" مُسْتَفْعِلُنْ، "دها" فَعِلُنْ مخبون، "فعم مقي" مُسْتَفْعِلُنْ، "يدها" فَعِلُنْ مخبون أيضاً، "في خلفها" مُسْتَفْعِلُنْ، "عن بنا" فَاعِلُنْ، "ت الفحل تف" مُسْتَفْعِلُنْ، "ضيلو" فَعِلُنْ مقبول ومضمر معاً.

البيت الثامن عشر

غَلْبَاءُ وَجَنَاءُ غُلُومٍ مُدَكَّرَةٌ - فِي دَفِّهَا سَعَةٌ قَدَامُهَا مِيلٌ

[9و] (غلباء) غليظة العنق، والمذكر أغلب. و(جناء) عظيمة الوجنتين، أي طرفي الوجه. وقد عيب أن عُرضت وصف الناقة بالغلظ في رقبته، فإن خير النجائب ما يدق مدقها، وقد ذُكر مرتين. و(الغوم) الشديدة، ويختص بالإبل، يستوي فيه المذكر والمؤنث. و(مذكرة) أي مشبهة بالذكر في عظم الخلق. والكلمات الأربع صفة لغذافرة، إخبار عن "هي" العائدة إلى "الغذافرة" أو "النضاجة". و(في دفها) جار ومجرور ظرف مستقر، و(سعة) فاعله. والجملة صفة لـ "مذكرة" أو صفة بعد صفة لـ "غذافرة". و"الدَّف" بالفتح: الجنب. ودفا البعير: جنباه. وأما الذي يضرب به النساء فهو "الدَّف" بالضم. و(قدامها) أيضاً ظرف مستقر، و(ميل) فاعله. وإعراب الجملة كالجملة التي مضت: يسبقها بطول العنق. هذا على تقدير نصب "قدام" وهو الأصل. ويجوز الرفع على أن يخرج عن الظرفية ويجعل اسماً صرفاً.

وأما تقطيعه: "غلباء وج" مُسْتَفْعِلُنْ، "ناء عل" فَاعِلُنْ، "كوم مُدَك" مُسْتَفْعِلُنْ، "كِرَة" فَعِلُنْ، "في دفها" مُسْتَفْعِلُنْ، "سعة" فَعِلُنْ مخبون، "قدامها" مُسْتَفْعِلُنْ، "ميلو" فَعِلُنْ مخبون ومضمر.

البيت التاسع عشر

وَجِلْدُهَا مِنْ أَطُومٍ لَا يُؤْسِيهِ - طَلَحَ بِضَاحِيَةِ الْمُتَنِّينِ مَهْزُولٌ

(الواو) للعطف على الصفة السابقة. وقيل المراد بـ "الأطوم" الزرافة،¹⁵⁷ وأن الجامع هو الملاسة،¹⁵⁸ فهو على هذا بفتح الهمزة. وقيل المراد السلحفاة¹⁵⁹ [10ظ] البحرية، وهذا الأولى؛ لأن استعمال "الأطوم" بهذا المعنى كثير دون الزرافة، وأيضاً ملاسة جلد السلحفاة أكثر. والتقدير: وجلدها من جلد كجلد الأطوم. وقال بعضهم؛ "الأطوم" بضمين، وشبهه جلدها بالحصى لوقته، وفيه بعد. و"الزرافة" بفتح الزاي وضمتها والتخفيف: دابة. و(الأطوم): السلحفاة البحرية. و(لا يؤيسه) أي لا يدلكه ولا يؤثر فيه. يُقال: آيس أيساً مثل سار سيراً بمعنى لَانْ ودل، وأيّبه تأييباً: لأنه والله. ولا يؤيسه فعل مفعول، و(طلح) فاعله بكسر الطاء. وهذه الجملة إما خبر ثانٍ من ضمير الظرف؛ لأن "من أطوم" مع المتعلق المحذوف مرفوع محلاً خبر "جلدها"، وضمير الظرف عائد إلى الجلد، أو حال من ضمير الظرف، أو مستأنفة لبيان التشبيه على تقدير السؤال، كأنه قيل: لم شَبَّهت جلدها كجلد الأطوم؟ أجيب: لأنه لا يؤيسه طلع، أي قراد، بـ "ضاحية المتنين". و(ضاحية) اسم فاعل من "ضحيت" بالكسر "تضحى" إذا أبرزت الشمس، مضاف إلى (المتنين)، والمراد بها متنا ظهرها، أي ما اكتنف صلبها عن يمينها وشمالها من عصب لحم. والمتن يُدَكَّرُ ويؤنث، فضاحية المتنين مثله حسنة الوجه، وأريد ما بَرَزَ من متنيها للشمس. و(مهزول) صفة "طلع"، والمعنى: أن جلدها قوي شديد الملاسة لسمنها وضخامتها، فالقراد المهزول من الجوع لا يثبت عليها، ولم يكن يقدر على الالتزاق بها.

وأما تقطيعه: [10و] "وجلدها" مَفَاعِلُنْ مخبون، "من أطول" فَاعِلُنْ، "م لا يؤي" مُسْتَفْعِلُنْ، "يسه" فَعِلُنْ، "طلع بضاً" مُسْتَفْعِلُنْ، "حيه ال" فَعِلُنْ، "متمين مه" مُسْتَفْعِلُنْ، "زولو" فَعِلُنْ مخبون ومضمر معاً.

البيت العشرون

حَرَفَ أَبُوْهَا أَخُوْهَا مِنْ مَّهْجَنَةٍ - وَعَمَّهَا خَالُهَا قَوْدَاءُ شَمْلِيلٍ

¹⁵⁷ وفي الهامش: الزرافة بالضمة والفتح مخففة الفاء، دوهيه بكسر بوييني اوزون و أرد اياكلاري قساقق بر جانواردر، أختري
¹⁵⁸ وفي الهامش: وهو ضد الخشونة.
¹⁵⁹ وفي الهامش: قيلولغه.

قوله؛ (حرف): "الحرف" الناقة الضامرة، وقيل الضخمة وهو أنسب، مأخوذ من حرف الجبل، وهي القطعة الخارجة منه، أي إنها مثلها في القوة والصلابة، ومن حرف الخط، أي إنها مثله في الضمور والدقة. ويحتمل ثلاثة تقادير: إما أن يُقدَّر الكاف، أو يُدعى أنها نفس الحرف مبالغة، فلا ضمير فيه حينئذ، أو يُؤوَّل "حرف" بصلبته على المعنى الأول، وبمهزولته على المعنى الثاني، ففيه ضمير. والأوجه الثلاثة جارية في "زيد أسد". و(أبوها) مبتدأ مضاف، و(أخوها) خبر مضاف أيضاً، يحتمل أن يُراد التشبيه، أي إن أخاها يشبه أباه في الكرم (من مهجنة)، أي من ناقة كريمة. و"الهجان": كريم الإبل، جار ومجرور مع المتعلق المحذوف صفة "حرف"، كما أن الجملة الاسمية وهي "أبوها أخوها" صفة أيضاً. (وعمتها خالها) جملة اسمية أخرى معطوفة على الأولى، أي عمها يشبه خالها في ذلك الكرم. ويمكن أن يُراد التحقيق، وأنها من إبل كرام فبعضها يحتمل بعضاً حفظاً للنوع الكريم عن الاختلاط. [11ظ] وصورته أن فحلاً ضرب بنته، فأنتت ببغيرين، فضربها أحدهما، فأنتت هذه الناقة فقط اجتمع الوصفان فيه. و(قوداء): طويل الظهر والعنق، والمذكر "أقود"، والجمع "قود"، مرفوع صفة أخرى. و(الشمليل): السريعة كالشملال، من "شمّل" إذا أسرع. و"اللام" زيد للإلحاق، فلهذا لم يُدغم لئلا يفوت الموازنة، وهو مرفوع صفة أخرى أيضاً.

وأما تقطيعه: "حرف أبو" مُسْتَفْعِلُنْ، "ها أخو" فَاعِلُنْ، "ها من مَهَج" مُسْتَفْعِلُنْ، "جَنَّة" فَعِلُنْ، "وعمها" مَفَاعِلُنْ، "خالها" فَاعِلُنْ، "قوداء شِم" مُسْتَفْعِلُنْ، "لِيلُو" فَعِلُنْ مخبون ومضمر.

البيت الحادي والعشرين

يَمْشِي الْقَرَادُ عَلَيْهَا ثُمَّ يَزْلِقُهَا - مِنْهَا لَبَانٌ وَأَقْرَابٌ زَهَالِيلُ

(يمشي القراد) فعل وفاعل. و(عليها) متعلق بـ"يمشي". و(ثم) حرف عطف، وهي لمجرد الترتيب لا التراخي، لو ليس المراد تطاول مشي القراد وتراخي الإزلاق. و(يزلقه) فعل ومفعول معطوف على "يمشي". و(منها): كلمة "من" إما لابتداء الغاية أو لمعنى "عن"، والهاء مجرور المحل بـ"من". وقوله؛ (لبان) بفتح اللام، وهو الصدر، وهو المراد في البيت، مرفوع فاعل "يزلقه". وقوله؛ (لبان) بكسر اللام، فهو الرضاع، وبالضم، وهو الضمغ المسمى بالكُنْدُر. فإن زيدت الهاء في المضموم قيل "البانة"، فهي حاجة. وقوله؛ (وأقرب) مرفوع معطوف على "لبان"، وهو الخواصر، مفردا قرب كضد البعد؛ ولكن سُمع في هذا "قرب" بضمّتين دون الضد. و(زهاليل) جمع "زهلول"، مرفوع بلا تنوين. أما رفعه فإنه صفة لـ"لبان" و"أقرب"، [11و] وأما عدم التنوين فلأنه غير منصرف لصيغة منتهى الجموع مثل "مصاييح". و"الزهلول"¹⁶⁰ بمعنى الملس. والمعنى أن جلدها أملس من السمّة. فالقراد، وهو الدويبة التي تنهش الأغنام بمص دماها ويهزلها، لا يثبت عليها. وهذا تأكيد لقوله؛ "وجلدها من أطوم" أه. فلو ذكر وهو معه لكان أليق، والظاهر أنه وقع من قلم الناسخ.

وأما تقطيعه: "يمشي القَرَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "دُ عَلَيَّ" فَعِلُنْ مخبون، "ها ثم يُزْ" مُسْتَفْعِلُنْ، "لِقَةُ" فَعِلُنْ مخبون أيضاً، "منها لَبَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "نْ وَأَقْ" فَاعِلُنْ، "زَابٌ زَهَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "لِيلُو" فَعِلُنْ مخبون ومضمر.

البيت الثاني والعشرون

عَيْرَانَةٌ قَذَفَتْ بِالنَّحْضِ عَنْ عُرْضٍ - مِرْفَقُهَا عَنْ بَنَاتِ الزُّورِ مَفْتُول

(عيرانة) خبر لمبتدأ محذوف، أي هذه الحرف عيرانة، مشبهة في صلابتها عبر الوحش، والعير الحمار الوحشي والأهلي أيضاً. وفي الصحاح¹⁶¹: العيرانة الناقة التي تشبه بالعين في سرعتها ونشاطها، وهو بفتح العين. وأما العير بالكسر، فهي الإبل التي تحمل العيرة، أي الذخائر من الأطعمة. و(قذفت) فعل مجهول، وضمير "عيرانة" مستتر فيه قائم

¹⁶⁰ وفي الهامش: الزهلول دوز و قابنجيق نسنه.
¹⁶¹ الصحاح للجوهري، ٨٣٠.

مقام فاعله، والجملة صفتها، أي رُميت. ويُروى مشددة للتكثير. و(بالنحض) جار ومجرور متعلق بـ"قذفت"، أي باللحم. وقيل: "النحض" اللحم الأملس كالحم الفخذ. و(عن عرض) جار ومجرور، أي جانب. و"ناصية"، أي رُميت باللحم من جوانبها ونواصيها. و(مرفقها) مرفوع مبتدأ مضاف إلى خبر "العيرانة" المجرور محلاً. و(مفتول) خبره، والجملة [12ظ] صفة بعد صفة لـ"عيرانة". ومن الفتل بالتحريك، وهو تباعد ما بين المرفقين عن جنبي البعير، والقياس "أفتل". يُقال: "مرفق أفتل بين الفتل". و"عن نبات الزور" جار ومجرور مضاف إلى "الزور" متعلق بـ"مفتول"، قُدِّم للوزن. و"الزور" الصدر، وقيل وسطه، وقيل أعلاه. و"نباته" ما أصله وما يتصل به من الأضلاع، أي مرفقها جاف عن صدرها، فهي لا يصيبها ضاعظ ولا حاز من الحَز، وهو القطع.

وأما تقطيعه: "عيرانة" مُسْتَفْعِلُنْ، "قذفت" فَعَلُنْ مخبون، "بالنحض عن" مُسْتَفْعِلُنْ، "عرض" فَعَلُنْ، "مرفقها" مُفْتَعِلُنْ، "عن نَبَا" فَاعِلُنْ، "تِ الزور مَفْ" مُسْتَفْعِلُنْ، "تُولُو" فَعَلُنْ مخبون ومضمر معاً.

البيت الثالث والعشرون

كَأَنَّمَا فَاتَ عَيْنِيهَا وَمَذْبَحُهَا - مِنْ خَطْمِهَا وَمِنْ اللَّحْيَيْنِ بِرُطِيلٍ

(كأن) حرف من الحروف المشبهة بالفعل، و(ما) بمعنى "الذي"، وهو اسم "كان" منصوب محلاً. و(فات)¹⁶² فعل مع ضميره المستتر العائد إلى "ما"، جملة فعلية صلة "ما". وقوله؛ (عينها) تنثية "عين" مضافة إلى ضمير "العيرانة"، مفعول "فات". وقوله؛ (ومذبحها) معطوف على "عينها". و(من خطمها) جار ومجرور مضاف إلى ضمير "العيرانة". و"الخطم" بالكسر الأنف، وقيل الموضع الذي عليه الخطام، فيشمل الأنف وغيره، متعلق بمحذوف حال عن قوله؛ "ما فات"، أي ما تقدم عينها ومذبحها كائناً من خطمها. و(من اللحيين) [12و] جار ومجرور أيضاً معطوف على "خطمها". فاللحيان، بفتح اللام، العظمان اللذان ينبت عليهما اللحية من الإنسان، ونظيره من بقية الحيوان. و(برطيل) مرفوع خبر "كان"، وهو بكسر الباء معول طويل من حديد، وأيضاً حجر مستطيل، يصفها بكبر الرأس وعظمها. وجملة "كان" مرفوعة المحل صفة "عيرانة".

وأما تقطيعه: "كان ما" مَفَاعِلُنْ، "فات عِي" فَاعِلُنْ، "نَيْهَا مَذْ" مُسْتَفْعِلُنْ، "بَحَهَا" فَعِلُنْ، "من خطمها" مُسْتَفْعِلُنْ، "و مِنْ ال" فَعِلُنْ، "لِحْيَيْنِ بِرْ" مُسْتَفْعِلُنْ، "طِيلٌ" فَعَلُنْ مخبون ومضمر.

البيت الرابع والعشرون

تَمَرٌ مِثْلَ عَسِيبِ النَّخْلِ ذَا خُصَلٍ - فِي غَارِزٍ لَمْ تَخَوَّنَهُ الْأَحَالِيلُ

(تمر) مضارع أمر من الإمرار من باب الإفعال، فاعله المستتر فيه عائد إلى "العيرانة"، أي تمر ذنباً مثل عسيب النخل، فيكون مثلاً منصوباً صفة لموصوفٍ محذوفٍ، وهو "ذنباً" مضافاً إلى (عسيب النخل). والعسيب، وهو الجريدة التي لم يُنَبِّثْ عليها الخوص، وهو ورق النخل، فإذا نُبِّثَ سُمِّيَ سَعْفًا، وعسيب الذَّنْبِ منبت من الجلد والعظم. وجملة "تمر" مرفوعة صفة لـ"عيرانة". وقوله؛ (ذا) إما صفة ثانية لـ"ذنباً" المحذوف، أو المفعول، و(مثل) حالٌ منه، وكانت في الأصل صفة له، فلما قُدِّمَت صارت حالاً. و"ذا" مضاف إلى "خَصَل"، جمع "خَصْلَة" بالضم، وهي لفيفة من شعر. و(الخصل) أيضاً أطراف [13ظ] الشجر المتدالية. و(في غارز) جار ومجرور ظرف لـ"تمر". و"الغارز" معجم الطرفين، والمراد هنا الضرع، فيكون "في" بمعنى "على". وفي الصحاح¹⁶³: الغارز من النوق القليلة اللبن. وقال الأصمعي؛ هي التي قد جذبت لبنها فرفعته، فيكون بمعناه متعلقاً بـ"ذا خَصَل". و(لم تخونه) فعل مجزوم ومفعول، و(الأحالييل) فاعله. و"التخون" التنقص. و"الأحالييل" جمع أحليل، وهو مخرج اللبن من الثدي والضرع. يعني أنها لا تُحَلِّب، وذلك أقوى لها على السير،

¹⁶² وفي الهامش: و فات بمعنى "تقدم".

¹⁶³ الصحاح للجوهري، ٨٤٤.

يُنْفَى به¹⁶⁴ الضعف عن الناقاة. ويجوز أن يُراد بـ"الأحليل" أحليل ذكر الفحل، أي لم يضربها الفحل قط لأنها عقيم، فكان التخون حينئذ بمعنى التعهد، وهو التحفظ بالشيء.

وأما تقطيعه: "تمر مَثْ" مَفَاعِلُنْ، "لَ عَسِي" فَعِلُنْ مخبون، "بِ النخل ذا" مُسْتَفْعِلُنْ، "خَصَل" فَعِلُنْ مخبون، "في غارز" مُسْتَفْعِلُنْ، "لم تَخَوْ" فَاعِلُنْ، "وَنُهُ الْأَحَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "إِلِيلُو" فَعِلُنْ مخبون ومضمر معاً.

البيت الخامس والعشرون

قَنَوَاءُ فِي حُرَّتِيهَا لِلْبَصِيرِ بِهَا - عَتَقَ مُبِينٌ وَفِي الْخَدَيْنِ تَسْهِيلُ

(قنواء) خبر لمبتدأ محذوف، أي تلك العيرانة قنواء، مؤنث أقتى من "القَنَا" بوزن "العصا"، وهو الإخدياب في الأنف، وهو ضد الإقنؤسّاس، أو صفة لها. و(في حرتيها) تثنية "حُرَّة"، والنون محذوفة بالإضافة. والحرّتان الأذنان. وقد روي عن النبي صلى الله عليه وسلم لما سمع البيت قال لأصحابه رضي/[13] الله عنهم؛ ما حُرّتاها؟ فقال بعضهم؛ عيناها، وسكت بعضهم. وقال النبي صلى الله عليه وسلم؛ أذناها.¹⁶⁵ وروي "وجناء"¹⁶⁶ بدل "قنواء"، أي صلبة عظيمة الوجنتين. وبعضهم جزم بهذه الرواية، ويُضعفها الردّ والتكرار، ويُرجّحها ما قيل إن القَنَا عيب في الإبل والخيول. والجار والمجرور متعلق بمحذوف مرفوع المحل صفة "قنواء". و(عتق) فاعل الظرف. و(مبين) صفة "عتق". و(للبصير) جار ومجرور متعلق بـ"مبين" وقُدِّم للوزن. و(بها) جار ومجرور متعلق بـ"البصير"، أي البصير للإبل إلى أذنيها وسهولة خديها بَانَ له عتقها وكرمها. والعتق كرم الأصل. و(في الخدين) جار ومجرور مع المتعلق المحذوف معطوف على جملة "في حرتيها عتق". و(تسهيل) فاعل الظرف. ومعناه: هي ناقة في أنفها أخدياب، وفي أذنيها جمال ظاهر للنّاظر إليها، وفي خديها سهولة ولين.

وأما تقطيعه: "قنواء في" مُسْتَفْعِلُنْ، "حُرَّتِي" فَاعِلُنْ، "هََا لِلْبَصِي" مُسْتَفْعِلُنْ، "رِ بِهَا" فَعِلُنْ، "عتق مُبِي" مُسْتَفْعِلُنْ، "نْ و في ال" فَاعِلُنْ، "خَدَيْنِ تَسْ" مُسْتَفْعِلُنْ، "إِلِيلُو" فَعِلُنْ مخبون ومضمر معاً.

البيت السادس والعشرون

تُخْذِي عَلَى يَسْرَاتٍ وَهِيَ لَاحِقَةٌ - ذَوَابِلٌ وَقَعُهُنَّ الْأَرْضَ تَحْلِيلُ

(تخدي) مع ضميره العائد إلى "قنواء"، جملة فعلية صفة "قنواء". يُقال: خَدَتِ الناقاةُ تخدي، أي أسرعَت. و(على يسرات) جار ومجرور متعلق بـ"تخدي". و"السَّيِّرات" القوائم النَّحَاف/[14ظ] والدِّقَاق. (وهي لاحقة): والواو حالية، وهو مرفوع مبتدأ، تعود إلى "السَّيِّرات". و"لاحقة" خبرها، والجملة منصوبة المحل على الحال. يُقال: لَحِقَ مُحَوَّقًا، أي ضَمَرَ، أي تلك القوائم ضامرة، خفيفة اللحم. و(ذوابل) جمع "ذابل"، صفة "يسارات"، مفتوح في محل الجر، لأنه غير منصرف لصيغة منتهى الجموع. يُقال: ذَبَلُ الفرس، أي ضَمَرَ، فيكون صفة مؤكدة بعد "لاحقة". هكذا روي؛ لكن لم يحصل الوزن ما لم يُنَوَّنْ، كما ترى في تقطيعه. ويجوز أن يكون "لاحقة" من اللحاق، بمعنى تلحق رجلها يدها لغاية السرعة. وقوله؛ (وقعهن) مبتدأ مضاف، والتقدير: وقع رجلهن، والوقع مصدر ومضاف إلى الفاعل. وقوله؛ (الأرض) مفعوله، و(تحليل) خبر المبتدأ، والجملة صفة "يسارات" مجرورة محلاً. وفيه إشارة إلى سرعة رفع القوائم؛ لأن "التحليل" من تحلة القسم. وفي الحديث: "لا يموتن أحدكم ثلاثة أولاد فتمسه النار إلا تحلة القسم"¹⁶⁷، أي قدر ما بين الله قسمه فيه بقوله؛ (وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا)[مريم ٧١/١٩]. ثم قيل لكان: شيء لا يُبَالِغ فيه تحليل. يُقال: ضربته تحليلاً، أي

¹⁶⁴ وفي الهامش: أي بعدم الحلب.

¹⁶⁵ لم يتم العثور على أي رواية عن ألفاظ هذا الحديث. جمهرة مقالات ورسائل الشيخ الإمام محمد الطاهر ابن عاشور للميساوي، ٦٨٠.

¹⁶⁶ وفي الهامش: الوجناء بكر محكم قوتلو ديشي دوه ناقي شديده معناسنه، و يقال هي الناقاة العظيمة الوجنتين و هما ما ارتفع من الخدين.

¹⁶⁷ لم يتم العثور على أي رواية عن ألفاظ هذا الحديث. نعتقد أن المصنف أراد ذكر هذا الحديث: "لا يموتن لأحد من المسلمين ثلاثة من الولد فتمسه النار إلا تحلة القسم"، صحيح البخاري، ٩٨٤/٢ (٦٦٥٦) صحيح المسلم، ٨٤١ (٢٦٣٢).

قليلاً. ومنه قول كعب؛ "وقعهن الأرض تحليلاً"، أي يرفع مناسم الناقة عن الأرض من غير مبالغة، كذا في **الصحيح**¹⁶⁸.
وأما **تقطيعه**: "تخدي على" **مُسْتَفْعِلُنْ**، "يسرّ" **فَعِلُنْ**، "ت" و هي "لا" **مُسْتَفْعِلُنْ**، "حِفّة" **فَعِلُنْ**، "ذوابل" **مَفَاعِلُنْ** / [14و] مخبون، "وَقَعَهُنْ" **فَاعِلُنْ**، "نَ الأرض تَحْ" **مُسْتَفْعِلُنْ**، "ليلو" **فَعِلُنْ** مخبون ومضمر.

البيت السابع والعشرون

سُمِرُ الْعَجَايَاتِ يَتْرُكُنَ الْحَصَى زَيْمًا - لَمْ يَقْهَنَّ رُؤُوسَ الْأَكْمِ تَنْعِيلُ

(سمر العجايات) مجرور صفة "يسارات". و "المسمور" القليل اللحم الشديد العظام والعصب. و "العجاية" بضم العين: عصب يتصل بالجافر، والعجايتان عصبتان في بطن يدي الفرس، وأسفل منهما هناة كأنها الأظفار تُسمى "سَعْدَانَة". وقيل: عصب مركب فيه فصوص من عظام فصوص الخاتم. و (يتركّن) فعل وفاعل، و (الحصى) مفعوله، و (زيمًا) حال من "الحصى"، وهو بكسر الزاي وفتح الياء: التفرق، أي إنها لشدة وطئها الأرض تفرق الحصى وتكسرها. و (لم يقهّن) فعل مجزوم بمفعول، و (رؤوس الأكم) منسوب مضاف إلى "الأكم"، ظرف لـ "لم يقهّن". و الأكم جمع "أكام" ككتب جمع كتاب، و "الأكام" جمع "أكم" كالجبال جمع جبل وزناً ومعنى. و (تنعيل) فاعل "لم يقهّن"، أي إنها لا تُخفى في سيرها فتححتاج إلى النعل، فلا يحفظهن التنعيل. ومعناه: تسرع تلك الناقة على أظلاف سمر الاعتصاب لقوتها وشدة وطئها الأرض، يجعلن الحصى متفرقاً غير منعلات، ما وقاهن نعل عن رؤوس الأكم لعدم احتياجها إلى النعل لغاية صلابة أعصابها.
وأما **تقطيعه**: "سمر العجا" **مُسْتَفْعِلُنْ**، "يَاتِ يَتْ" **فَاعِلُنْ**، "رُكُنَ الحصى" **مُسْتَفْعِلُنْ**، "زيمًا" **فَعِلُنْ**، "لم يقهّن" **مُفْعِلُنْ** مخبون، "نَ رُؤُ" **فَعِلُنْ** / [15ظ] "سَ الأكم تَنْ" **مُسْتَفْعِلُنْ**، "ليلو" **فَعِلُنْ** مخبون ومضمر.

البيت الثامن والعشرون

كَأَنَّ أَوْبَ ذِرَاعِيهَا وَإِذَا عَرَقَتْ - وَقَدْ تَلَفَّعَ بِالقُورِ الْعَسَاقِيلُ

(كأن) حرف من الحروف المشبهة بالفعل، و (أوب) منصوب اسمها، مضاف إلى "ذراعيها"، وهو تنثية "ذراع" محذوف النون بالإضافة إلى ضمير الناقة. وأوب الذراعين عبارة عن سرعة تقليب اليدين والرجلين في السير. يُقال: ناقة أوب. والأوب مصدر مضاف إلى فاعله. و (إذا) ظرف. "الأوب" أو ما في "كأن" من معنى التشبيه. و (عَرَقَتْ) فعل ماضٍ، فاعله مستتر فيه وهو ضمير الناقة، والجملة في محل الجر لإضافة "إذا" إليها، وهو كناية عن وقت الهجيرة، وهو وقت الظهر من اليوم الحار. قوله؛ (وقد تَلَفَّعَ): الواو حالية، و "قد" لتقريب الماضي إلى الحال. و "تَلَفَّعَ" فعل ماضٍ، وهو مع فاعله وهو (العساquil) في "كأن" من معنى التشبيه كما في قوله؛ "كأن قلوب الطير رطباً ويابساً لدى وكرها العناب والحشف البالي".¹⁶⁹ قوله؛ "وقد تلفع" أي التحف، واللفاع: ما يلتحف به. و (بالقور) متعلق بـ "تَلَفَّعَ"، جمع "قارة"، وهي الجبل الصغير. وفيه قلب؛ والأصل "وقد تلفع القور بالعساquil"، جمع "عسقال" بمعنى سراب. والمعنى أن السراب صار للأكم مثل اللحاف المشتمل عليها. وفائدته المبالغة في كثرة السراب، يعني أن السراب لكثرتة كأنه هو الأصل، والأكم / [15و] تابع اللحاف.

وأما **تقطيعه**: "كَانَ أَوْ" **مَفَاعِلُنْ** مخبون، "بَ ذِرَا" **فَعِلُنْ**، "عَيَّهَا" **مُسْتَفْعِلُنْ**، "عَرَقَتْ" **فَعِلُنْ**، "و قد تَلَفَّ" **مَفَاعِلُنْ** مخبون، "فَعَّ بَالُ" **فَعِلُنْ** مخبون، "قُورِ الْعَسَا" **مُسْتَفْعِلُنْ**، "قِيلُوا" **فَعِلُنْ** مخبون ومضمر معاً.

البيت التاسع والعشرون

يَوْمًا تَنْظُلُ بِهِ الْحَرْبَاءُ مُصْطَخِدًا - كَأَنَّ ضَاحِيَهُ بِالنَّارِ مَمْلُوءٌ

قوله؛ (يوماً) ظرف "تلفع"، وهو أولى لكونه فعلاً أو لقربه ظرفاً لـ "الأوب" وللتشبيه المستفاد من "كان"، أي إن

¹⁶⁸ الصحيح للجوهري، ٤ / ١٦٧٦.

¹⁶⁹ شرح الشواهد الشعرية في أمّات الكتب النحوية لمحمد شرّاب، ٢ / ٢٩١.

التشبيه حاصل في ذلك اليوم. و(تظل) من الأفعال الناقصة، و(به) جار ومجرور متعلق بـ"تظل". و"الباء" بمعنى "في"، أي تصوير الحرباء في هذا اليوم. و(الحرباء) مرفوع اسم "تظل"، و(مستخدأ) منصوب خبرها. و"الحرباء" دويبة تدور مع الشمس كيفما دارت، وتتلون ألواناً بحر الشمس. ويقال: استخذت الحرباء إذا اتصلت بحر الشمس، من "سخذ النهار" إذا اشتد حره. و(كأن) حرف من الحروف المشبهة بالفعل، و(ضاحية) منصوب اسمها، أي ما ضحى وبرز وظهر. و(مملول) خبرها، من "مللت الخبر" إذا عملته بالملة، وهي الرماد الحار بالنار. متعلق بـ"مملول" قُيِّم للوزن. و"الباء" للسببية، أي بسبب حر الشمس. والمعنى: إن الأكام تلفع بسراب في يوم تظل الحرباء فيه محترقة بالشمس، كأن ما برز للشمس كما يُملُّ الخبز في الملة والنار.

وأما تقطيعه: "يَوْمًا تَظَلُّ مُسْتَفْعِلُنْ، "لُ به ال" فَعِلُنْ، "حَرْبَاءُ مُصْنُ مُسْتَفْعِلُنْ،/[16ظ] "طَخِدَا" فَعِلُنْ، "كَأَنَّ ضَا" مَفَاعِلُنْ مَخْبُون، "جِيَه" فَعِلُنْ، "بالشمس مَمْ" مُسْتَفْعِلُنْ، "لُولُو" فَعِلُنْ مَخْبُون ومضمر معاً.

البيت الثلثون

وَقَالَ لِلْقَوْمِ حَادِيَهُمْ وَقَدْ جَعَلْتُ - وَرَقَ الْجَنَادِبِ يَرْكُضْنَ الْحَصَى قِيلُوا

و(قال) عطف على "تلفع" فهو أيضاً في محل النصب على الحال بتقدير "قد" فيه أيضاً. و(للقوم) جار ومجرور متعلق بـ"قال". و(حاديهم) مرفوع تقديرًا فاعل مضاف إلى ضمير القوم المجرور محلاً. (وقد جعلت) الواو للحال أيضاً، والفاعل "قال" أو "حاديهم" بمعنى سائقهم. و"قد" جعل الماضي حالاً وهو "جعلت". و(ورق الجنادب) مرفوع فاعل "جعلت" مضاف إلى "الجنادب". و"الورق" جمع "أورق" وهو الأخضر الذي يضرب إلى السواد. و"الجنادب" جمع "جندب" بفتح الدال وضمها، وهو ضرب من الجراد. وإنما يكون هذا الصنف في الغفار الموحشة القوية الحرارة البعيدة عن الماء. وقيل الجنادب هي الصغار منها. و(يركضن) فعل وفاعل وهو النون المتصل العائد إلى "ورق الجنادب". و(الحصى) مفعوله. و"الركض" في الأصل من "ركض" الدابة أي رفعها في جنبها برجله لتسير، ثم كثر ذلك حتى جعل بمعنى حملها على السير وإن لم يدفع بالرجلين ولا غيرهما. ومعنى "يركضن الحصى" يضربن بالأجنحة فيندفع بعضه إلى بعض. وجملة "يركضن" خبر "جعلت" وهو من أفعال المقاربة. و(قيلوا) أمر من القيلولة وهي النوم وقت الظهيرة. والجملة مقولة "قال" محكية بالقول، أي أمر سائق القوم/[16ظ] بالقيلولة.

وأما تقطيعه: "و قَالَ لِلْ" مَفَاعِلُنْ، "قَوْمَ حَا" فَاعِلُنْ، "دِيَهُمْ وَ" قَدْ" مُسْتَفْعِلُنْ، "جعلت" فَعِلُنْ، "ورق الجنادب" مُسْتَفْعِلُنْ، "دِبِ يَرْ" فَعِلُنْ، "كُضْنُ الحَصَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "قِيلُوا" فَعِلُنْ مَخْبُون ومضمر معاً.

البيت الحادي و الثلثون

شَدَّ النَّهَارُ ذِرَاعاً عَيْطِلٍ نَصَفٍ - قَامَتْ فَجَاوَبَهَا نُكْدٌ مَثَاكِيلُ

(شد) منصوب على الظرفية لـ"قال"، والمضاف محذوف، أي وقت شَدَّ النهار؛ لأن الظرف يُحذف من المصدر كثيراً، وشَدَّ مضاف إلى "النهار". وشَدَّ النهار، أي ارتفاعه ذراعاً، وعَيْطِلُ تنثية ذراع مضاف إلى عَيْطِلُ "بحذف نونها لأجل الإضافة و (ذراعاً) مرفوع بالفتحة التنثية خبر "كان" المتقدمة، وهو قوله السالف كان أوب ذراعيها على حذف مضاف، أي كان أوب ذراعيها في هذه الأوقات أوب ذراعاً "عَيْطِلُ" تلطم وجهها وركبتها. و(العَيْطِلُ) الطويل العنق من المرأة. والمعنى: كان ذراعاً هذه الناقة في سرعتها ذراعي امرأة طويلة العنق. و(نصف) مجرور صفة "عَيْطِلُ"، و"النَّصَفُ" المرأة التي ليست بحادثة السن ولا عجوز أيضاً. و(قامت) مع فاعله المستتر العائد إلى "عَيْطِلُ" مجرور محلاً صفة أخرى لها. قوله؛ (فجاوبها): الفاء عاطفة، و"جاوبها" فعل ومفعول، يعني أجابها. و(نكد) فاعل، و"النكد" النوق التي لا يعيش لها ولد. والجملة مجرورة المحل للعطف على "قامت". و(مَثَاكِيلُ) مرفوع عن صفة "نكد"، جمع "مَثَاكِلُ"، وهي التي مات/[17ظ] ولدها كثيراً.

وأما تقطيعه: "شد النّها" مُسْتَفْعِلُنْ، "رُ ذَرَا" فَعِلُنْ، "عَا عِطَلْ" مُسْتَفْعِلُنْ، "نصف" فَعِلُنْ، "قامت فجًا" مُسْتَفْعِلُنْ، "وبّها" فَعِلُنْ، "نكد مئًا" مُسْتَفْعِلُنْ، "كيلو" فَعِلُنْ مخبون ومضمر معاً.

البيت الثاني و الثلثون

نَوَاحَةٌ رِخْوَةٌ الضَّبْعَيْنِ لَيْسَ لَهَا - لَمَّا نَعَى بِكَرْهَا النَّاعُونَ مَعْقُولٌ

(نواحه) مبالغة "نايحة"، مجرور صفة "عيطل". و(رخوة الضبعين) مجرور مضاف إلى "الضبعين"، أي العضدين، صفة أخرى لها. و(ليس) فعل من الأفعال الناقصة، و(لها) جار ومجرور عائد إلى "العيطل" منصوب محلاً مع متعلقه المحذوف، خبر "ليس" قُدِّمَ على اسمها للظرفية، وهو "مَعْقُولٌ" بمعنى العقل، وهو أحد المصادر التي جاءت على وزن المفعول. و(لما) إذا دخلت على المضارع تكون جازمة، وإذا دخلت على الماضي تكون ظرفاً بمعنى الوقت. و(نعى) فعل ماضٍ بمعنى أخبر بخُزْنِ الموت، فيكون "لما" منصوباً على الظرفية. و"نعى" مع فاعله وهو (الناعون)، ومفعوله وهو (بكرها) مضافاً إلى ضمير "عيطل"، جملة مجرورة المحل لإضافة "لما" إليها، أي وقت نعى الناعون بكرها. و"بكر" الأم أول أولادها ذكرًا كان أو أنثى، ويُقال للأم بكر وللولد أيضاً.

وأما تقطيعه: "نواحة" مُسْتَفْعِلُنْ، "رخوة الضّ" فَاعِلُنْ، "ضْبَعَيْنِ لَي" مُسْتَفْعِلُنْ، "سَ لَهَا" فَعِلُنْ، "لما نعى" مُسْتَفْعِلُنْ، "بكرها النّ" فَاعِلُنْ، "نَاعُونَ مَعَ" مُسْتَفْعِلُنْ، "قُولُو" فَعِلُنْ مخبون ومضمر معاً.

البيت الثالث و الثلثون

[17/و] تَفْرِي اللَّبَانَ بِكَفِّهَا وَمَذْرَعُهَا - مُشَقَّقٌ عَنْ تَرَاقِيهَا رَعَابِيلُ

(تفرى) من الفرى، وهو القطع، وهو مع فاعله المستتر العائد إلى "نواحة" مجرورة المحل صفة أخرى لـ"عيطل". و(اللبان) مفعوله، وهو الصدر. و(بكفها) جار ومجرور مضاف إلى ضمير "عيطل"، تنبيه "كف"، متعلق بـ"تفرى"، منصوب محلاً مفعول به غير صريح له، والمراد تفرى بأظفار كفها. ويجوز أن يكون المضاف محذوفاً، وهو الأظفار. و(مذرعها): الواو للحال، و"مذرع" مرفوع مبتدأ مضاف إلى ضمير "عيطل"، وهو القميص. و(مشقق) خبره، والجملة منصوبة المحل حال من ضمير "تفرى" المستتر. و(عن تراقيا) جار ومجرور مضاف إلى ضمير "عيطل". و"النكد" متعلق بـ"مشقق"، منصوب محلاً. و"التراقي" جمع "ترقوة"، وهي العظم الذي في أعلى الصدر، وهو الذي بين نقرة النحر والعتاق. ومعنى الأبيات السابقة: كان ذراعاً هذه الناقة في سرعتها في تلك الأوقات ذراعاً امرأة فقدت ولدها، وجاوبها نساء فقدن أولادهن، وكان ذلك أقوى كونها. وإن هذه المرأة كثيرة النوح مسترخية العضدين. فلما أخبرها الناعون بموت ولدها، لم يبق لها عقل، فأقبلت تشق بأظفارها صدرها وتضرب بيديها في حال تشقيق ثيابها عن تراقيا.

وأما تقطيعه: "تفرى اللّبا" مُسْتَفْعِلُنْ، "نَ بِكَفْ" فَعِلُنْ، "فِيهَا وَمَذْ" مُسْتَفْعِلُنْ، "رَعُهَا" فَعِلُنْ، "مشقق" مَفَاعِلُنْ مخبون، "عَنْ تَرَا" [18ظ] فَاعِلُنْ، "فِيهَا رَعَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "إِيلُو" فَعِلُنْ مخبون ومضمر.

البيت الرابع و الثلثون

يَسْعَى الْوُشَاءُ جَنَابِيهَا وَقَوْلُهُمْ - إِنَّكَ يَا ابْنَ أَبِي سُلْمَى لَمَقْتُولٌ

(يسعى الوشاة) جملة من فعل وفاعل. و"الوشاة" جمع واشٍ أي الغمّاز، مستأنفة، كأن قائلاً يقول؛ إذا كان حال الناقة مبلغاً إلى سعاد هكذا، فما حال سعاد؟ فقال: يسعى الوشاة. و(جنابها) تنبيه "جناب" بالفتح، وهو الفناء وما قرب من محلة القوم، مضاف إلى ضمير سعاد منصوب بالياء على الظرفية لـ"يسعى". (وقولهم): الواو الحالية، و"قولهم" مبتدأ مضاف إلى ضمير الوشاة. و(إنك) حرف من الحروف المشبهة بالفعل. و"الكاف" منصوب محلاً اسمه. و(يا) حرف نداء. و(ابن) منادى منصوب مضاف إلى (أبي) المضاف إلى "سلمى". و(سلمى) بضم السين، أبو زهير جد كعب، ليس في العرب "سلمى" بضم السين إلا هذا. و(لمقتول) اللام للابتداء بمعنى التأكيد، و"مقتول" مرفوع خبر "إن". و"إن" مع اسمها

وخبرها مرفوع محلاً خبر "قولهم". ولم يُخْتَجِ إلى العائد لكون الخبر عبارة عن مبتدأ نفسه وهو "قولهم" نحو (قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ) [الإخلاص ١/١١٢].

وأما تقطيعه: "يسعى الوُشَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "ثُ جَنَّا" فَعِلُنْ، "بَيْهَا وَ قَو" مُسْتَفْعِلُنْ، "أَلْهُم" فَعِلُنْ مخبون، "إِنْكَ يَا إِبْ" مُفْعِلُنْ، "نَ أَبِي" فَعِلُنْ، "سلمى لَمَق" مُسْتَفْعِلُنْ، "تولو" فَعِلُنْ مخبون ومضمر معاً.

البيت الخامس و الثلثون

وقال كُلُّ خَلِيلٍ كُنْتُ أَمْلُهُ - لَا أَلْهِيكَ إِنِّي عَنْكَ مَشْغُولُ

[18و] (قال) فعل، و(كل خليل) فاعله، مضاف إلى "الخليل". و(كانت أمله): "كانت" فعل نفس المتكلم من "كان" فعل من الأفعال الناقصة، والضمير المتصل مرفوع محلاً اسمها. وقوله؛ "أمله" فعل وفاعله مستتر فيه وهو "أنا"، والضمير المتصل منصوب مفعوله، والجملة منصوبة المحل خبرها. وجملة "كانت" مجرورة المحل صفة "خليل". وقوله؛ (لا ألهيك): المشدد بالنون للتأكيد "لا" للنفي، و"ألهيك" فعل وفاعله الضمير المستتر فيه وهو "أنا"، والضمير المتصل به مفعوله، والجملة منصوبة المحل مقول قول "قال". و(إني): "إن" حرف من الحروف المشبهة بالفعل، والضمير المتصل منصوب المحل اسمها. و(مشغول) خبرها. و(عنك) جار ومجرور متعلق بـ"مشغول". و"مشغول" إذا عُدي بـ"عن" يكون بمعنى الفراغة، وبـ"الباء" بمعنى الإهتمام في المباشرة، وبلا حرف خبر كما في "لا ألهيك"، أي لا أشغلنك. فقُصِدَ في البيت كلا المعنيين وهما المبالاة وعدمها. منصوبة تلك الجملة أيضاً تأكيداً لقوله؛ "لا ألهيك". معنى البيت : لما سمع بأن النبي صلى الله عليه وسلم أهدر دم كعب (الناظم) لهجوه النبي عليه الصلاة والسلام، التجأ إلى إخوانه، فتباعدوا وتبرؤوا منه، يأساً من سلامته، وخوفاً من غضب رسول الله صلى الله عليه وسلم.

وأما تقطيعه: "و قال كُلُّ" مَفَاعِلُنْ، "لُ خَلِي" فَعِلُنْ، "لِ كُنْتُ" مُسْتَفْعِلُنْ، "أَمْلُهُ" فَعِلُنْ، "لا أَلْهِينَ" [19ظ] مُسْتَفْعِلُنْ، "نَاكَ إِنْ" فَعِلُنْ، "إني عنك مَشْ" مُسْتَفْعِلُنْ، "عُولُو" فَعِلُنْ مخبون ومضمر معاً.

البيت السادس و الثلثون

فَقُلْتُ خَلُّوا سَبِيلِي لَا أَبَا لَكُمْ - فَكُلُّ مَا قَدَّرَ الرَّحْمَنُ مَفْعُولُ

(الفاء) للعطف مع إفادة معنى السببية على ما مرّ. و(قلت) فعل وفاعل. (خلوا) صيغة أمر للجمع المذكر وهم أخلاؤه، (سبيلي) منصوب محلاً على الظرفية مضافاً إلى ياء المتكلم المجرور محلاً، والجملة فعل الأمر مع فاعله وهو ضمير الجمع منصوبة المحل مقول "قلت". و(لا أبا لكم) لا لنفي الجنس، "أبا" منصوب اسمها، و"لكم" مضاف إليه مع حرف الجر وخبرها المحذوف، أي لا أبا لكم موجود، جملة معترضة بين الأمر وهو "خلوا" وجوابه. يُستعمل مدحاً وذمّاً. وجه الأول أن يُراد نفي نظير الممدوح بنفي أبيه، وجه الثاني أن يُراد أنه مجهول النسب، والمعنيان محتملان. أما الثاني فواضح حيث لم يُعَيَّنْوه، وأما الأول فعلى وجه الاستهزاء. (الفاء) ليست للعطف لعدم تناسب الجملتين، أي الإنشائية والإخبارية، بل للسببية فقط. فيكون جواب الأمر (كُلُّ) مبتدأ مضافاً إلى (ما) وهو اسم موصول. و(قدّر) فعل و(الرحمن) فاعله، والعائد إلى الموصول وهو ضمير المفعول محذوف، تقديره "ما قدّره"، والجملة صلة الموصول. و(مفعول) مرفوع خبر "كُلُّه"، والمبتدأ وخبره جملة [19و] اسمية مجزومة المحل جزاء الشرط المحذوف، أي إذا كان حالكم كذا وخليتم سبيلي فكل ما قدّر الرحمن مفعول. والجملة الشرطية منصوبة المحل مقول "قلت". المعنى أن الشاعر لما يئس من نصره أخلائه، أمرهم أن يخلوا طريقه ولا يحبسوه عن المثل بين يدي رسول الله صلى الله عليه وسلم ليمضي فيه حكمه، فإنه قد أيقن أن كل شيء قدّره الله تعالى واقع من غير شك. وفي تخصيص اسم الله تعالى وهو الرحمن إشارة إلى رجائه بترحم رسول الله وحماية الله تعالى.

وأما تقطيعه: "فقلت خَلُّ" مَفَاعِلُنْ، "لُوا سَبِي" فَاعِلُنْ، "أَي لا أبا" مُسْتَفْعِلُنْ، "أَكُمُوا" فَعِلُنْ، "فكل ما" مَفَاعِلُنْ،

"قَدَّرَ الزَّ" فَاعِلُنْ، "رَحِمْنُ مَفَّ" مُسْتَفْعِلُنْ، "عُولُو" فَعِلُنْ مخبون ومضمر معاً.

البيت السابع و الثلثون

كُلُّ ابْنِ أَنْثَى وَإِنْ طَالَتْ سَلَامَتُهُ - يَوْمًا عَلَى آلَةٍ حَدْبَاءَ مَحْمُولُ

(كل) مبتدأ مضاف إلى (ابن) المضاف إلى "أنثى"، و(أنثى) مجرور تقديرًا. و(إن طالت): الواو عاطفة على نقيض الموصوف، أي إن لم تطل سلامته وإن طالت، أي على أي حال كان. و"إن" حرف شرط لم يقصد به معنى الشرط بل تعميم الأحوال. و"طالت" فعل، و(سلامته) فاعله مضاف إلى ضمير "كل". و(يومًا) منصوب بخبر "كله"، وهو "محمول"، وكذا (على آلة) جار ومجرور متعلق بـ(محمول). و(حدباء): يُقال؛ ناقة حدباء إذا بدت حراقفها، واحدها الحرقفة، عظم الحجة، وهو رأس الورك [20ظ] من الهزال، كأنه أراد به الجنابة.

وأما تقطيعه: "كل ابن أن" مُسْتَفْعِلُنْ، "نَى و إن" فَاعِلُنْ، "طالت سَلَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "مَتُهُ" فَعِلُنْ، "يومًا على" مُسْتَفْعِلُنْ، "آلة" فَاعِلُنْ، "حدباء مَحَّ" مُسْتَفْعِلُنْ، "مُولُو" فَعِلُنْ مخبون ومضمر معاً.

البيت الثامن و الثلثون

أُنْبِئْتُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ أَوْ عَدَنِي - وَالْعَفْوُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ مَأْمُولُ

(أُنْبِئْتُ) أي أُعْلِمْتُ وأُخْبِرْتُ، من الأفعال التي تتعدى إلى ثلاثة مفاعيل. فلما حذف فعله، أقيم المفعول الأول مقامه وهو الضمير المتصل. و(أن) حرف من الحروف المشبهة بالفعل، و(رسول الله) منصوب اسمه مضافًا إلى الله. و(أو عدني) فعل وفاعله مستتر فيه راجع إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، و"ني" مفعوله منصوب محلاً مع نون الوقاية لأن لا يدخل الكسر على الفعل بناء على أن ما قبل الياء ينبغي أن يكون مكسورًا. وجملة "أو عدني" مرفوعة محلاً خبر "أن". و"أن" مع اسمها وخبرها منصوب محلاً مفعول لـ"أُنْبِئْتُ" ساد مسد المفعولين. (والعفو): الواو للحال، "العفو" مرفوع مبتدأ، و(مأمول) خبره. و(عند رسول الله) منصوب ظرف لـ"مأمول"، مضاف إلى "رسول الله" المضاف إلى الله تعالى، قُدِّمَ عليه لضرورة الوزن؛ لكن لما احتمل الحصر، قيل: لما سمعه رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "العفو عند الله"،¹⁷⁰ كأنه عليه السلام فهم الحصر من المبتدأ المعروف باللام الجنس ليكون [20و] ردًا على الناظم بقصر القلب. ويجوز أن يُراد أن إيمان الناظم سبب العفو عنه، وفيه هضم لنفسه عليه السلام، يعني الحق هو حق الله. ورُوي أن الناظم لما يئس من أخلائه، ذهب إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم ودخل في الحرم الشريف، فإذا رسول الله صلى الله عليه وسلم، وقال: "يا رسول الله، إن كعب بن زهير يريد أن يؤمن، فهل يُعفى عنه؟" فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم؛ "بلى". فقال: "إنا كعب!" فابتدأ هذه القصيدة فشكى عن بينونة زوجته وتبرؤ الأخلاء عنه، ثم دخل إلى مدح رسول الله صلى الله عليه وسلم. فجميع ما تقدم توطئة لهذا البيت، فإن غرضه الاستعطاف. وفي ذكر "عند" مع إعادة لفظ "الرسول" تفخيم فيناسب المقام.

وأما تقطيعه: "أُنْبِئْتُ أَنَّ" مُسْتَفْعِلُنْ، "نَ رَسُولُ" فَعِلُنْ، "لِ اللَّهِ أَوْ" مُسْتَفْعِلُنْ، "عَدَنِي" فَعِلُنْ، "والعفو عِن" مُسْتَفْعِلُنْ، "دَ رَسُولُ" فَعِلُنْ، "لِ اللَّهِ مَأ" مُسْتَفْعِلُنْ، "مُولُو" فَعِلُنْ مخبون ومضمر معاً.

البيت التاسع و الثلثون

مَهْلًا هَذَاكَ الَّذِي أَعْطَاكَ نَافِلَةً - الْفُرَّانِ فِيهَا مَوَاعِظٌ وَتَفْصِيلُ

(مهلاً) أي أمهل. وقوله؛ (هذاكَ) دعاء، أي زادكَ وثبَّتكَ، فعل ومفعوله. و(الذي) اسم موصول. و(أعطاك) فعل، فاعله مستتر فيه راجع إلى الموصول. و(نافلة) مفعول ثانٍ لـ"أعطى"، مضاف إلى (الفران). واسم موصول مع صلته، وهي جملة [21ظ] "أعطاك"، مرفوع محلاً فاعل "هذاكَ". و(فيها) جار ومجرور متعلِّقه محذوف. و(مواعِظٌ) مرفوع

¹⁷⁰ لم يتم العثور على أي رواية عن هذا الحديث.

فاعل الظرف، وهو "فيها"، نون للضرورة. و(تفصيل) مرفوع معطوف على "مواعيط". والجملة الظرفية منصوبة المحل حال من "نافلة القرآن". والنافلة: التطوع من حيث إنه لا يجيب. إشارة إلى أنه تعالى أنعم على رسول الله صلى الله عليه وسلم بعلوم عظيمة، وجعل الكتاب زيادة له عليه السلام على تلك العلوم. فالإضافة على هذا مثل قولك؛ "أخلاق الثياب"، أي من إضافة الصفة إلى الموصوف.

وأما تقطيعه: "مهلاً هَذَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "كَ الَّذِي" فَاعِلُنْ، "أَعْطَاكَ نَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "فَلَّةَ الْ" فَعِلُنْ، "قُرْآنَ فِي" مُسْتَفْعِلُنْ، "هَآ مَوَا" فَاعِلُنْ، "عِظْ وَ تَفْ" مُسْتَفْعِلُنْ، "صِيلُو" فَعِلُنْ مخبون ومضمر معاً.

البيت الأربعون

لَا تَأْخُذْنِي بِأَقْوَالِ الْوُشَاةِ وَلَمْ - أَذْنِبْ وَإِنْ كَثُرَتْ فِي الْأَقَاوِيلِ

(لا تأخذني) سؤال وتضرع بالنون المؤكدة. و"لا" نهي والتماس، وإن كان الصيغة صيغة النهي؛ لأنها وصيغة الأمر إذا وردت من الأعلى تكونان نهياً وأمرًا، وإن وردت من المتساويين رتبة تكونان التماسًا، وإن وردت من الأدنى تكونان سؤالًا ودعاءً وتضرعًا، هذا بيان الاصطلاح. و"لا" حرف نهي، و"تأخذني" لم يُجزم بها لأنه عُرض البناء بدخول النون المؤكدة، واستعني أيضًا عن إيراد النون للوقاية. و"تأخذني" نهي، فاعله مستتر فيه وهو "أنت"، و"الياء" منصوب المحل مفعوله. و(بأقوال الوشاة) جار ومجرور [21و] مضاف متعلق بـ"لا تأخذني". و(لم أذنب): الواو حالية، و"أذنب" فعل مجزوم بـ"لم"، فاعله "أنا" مستتر فيه، والجملة حالية، أي لا تأخذني غير مذنب. المراد بقوله؛ "لا تأخذني" لا تستج دمي بأقوال من يقصد الإفساد. (وإن كثرت): "الواو" عاطفة على نقيضه كما في "إن طالت سلامته". إن قلت في حقي الأقاويل، و"إن كثرت": و"إن" حرف شرط بحسب الأصل، إلا أنه لم يُقصد بها معنى الشرط بل معنى التسوية بين قلة الأقاويل وكثرتها. و"كثرت" فعل، و(في) حرف جر، وباء المتكلم مجرور بها محلاً، و(الأقاويل) فاعل "كثرت". والجملة مع المعطوف عليها منصوبة المحل حال من فاعل "لم أذنب". ويجوز أن يُراد معنى شرط أيضًا، فيكون جوابه محذوفًا مدلولًا عليه بقوله؛ "لا تأخذني"، لا أن المقدم جواب. فافهم.

وأما تقطيعه: "لَا تَأْخُذْنِ" مُسْتَفْعِلُنْ، "نِي بِأَقْ" فَاعِلُنْ، "وَالِ الْوُشَاةِ" مُسْتَفْعِلُنْ، "تْ وَ لَمْ" فَعِلُنْ، "أَذْنِبْ وَ إِنْ" مُسْتَفْعِلُنْ، "كَثُرَتْ" فَعِلُنْ، "فِي الْأَقَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "وِيلُو" فَعِلُنْ مخبون ومضمر معاً.

البيت الحادي والأربعون

لَقَدْ أَقَوْمُ مَقَامًا لَوْ يَقُومُ بِهِ - أَرَى وَأَسْمَعُ مَا لَمْ يَسْمَعْ الْفِيلُ

اللام جواب قسم مقدر؛ لأن (لقد) لا يكون إلا جوابًا له ملفوظًا أو مقدرًا. و(أقوم) فعل وفاعل وهو أنا. و(مقامًا) منصوب على الظرفية. و(لو) حرف شرط. و(يقوم) فعل، و(به) جار ومجرور، والباء بمعنى "في"، والضمير المجرور عائد إلى "المقام". والجملة صفة "مقامًا" منصوبة. و(أرى) فعل متكلم، وضميره مستتر فيه، ومفعوله محذوف للتخيم، أي أرى شيئًا مهيبًا مجلالته. والجملة [22ظ] بدل من "أقوم"، أي لقد أرى. و(أسمع) فعل متكلم، فاعله فيه مستتر، و(ما) موصولة، و(لم يسمع) صلتها، والعائد محذوف، أي لو يسمعه (الفيل)، وبقرينته حُذف مفعوله، وهو "أرى"، أي لو يراه الفيل. ويجوز أن يجعل "أرى" و"أسمع" صفة ثانية وثالثة لـ"مقامًا"، فحينئذ يكون التقدير: أرى به وأسمع به. أو يجعل "أرى" حالًا من ضمير "أقوم" منصوب محلاً، فلا يحتاج إلى ظرفين يُقدَّران. واعلم أن قوله؛ "لو يقوم به" و"لو يسمع" تنازعا فاعلاً وهو الفيل، فهو فاعلهاما تشريكا عند الفراء. وعند الكسائي إذا أعملنا الثاني حذفنا فاعل الأول. وعند الكوفيين أعمل الأول وأضمر في "يسمع"؛ لأن رتبة المعمول أن يكون عند العامل، فلا يكون الإضمار قبل الذكر. وفي البيت تضمين؛ لأن جواب "لو" في البيت الثاني في صدره.

وأما تقطيعه: "لَقَدْ أَقَوُ" مَفَاعِلُنْ، "مَّ مَقَا" فَعِلُنْ مخبون، "مَا لَوْ يَقُو" مُسْتَفْعِلُنْ، "مُّ بِهِ" فَعِلُنْ مخبون، "أَرَى وَ أَسْ" فَعِلُنْ

مَفَاعِلُنْ، "مَعْ مَا" فَعِلُنْ، "لو يسمع ال" مُسْتَفْعِلُنْ، "فِيلُو" فَعِلُنْ مخبون ومضمر.

البيت الثاني والأربعون

نَظْلَ يَرْعُدُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ لَهُ - مِنَ الرَّسُولِ بِإِذْنِ اللَّهِ تَنْوِيلُ

(اللام) جواب "لو" الأولى، وجواب الثانية المقدرة وجواب الثانية الملفوظة محذوفان، يدل عليهما جواب "لو" الأولى، وهو "لظل يرعُد". و(ظل) فعل من الأفعال الناقصة، واسمه مرفوع، وهو الضمير المستتر فيه العائد إلى "الفيل". و(يرعد) فعل مجهول، أي يضطرب، مع ضمير "الفيل" جملة فعلية منصوبة المحل خبر "ظل". و(إلا) حرف استثناء، والمستثنى منه [22و] محذوف، وهو جميع الأوقات. و(أن) حرف ناصب للفعل المضارع، وهو (يكون). و"أن" مع الفعل في تأويل المصدر، والوقت كثيرًا يُحذف من المصادر نحو "أتيك خفوق النجم"، أي وقت خفوقه. فمعنى البيت: لا صار الفيل يرعُد في جميع الأوقات إلا وقت كون إعطاء الرسول. و(له) جار ومجرور متعلق ب"يكون"، على أنها تامة بمعنى "يوجد" و"يقع"، أو خبر لـ"يكون"، على أنها ناقصة. ويجوز أن يتعلق ب"تنوِيل" وهو إعطاء النوال والنائلة، والمراد الأمان، فيكون (تنوِيل) اسم "يكون" وخبره أحد الطرفين. وهو قوله؛ (من الرسول) جار ومجرور مع المتعلق بالمحذوف منصوب محلاً. و(بإذن الله) جار ومجرور مضاف إلى الله مع المتعلق منصوب المحل خبر بعد خبر.

وأما تقطيعه: "نَظْلَ يَرْعُدُ مَفَاعِلُنْ، "عَدُ إل" فَعِلُنْ، "لَا أَنْ يَكُو" مُسْتَفْعِلُنْ، "نَ لَهُ" فَعِلُنْ، "مِنَ الرَّسُو" مَفَاعِلُنْ، "إِلْ بِإِذْنِ" فَعِلُنْ، "نِ اللَّهِ تَنْ" مُسْتَفْعِلُنْ، "وِيلُو" فَعِلُنْ مخبون ومضمر.

البيت الثالث والأربعون

حَتَّى وَضَعْتُ يَمِينِي لَا أَنْزِعُهُ - فِي كَفِّ ذِي نِقَمَاتٍ قِيلُهُ الْقِيلُ

(حتى) عاطفة، و(وضعت) جملة فعلية معطوفة على "لقد أقوم"، و(يميني) مضاف إلى ياء المتكلم المجرور محلاً منصوب تقديرًا مفعول "وضعت"، أي حتى وضعت يميني في يمينه وضع طاعة، والمراد به المبالغة. و(لا أنزع) فعل منفي، فاعله مستتر فيه وهو "أنا"، والضمير المتصل المنصوب محلاً مفعوله، والجملة منصوبة حال من فاعل "وضعت". و(في كف) جار ومجرور، مضاف إلى (ذي)، المضاف إلى "نقمات" ظرف لـ"وضعت". يُقال: نَقَمْتُ عَلَى الرَّجُلِ [23ظ] نَقْمًا بالكسر فأنا ناقم، فإذا عتبت عليه وانتقم الله منه، أي عاقبه. والاسم منه النعمة، والمراد بذِي نِقَمَاتٍ هو الرسول عليه السلام. و(قيله) مرفوع مبتدأ مضاف إلى ضمير ذي نِقَمَاتٍ، و(القيل) خبره، والجملة مجرورة المحل صفة ذي نِقَمَاتٍ لإضافة "في" إلى النكرة، والجملة أيضًا في حكم النكرة فيتطابقا¹⁷¹.

وأما تقطيعه: "حَتَّى وَضَعْتُ" مُسْتَفْعِلُنْ، "تَ يَمِينِ" فَعِلُنْ، "يَ لَا أَنَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "زِعُهُ" فَعِلُنْ، "فِي كَفِّ ذِي" مُسْتَفْعِلُنْ، "نِقَمَاتٍ" فَعِلُنْ، "تَ قِيلُهُ إل" مُسْتَفْعِلُنْ، "قِيلُ" فَعِلُنْ مخبون ومضمرًا معًا.

البيت الرابع والأربعون

لِذَاكَ أَهْيَبُ عِنْدِي إِذْ أَكَلِمُهُ - وَقِيلَ إِنَّكَ مَنُصُوبٌ وَمَسْنُونٌ

(لِذَاكَ) اللام لام الابتداء، ويحتمل تقدير القسم أيضًا. و"ذاكَ" مرفوع محلاً مبتدأ، والإشارة إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم. و(أهيب) مرفوع بلا تنوين لعدم انصرافه لوزن الفعل والصفة، ويُروى "أرهب" من الرهبة وهو الخوف، وكلاهما اسما التفضيل المبني من المفعول، أي الزائد في المهيبة والمروية. وفصل بين "أفعل" و"من حاذر" في البيت الثاني بظرف مكان وهو (عندي) المنصوب تقديرًا مضافًا إلى ياء المتكلم المجرور محلاً، وبظرف زمان وهو "إذ أَكَلِمُهُ". و(أَكَلِمُهُ) فعل وفاعله مستتر فيه وهو "أنا"، والضمير المتصل منصوب محلاً مفعوله، والجملة مجرورة المحل مضاف

¹⁷¹ وفي الهامش: أي الصفة والموصوف.

إليها لـ"إذ". و"إذ" منصوب محلاً كـ"عندي" ظرف "أهيب" وبحال. وقيل الواو حالية، وقيل فعل مجهول. / [23و] (إنك) حرف من الحروف المشبهة، و"الكاف" منصوب محلاً اسمها، و(منسوب) خبرها، و(مسئول) معطوف على الخبر. والجملة مرفوعة المحل مقول قول "قيل" مع القائم مقام فاعله جملة فعلية حال، وعامله "أكلمه" أو "تكلمني" على اختلاف الروايتين. المعنى: لما مثلت بين يدي رسول الله صلى الله عليه وسلم وكنت قد قيل ذلك؛ لأنه عليه السلام باحث عنك وسألك عما نُقل عنك، حصل لي من المهيبة ما حصل.

وأما تقطيعه: "الذاك أه" مفاعِلُنْ، "يَبُ عِنْ" فَعِلُنْ، "دِي إِذْ أَكَلْ" مُسْتَفْعِلُنْ، "لِمُهُ" فَعِلُنْ، "و قيل إنْ" مَفَاعِلُنْ، "تَكَ مَنْ" فَعِلُنْ، "سُوبٌ وَ مَسْ" مُسْتَفْعِلُنْ، "تُولُو" فَعِلُنْ مخبون ومضمر.

البيت الخامس والأربعون

مِنْ خَادِرٍ مِنْ لِيُوثِ الْأَسَدِ مَسْكَنُهُ - مِنْ بَطْنِ عَثْرٍ غِيْلٌ دُونَهُ غِيْلٌ

(من خادر) جار ومجرور متعلق بـ"أهيب". يُقال: ليث خادر، أي داخل في الأجمة من الغصب المتراكم الملتقة. و(من ليوث الأسد) جار ومجرور مضاف إلى "الأسد"، جمع "الأسد"، والإضافة للمبالغة. و(مسكنه) مبتدأ مضاف إلى ضمير "خادر". و(من بطن عثر) جار ومجرور مضاف إلى "عثر" بفتح العين المهملة وتشديد التاء المثلثة، اسم موضع متعلق بمحذوف منصوب المحل حال من "غيل" المؤخر. و(غيل) خبر مبتدأ. والغيل: الأجمة، وهو موضع الأسد. وقال الأصمعي: "الغيل" الشجر الملتف، ومنه يُقال: "تَغِيلُ الشجر". و(دونه) منصوب على الظرفية لفعل مقدر مضافاً إلى ضمير "الغيل". و(غيل) فاعل الظرف لاعتماده / [24ظ] على الموصوف. إذ الجملة الظرفية مرفوعة المحل صفة "غيل". وجملة "مسكنه" مع خبره مجرورة المحل صفة "خادر".

وأما تقطيعه: "من خادر" مُسْتَفْعِلُنْ، "من ليو" فَاعِلُنْ، "ثُ الأسد مَسْ" مُسْتَفْعِلُنْ، "كَنُهُ" فَعِلُنْ، "من بطن عثْ" مُسْتَفْعِلُنْ، "تَرَ غِي" فَعِلُنْ، "لْ دونه" مُسْتَفْعِلُنْ، "غيلو" فَعِلُنْ مخبون ومضمر معاً.

البيت السادس والأربعون

يَغْدُو فَيَلْحَمُ ضِرْغَامَيْنِ عَيْشُهُمَا - لَحْمٌ مِّنَ الْقَوْمِ مَغْفُورٌ خَرَادِيلُ

(يغدو) فعل وفاعله مضمر فيه راجع إلى "خادر". والجملة مجرورة المحل صفة "خادر". "يغدو" أي يدخل في وقت الغدوة، وهو وقت ما بين طلوع الفجر إلى طلوع الشمس، أي يصبح. و(يلحم) أي يطعم اللحم. فالفاء عاطفة على "يغدو"، و"يلحم" فعل فاعله مضمر فيه راجع إلى "خادر". و(ضرغامين) أي ولدين، مفعول "يلحم". و(عيشهما) مبتدأ مضاف إلى ضمير "ضرغامين"، و(لحم) خبره. و(من القوم) جار ومجرور مع المتعلق مرفوع المحل صفة "لحم". و(مغفور) صفة أخرى، أي ملقى على التراب من "العقر" بفتحيتين، وهو التراب. و(خراديل) صفة أخرى، جمع "خردال" بمعنى القطع. يُقال: "خردلت اللحم" بالذال المعجمة وبالدال المهملة إذا قطعته صغراً. واعلم أن الفتح في "يلحم" أرجح من ضمها، إذ حكى جماعة "لحمته" أي أطعمته لحمًا، وقد يحكى "الحمته" أي أطعمته لحمًا.

وأما تقطيعه: "يغدو فَيَلْ" مُسْتَفْعِلُنْ، "جَمُ ضِرْ" فَعِلُنْ، "غَامَيْنِ عِي" مُسْتَفْعِلُنْ، "شُهُمَا" فَعِلُنْ، "لحم من ال" مُسْتَفْعِلُنْ، "قَوْم مَغ" / [24و] فَاعِلُنْ، "فُورُ خَرَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "ديلو" فَعِلُنْ مخبون ومضمر معاً.

البيت السابع والأربعون

إِذَا يُسَاوِرُ قِرْنًا لَا يَحِلُّ لَهُ - أَنْ يَتَرَكَ الْقِرْنَ إِلَّا وَهُوَ مَقْلُودٌ

(إذا) شرطية منصوبة المحل، والعامل جزاؤه. و(يساور) فعل شرط، فاعله مضمر فيه عائد إلى "خادر"، و(قرنا) مفعوله. والجملة مجرورة المحل لإضافة "إذا" إليها. و(لا يحل) فعل منفي جزاء الشرط، و(له) جار ومجرور متعلق بـ"لا يحل". و(أن) ناصبة للمضارع، و(يترك) منصوب بها، وفاعله مستتر فيه راجع إلى "خادر". و"أن" مع الفعل

في تأويل المصدر مرفوع المحل فاعل "لا يحل"، و(القرن) مفعوله. و"المساورة" الموائبة. و"القرن" بكسر القاف: المقام في الشجاعة. و(إلا) حرف استثناء. و(وهو): الواو الحالية، و"هو" المبتدأ راجع إلى "خادر"، و(مفلول) خبره. والجملة منصوبة المحل على الحال، والعامل "يترك". والجملة الشرطية مجرورة المحل أيضاً صفة "خادر". و"المفلول" المكسور والمنهزم.

وأما تقطيعه: "إِذَا يُسَا" مَفَاعِلُنْ، "وَرُ قَزْ" فَعِلُنْ، "نَا لَا يَحِلُّ" مُسْتَفْعِلُنْ، "لُ لَهُ" فَعِلُنْ، "أَنْ يَتْرَكَ" مُسْتَفْعِلُنْ، "قَزْنَ" فَاعِلُنْ، "لَا وَ هُوَ مَفْ" مُسْتَفْعِلُنْ، "لَا وَ" فَعِلُنْ مخبون ومضمر معاً.

البيت الثامن والأربعون

مِنْهُ تَظَلُّ سَبَاعُ الْجَوِّ ضَامِرَةً - وَلَا تَمْشَى بِوَادِيهِ الْأَرَاغِيلُ

(منه) جار ومجرور، أي من خوف "الخادر"، متعلق بما بعده، وهو "تظل". و(تظل) فعل من الأفعال/[25ظ] الناقصة، و(سباع الجوّ) مرفوع اسمها مضاف إلى "الجوّ"، وهو البر الواسع فقط، وأخطأ من فسره بما بين السماء والأرض. و(ضامزة) منصوب خبرها. والضامزة بالضاد والزاي المعجمتين، يُقال؛ ضمَزَ الرجل بالفتح يضمِز بالضم إذا سكت. (ولا تمشى) فعل مجهول منفي معطوف على "تظل". و(بواديه) جار ومجرور مضاف متعلق بـ"لا تمشى"، و"الباء" بمعنى "إلى". و(الأراجيل) جمع "أرْجال"، جمع "رجل"، اسم جمع "راجل". "فالشاعر يصف هذا الأسد بأن الأسد والرجال الأبطال يخافه؛ فالأسود ساكنة من هيئته، والرجال ساكنة ممتعة من المشي إلى واديه. فالجملتان، وهما "تظل" و"لا تمشى"، مجرورتا المحل صفة "خادر".

وأما تقطيعه: "مِنْهُ تَظَلُّ" مُسْتَفْعِلُنْ، "لُ سَبَا" فَعِلُنْ، "عُ الْجَوِّ صَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "مِرَّةً" فَعِلُنْ، "و لَا تَمْشَى" مَفَاعِلُنْ، "شَى بَوَا" فَاعِلُنْ، "بِيهِ الْأَرَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "جِيلُو" فَعِلُنْ مخبون ومضمر معاً.

البيت التاسع والأربعون

وَلَا يَزَالُ بِوَادِيهِ أَخُو ثِقَةٍ - مُطَرَّحَ الْبِرِّ وَالذَّرْسَانِ مَأْكُولُ

(ولا يزال) فعل من الأفعال الناقصة، و(بواديه) جار ومجرور مضاف إلى ضمير "الخادر"، و"الباء" بمعنى "في" متعلق بمحذوف منصوب محلاً خبر "لا يزال". و(أخو ثقة) مرفوع اسمه مضافاً إلى "ثقة"، والمراد به الشجاع الوثاق بشجاعته. و(مطرح) مرفوع صفة لـ"أخو" مضافاً إلى (البر) بفتح الباء والزاء، مشترك بين أمتعة البراز وبين السلاح وهو المقصود. و(الدرسان) بكسر الدال جمع "درس"، وهو الثوب الخلق، مجرور معطوف على "البر"./[25و] و(مأكول) صفة أخرى لـ"أخو ثقة".

وأما تقطيعه: "و لَا يَزَا" مَفَاعِلُنْ، "لُ بَوَا" فَعِلُنْ، "بِيهِ أَخُو" مُفْتَعِلُنْ، "ثِقَةً" فَعِلُنْ مخبون، "مُطَرَّحَ" فَاعِلُنْ، "بِرِّ وَ الدَّرْسَانِ" مُسْتَفْعِلُنْ، "كُولُو" فَعِلُنْ مخبون ومضمر معاً.

البيت الخمسون

إِنَّ الرَّسُولَ لَنُورٍ يُسْتَضَاءُ بِهِ - مُهَنْدٌ مِنْ سَيُوفِ اللَّهِ مَسْلُولُ

(إن) حرف من حروف المشبهة بالفعل، و(الرسول) منصوب اسمها. و(النور) اللام للتأكيد، و"نور" خبرها. و(يُستضاء) فعل مجهول، و(به) جار ومجرور مرفوع محلاً قائم مقام فاعل، أي يُهْتَدَى به إلى الحق. والجملة مرفوعة المحل صفة "نور". و(مهند) مرفوع خبر بعد خبر، أي سيف هندي. و(من سيوف الله) جار ومجرور مضاف إلى "الله". و(مسلول) خبر آخر. قيل عند سماع النبي صلى الله عليه وسلم هذا البيت، ألقى إلى كعب رضي الله تعالى عنه بردة كانت عليه. فانظر إلى كمال ظرافته عليه الصلاة والسلام حيث صدق كلام الناظم بنفسه الشريفة عن بردته الكريمة. ولهذا سُمِّيَتْ هذه القصيدة "البردة". وأما الميمية التي مطلعها "أمن تذكر جيران بذي سلم"، فهي قصيدة "البرنة" من البراءة من

الأمراض والعمي. فهي أيضاً قصيدة مباركة، لا سيما هذه القصيدة، إذ كانت سبب النجاة لمن أهد دمه. ولهذا كانت العلماء السلف يتبركون بتلاوتها في أوقات المصائب [26ظ] والمحن، يتشرفون بإقراء أولادهم، ويتحصنون بحملها معهم في أسفارهم وعساكرهم، فلا جرم أنهم آمنوا من شدايدها. جعلنا الله محفوظين بيمينها وبركتها منه وكرمه.

وأما تقطيعه: "إن الرُسُو" مُسْتَفْعِلُنْ، "لَ لُئُو" فَعِلُنْ مخبون، "رُ يُنْصَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "ء به" فَعِلُنْ، "مهند" مَفَاعِلُنْ، "من سُيُو" فَاعِلُنْ، "ف الله مَسْ" مُسْتَفْعِلُنْ، "لُأُو" فَعِلُنْ مخبون ومضمر.

البيت الحادي الخمسون

في عَصْبَةٍ مِنْ قُرَيْشٍ قَالَ قَاتِلُهُمْ – بَبْطُنٍ مَكَّةَ لَمَّا أَسْلَمُوا ذُولُو

(في عصبه) جار ومجرور، إما خبر ثانٍ؛ لأن "أو" متعلق بـ"مسلول". و"العصبه" من الرجال ما بين العشرة إلى الأربعين. و(من قريش) جار ومجرور مع المتعلق به المحذوف مجرور المحل صفة "عصبه". و(قال) فعل، و(قاتلهم) فاعله مضاف إلى ضمير "عصبه". و(ببطن مكة) جار ومجرور مضاف إلى "مكة"، المفتوح في محل الجر لعدم انصرافه للتأنيث والعلمية. والجملة الفعلية صفة "عصبه" أيضاً. و(لما أسلموا) ظرف مضاف إلى جملة "أسلموا"، والعامل فيه "قال". و(ذولوا) فعل أمر لجمع المسلمين. والجملة الإنشائية منصوبة المحل مفعول "قال". والمراد من القائل عمر بن الخطاب رضي الله تعالى عنه. وقوله؛ "ذولوا" أي انتقلوا من مكة إلى المدينة، يعني به الهجرة.

وأما تقطيعه: "في عصبته" مُسْتَفْعِلُنْ، "من قُرَيْ" فَاعِلُنْ، "ش قال قَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "يُلْهُم" فَعِلُنْ، "ببطن مك" مَفَاعِلُنْ، "كة لَم" فَعِلُنْ، "ما أسلموا" مُسْتَفْعِلُنْ، "ذولوا" فَعِلُنْ مخبون ومضمر.

البيت الثاني الخمسون

[26و] زَالُوا فَمَا زَالَ أَنْكَاسٌ وَلَا كُشْفٌ – عِنْدَ اللَّقَاءِ وَلَا مِيلٌ مَعَاذِلُ

(زالوا) تامة، أي ذهبوا. و(فما زال) الفاء عاطفة مع إفادة السببية أيضاً. و"ما زال" أي ما ذهب، فعل منفى. و(أنكاس) جمع "نكس"، وهو الضعيف المهيّن. و(لا كشف) معطوف على "أنكاس"، أي وما ذهب كشف، وهو جمع "أكشف"،¹⁷² وهو الذي لا ترس معه. و(عند اللقاء) ظرف لـ"أنكاس" و"كشف"، مضاف إلى "اللقاء" وهو الحرب. و(ولا ميل) معطوف على "أنكاس"، جمع "أميل"، وله معنيان: الذي لا سيف له، والذي لا يُحسن الركوب. و(معاذيل) جمع "معزال"،¹⁷³ وهو الذي لا رمح معه، والمشهور "رجل أعزل"، مرفوع صفة "ميل".

وأما تقطيعه: "زالوا فما" مُسْتَفْعِلُنْ، "زال أنْ" فَعِلُنْ، "كاسٌ و لا" مُسْتَفْعِلُنْ، "كشف" فَعِلُنْ، "عند اللقاء" مُسْتَفْعِلُنْ، "ء و لا" فَعِلُنْ، "ميل مَعَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "زِيلُوا" فَعِلُنْ مخبون ومضمر معاً.

البيت الثالث الخمسون

شَمُّ الْعَرَانِينَ أَبْطَالٌ لِبُوسُهُمْ – مِنْ نَسَجِ دَاوُدَ فِي الْهَيْجَا سَرَابِيلُ

(شم) جمع أشم، وهو المرتفع. و(العرانين) جمع عَرْنَيْنٍ، وهو الأنف. يُقال؛ أنف أشم إذا كان فيه علو، والمراد به الشجعان الذين لهم همم عالية. و"شم" مرفوع خبر مبتدأ محذوف، أي هؤلاء العصبه شم العرانين. و(أبطال) جمع بطل، وهو الشجاع، خبر ثانٍ. و(لبوسهم) مرفوع مبتدأ مضاف إلى ضمير "عصبه". و"اللبوس" ما يُلبس [27ظ] من السلاح. و(من نسج داود) جار ومجرور مضاف إلى "داود"، المفتوح حال الجر لعدم انصرافه بالعجمة والعلمية، مع المتعلق به المحذوف مرفوع المحل خبر "لبوسهم". و(في الهيجا) جار ومجرور ظرف "لبوسهم". و(سرابيل) خبر آخر لـ"لبوسهم"، جمع سربال وهو القميص.

¹⁷² وفي الهامش: احمر حمر اولدغي كبي اكشف جمي كُشْف در شين بوراده مضمم اوقونماسي ضرورت شعر طولاي سيلدر.

¹⁷³ وفي الهامش: على وزن "مفتاح".

وأما تقطيعه: "شم العَرَ" مُسْتَفْعِلُنْ، "نين أَب" فَعِلُنْ، "طال لبو" مُسْتَفْعِلُنْ، "سُهُمو" فَعِلُنْ، "من نسج ذا" مُسْتَفْعِلُنْ، "وود في ال" فَعِلُنْ، "هيجاً سراً" مُسْتَفْعِلُنْ، "بيلو" فَعِلُنْ.

البيت الرابع الخمسون

بِيضٌ سَوَابِغٌ قَدْ شَكَّتْ لَهَا خَلْقٌ - كَانَتْهَا خَلْقُ الْقَفْعَاءِ مَجْدُولٌ

(بيض) جمع "أبيض"، مرفوع صفة "سراويل". و(سوابغ) جمع "سابعة"، مرفوع صفة أخرى بلا تنوين للجمع وصيغة منتهى الجموع. يُقال: شيء سابغ، أي كامل ووافٍ، أي الدروع الواسعة. و(قد) داخلية على الماضي بمعنى التحقيق. و(شَكَّتْ) فعل مجهول. و(لها) جار ومجرور منصوب محلاً لمفعول له لـ"شَكَّتْ"، والضمير راجع إلى "سراويل". وقوله؛ (خَلْقٌ) مرفوع قائم مقام فاعل "شَكَّتْ"، والجملة مرفوعة المحل صفة أخرى لـ"سراويل". و(كانتها) حرف من الحروف المشبهة بالفعل، والضمير المنصوب محلاً اسمها. و(خلق القفعاء) مرفوع خبرها، مضافاً إلى "القفعاء"، وهو بقاف بعدها فاء بعدها عين مهملة. "القفعاء" شجر ينبط على وجه الأرض يُشَبَّه به حلق الدرع في دخول بعضها في بعض، وهو المراد بـ"الشَّكْ". والجملة مرفوعة المحل صفة "خلق". و(مجدول) أي محكم في الصنعة، [27] وهو صفة ثانية لـ"خلق"؛ لأن حلقه جنس لا جمع حلقه حقيقة.

وأما تقطيعه: "بيض سَوَا" مُسْتَفْعِلُنْ، "بُعْ قَدْ" فَعِلُنْ، "شكت لها" مُسْتَفْعِلُنْ، "خلق" فَعِلُنْ، "كانها" مَفَاعِلُنْ، "خلق ال" فَعِلُنْ، "قَفْعَاءِ مَجْ" مُسْتَفْعِلُنْ، "دُولُ" فَعِلُنْ مخبون ومضمر معاً.

البيت الخامس الخمسون

لَا يَفْرَحُونَ إِذَا نَالَتْ رِمَاخُهُمْ - قَوْمًا وَلَيْسُوا مَجَازِيعًا إِذَا نِيلُوا

(لا يفرحون) فعل منفي مع فاعله، جملة فعلية مرفوعة المحل صفة "أبطال". و(إذا نالت): "إذا" ظرف "لا يفرحون"، و"نالت" فعل، و(رماخهم) فاعله مضاف إلى ضمير الأبطال، والجملة مرفوعة المحل بإضافة "إذا" إليها. و(قوما) مفعول "نالت". و(ليسوا) فعل ناقص مع اسمه مرفوع محلاً. و(مجازيعا) منصوب بتنوين لضرورة الوزن، خبر "ليس"، وهو جمع "مجزاع". و(إذا نيلوا): "إذا" ظرف "مجازيعا" مضافاً إلى جملة "نيلوا"، وفعل ضميره مستتر فيه قائم مقام فاعله. أي إذا ظفروا بالعدو لا يفرحون، وإذا ظفر عليهم العدو لم يحصل لهم جزع.¹⁷⁴ يصفهم¹⁷⁵ بالشجاعة وكبر الهمة وشدة البأس وقلة المبالاة بالخطوب.¹⁷⁶

البيت السادس الخمسون

يَمْشُونَ مَشْيَ الْجَمَالِ الزُّهْرُ يَعْصِمُهُمْ - ضَرْبٌ إِذَا عَرَدَ السُّودُ التَّنَابِيلُ

(يمشون) فعل وفاعل، صفة أخرى لهم.¹⁷⁷ و(مشى الجمال) مفعول مطلق مضاف إلى "الجمال"، [28] جمع "جمال". و(الزهر) جمع "أزهر"، صفة "جمال". و(يعصمهم) أي يمنعهم، فعل ومفعول. و(ضرب) فاعل، أي يحميهم من أعدائهم. والجملة منصوبة المحل على الحالية من ضمير "يمشون". و(إذا عرَد السواد التنايل): "عرَد" فعل وفاعله "السواد"، و"التنايل" صفة "السواد". أي إذا فر السواد القصار، يعني إذا انهزم الجمع لم يتهزموا. يصفهم بامتداد القامة، وعظم الخلق، وبياض البشرة، والرفق في المشي، وذلك دليل الوقار.

وأما تقطيعه: "يمشون مَشْ" مُسْتَفْعِلُنْ، "ي الْجَمَا" فَاعِلُنْ، "ال الزهر يَعْ" مُسْتَفْعِلُنْ، "صِمُهُم" فَعِلُنْ، "ضرب إذا" مُسْتَفْعِلُنْ، "عرَد الس" فاعلن، "سود التنا" مُسْتَفْعِلُنْ، "بيلو" فَعِلُنْ.

¹⁷⁴ وفي الهامش: مصيبة.

¹⁷⁵ وفي الهامش: أي الشاعر.

¹⁷⁶ ذكر المصنف هنا تقطيع البيت السادس والخمسون خطأ.

¹⁷⁷ وفي الهامش: أي الأبطال.

البيت السابع الخمسون

لَا يَقَعُ الطَّعْنُ إِلَّا فِي نُحُورِهِمْ - وَمَا لَهُمْ عَنْ حِيَاضِ الْمَوْتِ تَهْلِيلُ

(لا يقع الطعن) فعل منفي فاعل، والجملة حالية مثل "يعصمهم". و(إلا في نحورهم): "إلا" حرف استثناء، و"في نحورهم" جار ومجرور مضاف إلى ضمير "الأبطال"، ظرف "لا يقع"، وهو جمع "نحر" وهو الصدر. و(ما لهم) بمعنى "ليس"، و"لهم" جار ومجرور مع المتعلق المحذوف منصوب المحل خبر "ما" تقدم على الاسم لكونه ظرفاً، و(تهليل) مرفوع اسمه. و(عن حياض الموت) أي المعارك. قيل لما سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم هذا البيت نظر إلى من كان بحضرته من قريش كأنه عليه السلام يومئ إليهم أن اسمعوا.

هذا ما وعدته من شرح القصيدة، والحمد لله رب العالمين، وحسبنا الله ونعم الوكيل، وأفوض / [28و] أمري إلى الله، إن الله بصير بالعباد. وصلى الله على سيدنا محمد وآله أجمعين. قد كتبتها مجيئاً ومصلحاً لموصوف بها، وهو نور أبيه وكاشف الدجى وكاسر أعناق الطغى، سيف الأكبر والمرسل الأظهر، حبيب خالقنا وسيلة أرزاقنا التي ما لا نهاية لها ولا قدرة لنا لأداء شكرها، خصوصاً على بعثته صلى الله عليه وسلم وآله وأصحابه وأتباعه الطيبين الطاهرين أجمعين. يقول الكاتب الفقير؛ قد فرغ القلم من التسطير في تاسع وعشرين من رجب الله المعين في مدرسة محمد باشا، هو عبد الرحمن كامل الحافظ المجدي الأماصي، غفر الله ذنوبه وذنوب والديه. آمين يا معين، برحمة سيد المرسلين.

SONUÇ

Hiz. Peygamber (s.a.s.) hakkında birçok şiir yazılmıştır. Bu çalışmaya konu olan Bânet Su'âd kasidesi, bu şiirlerin en meşhurlarındandır. Hem İslam öncesi hem de İslam sonrası döneme tanık olan Ka'b b. Zühre tarafından yazılan kaside üzerine tarih boyunca birçok şerh kaleme alınmıştır. Yakın tarihimizde yapılan şerhlerden biri de Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Efendi'nin yapmış olduğu şerhidir.

XX. yüzyılın önde gelen âlimlerinden biri olarak kabul edilen Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Efendi, yalnızca kendi ilmi şahsiyetiyle değil, aynı zamanda mensubu olduğu neslin ilmi mirasıyla da Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine uzanan güçlü bir entelektüel sürekliliğin temsilcisi konumundadır. Hem selefleri hem de halefleriyle kurduğu bu ilmi bağ, onun bir ilim halkası olarak sadece yaşadığı dönemle sınırlı kalmayıp sonraki kuşaklara da sirayet eden bir ilim ve irfan çizgisinin sürekliliğini sağlamıştır. Kâmil Efendi'nin Amasya'da yürüttüğü vaaz faaliyetleri, yalnızca dinî öğretim açısından değil, aynı zamanda halkın Millî Mücadele bilincinin teşekkülünde de kayda değer bir rol oynamıştır. Onun hitabet kudreti, toplumun zihninde millî bir uyanışa vesile olmuştur.

Kâmil Efendi, ilmi faaliyetlerini yalnızca vaaz kürsülerinde sınırlı tutmamış; aynı zamanda tedrisat ve telif yoluyla da cehalete karşı kapsamlı bir mücadele yürütmüştür. Onun bu mücadele anlayışı, hem toplumun aydınlanmasını hem de ilim ehlinin yetiştirilmesini hedefleyen çift yönlü bir stratejiye dayanmaktadır. Bu stratejinin en önemli göstergelerinden biri, günümüze kadar ulaşmayı başaran el yazması eserleridir. Kâmil Efendi'nin kaleme aldığı eserler, yaşadığı dönemde basılmamış olsalar da, muhafaza edildikleri el yazması formuyla hem tarihi hem de ilmi değerler taşımaktadır.

Bu eserler arasında özellikle Ka'b b. Zühre'nin meşhur kasidesi Bânet Su'âd üzerine yazdığı Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âd adlı çalışması, dikkat çekici bir akademik derinliğe sahiptir. Eserde yapılan analizler neticesinde, önceki şerh literatüründen farklılık arzettiği görülmüştür. Müellifin, kasîdenin vezin yapısını ele alırken sergilediği sistematik yaklaşım, klasik Arap şiirine dair teknik bilgi sunan eserler arasında özgün bir konuma yerleşmesini sağlamıştır. Yapılan literatür taramalarında kaside üzerine yazılan diğer şerhlerde tüm beyitlerin vezin bilgileri verilmediği gözlemlenmiştir. Abdurrahman Kâmil Efendi'nin yapmış olduğu bu şerhte ise her beytin ardından tef'ileleriyle vezin bilgileri ayrıntılı bir şekilde verildiği görülmektedir. Şerh aynı zamanda şiirde bulunan Nahiv ve Sarf ilimlerini de ihtiva etmektedir. Kaynak taramaları, bu eserin vezin konusuna dair sunduğu detaylı incelemenin benzerleriyle kıyaslandığında, oldukça kapsamlı ve akademik düzeyde olduğu

sonucunu ortaya koymaktadır.

Yapılan araştırmalar sonucunda eserin tek el yazması nüshası, dikkatle incelenmiş; gerek içeriksel gerek biçimsel yönleriyle analiz edilerek daha anlaşılır bir metin yapısına kavuşturulmuştur. Nüshada kasidedeki bazı beyitlerde eksikler olduğu tesbit edilmiş, ilgili yerde eksikliklerin muhtemel sebepleri zikredilmiştir. Abdurrahman Kâmil Efendi'nin kasidenin beyitlerini sıralamada hiçbir rivayeti tam bir şekilde temel almadığı görölmektedir. Diğer rivayetlerle kıyaslandığında şârihin kendine has bir sırayı takip ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Tahkik çalışması, yalnızca metnin okunabilirliğini artırmakla kalmamış, aynı zamanda müellifin ilmi tercihlerine ve metodolojik yaklaşımına ışık tutmuştur. Böylece eser, klasik metinlerin anlaşılabilirliğini sağlayan akademi ilkelerine uygun şekilde günümüz ilim dünyasına kazandırılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akdağ, Ahmet. “Mehmet Sabri Yetkin’in Kasîde-i Zeynebiyye Üzerine Yazdığı En-Nasîhatü’l-Edebiyye Fî Şerhi’l-Kasîdetü’z-Zeynebiyye “Adlı Şerhi”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 57 (2017), 484-526.
- Akpınar, Turgut. “Hüseyin Hüsameddin Yasar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 18. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Askerî, Ebû Sa’îd el-Hasan ve’l-Hüseyin. *Dîvân-ı Ka’b b. Züheyr*. thk. Hannâ Nasr el-Hıttî. Beyrut: Daru’t-Turâsi’l-‘Arabiyye, 1994.
- Atasoy, Nurhan. “Hırka-i Saâdet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 17. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- ‘Atîğ, Abdulaziz. *‘İlmu’l-‘Urûd ve’l-Gâfiye*. Beyrut: Dâru’n-Nehdatu’l Merbiyye, 1987.
- Ayrancı, Şeyma. *Mehmet Sabri Yetkin ve Kasîde-i Nûniyye Şerhi*. Amasya: Amasya Üniversitesi, 2022.
- Beygûnî, Ömer b. Muhammed b. Fettûh. *Şerhu’l-Manzûmetu’l-Beygûniyye fî Mustalahi’l-Hadîs*. Halep: Mektebetu Daru’l-Felâh, 2009.
- Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn. *Delâilu’n-Nübüvve ve Ma’rifetu Ahvâli Sâhibu’s-Şerî’a*. Beyrut: Daru’l-Kütübü’l-‘İlmiyye, 1988.
- Bulut, Yücel. “Oryantalizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 33. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Cümâhî, Muhammed b. Sellâm. *Tabakâtu Fuhûli’s-Şu’âra*. thk. Mahmud Muhammed Şâkir. Cidde: Dâru’l-Medenî, (t.y.).
- Çelik, Recep. *Milli Mücadelede Din Adamları*. İstanbul: Emre Yayınları, 2. Basım, 2009.
- Demirayak, Kenan. “Bânet Su’âd Kasîdesi Üzerine”. *Atatürk Üniversitesi Araştırma Dergisi* 24 (1997), 141-157.
- Demirayak, Kenan. “Kasîdetü’l-Bürde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 24. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Efendioğlu, Mehmet. “Muhadramûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 30. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- El-Cevherî, Ebî Nas İsmail b. Hammâd. *Es-Sihâh*. Kahire: Daru’l Hadîs, 2009.
- El-Enbârî, Ebu Bekir Muhammed b. el-Kâsım. *Şerhu’l-Kasâidu’s-seb’at-tivâli’l-Câhiliyye*. Kahire: Daru’l-Me’ârif, 5. Basım, 2008.
- El-Hurâtânî, Nahle Abdulkerim. *El-Mu’âradâtu’s-Şi’riyye fî Edebi’l-Arabî en-Neycîrî*. Malezya: El-Medînetu’l ‘Âlemiyye, 2013.

- El-Matvî, Muhammed El-Gurûsî. *İmrü'l-Kays*. Tunus: Şeriketu't-Tunûsiyye li Funûni'r-Resm, 1955.
- El-Ya'murî, Ebi'l-Feth Muhammed İbn Seyyidi'n-Nâs. *En-Nefhu's-Şezzi fî Şerhi Câmi'i't-Tirmizî*. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1988.
- En-Nuveyri, Şehabeddin Ahmed b. Abdulvahhâb. *Nihayetu'l-Ereb fi fununi'l-Edeb*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004.
- Erdemir, Avni. "Amasyalı Abdurrahman Kâmil (Yetkin) Efendi'nin Şairliği ve Türkçe Şiirleri". *Amasya İlahiyat Dergisi* 12 (2019), 153-194.
- Er-Râfi'î, Mustafa Sâdık. *Târîhu Êdêbi'l-Arab*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000.
- Eş-Şürayşî, Ebû Abbâs Ahmed b. Abdülmümin b. Mûsâ El-Gaysî. *Şerhu Makâmâtü'l-Harîrî*. Beyrut: Daru'l Kutubu'l-İlmiyye, 1997.
- Et-Tabbâ', Abdullah Enîs. *Şâ'iru'n-Nebî Hasân b. Sâbit el-Ensârî*. Beyrut: Daru'l Me'ârif, t.y.
- Ez-Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî. *Şerhu'z-Zürkânî 'ale'l-Mevâhibu'l-Ledüniyye bi'l-Minehi'l-Muhammediyye*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996.
- Fayda, Mustafa. "Abdullah b. Zibârâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 1. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Fenîsân, Su'ûd b. Abdullâh el-. *Tevsîku Kasîdetu Bânet Su'âd fi'l-Metni ve'l-İsnâd*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.
- Gacek, Adam. *Arapça El Yazmaları İçin Rehber*. çev. Ali Benli - M.Cüneyt Kara. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Hasan Hüseyin. *Sülâsiyyetü'l-Bürde Bürdetü'r-Rasûl Sallallahu 'Aleyhi ve Sellem*. Devha: Daru'l-Kütübü'l-Katariyye, 1987.
- Hâşimî, Seyid Ahmed el-. *Mizânu'z-Zeheb fî Sınâ'ati Şi'ri'l-Arab*. Beyrut: Mektebutu Dâru'l Beyrûtî, 3. Basım, 2006.
- İbn Abdilber, Yûsuf b. Abdillâh. *el-İstî'âb fî Esmâi'l-Ashâb*. Beyrut: Daru'l- Fikir, 2006.
- İbn Hişâm el-Me'âfirî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. Şirketü Mektebeti ve Matba'âtı Mustafa el-Bânî, 2. Basım, 1955.
- İbn Hişâm el-Me'âfirî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm. *Gatru'n-Nedâ ve Bellu's-Sadê*. Beyrut: Mektebetu Daru'l-Fecr, 2012.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr. *es-Sîratu'n-Nebeviyye*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Kâni', Ebu'l-Hüseyin Abdülbaki. *Mu'cemü's-Sahabe*. Medine: Mektebetü'l-Ğarbêü'l-Eseriyye, 1418.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim. *eş-Şi'ru ve's-Şu'arâ*. Kâhire: Daru'l- Me'ârif, 1785.

- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed el-Ensârî. *Lisânu'l-'Arab*. Kahire: Daru'l Me'ârif, t.y.
- İbn Seyyidi'n-Nâs, Ebu'l-Feth Muhammed. *'Uyûnu'l-Eser fî funûni'l-Magâzi ve's-Şemâili ve's-Siyer*. Beyrut: Daru İbni Kesir, 2006.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed. *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003.
- İkbâl, Ahmed Şarkavî. *Bânet Su'âd fî İlmâmât Şettâ*. Beyrut: Dâru'l Ğarbi'l-İslâmî, 1991.
- İsbahânî, Ebu Nu'aym. *Ma'rifetü's-Sahabe*. Riyad: Daru'l-Vatan li'n-Neşr, 1419.
- İsmail, Durmuş. “Şiir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 39. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ka'b b. Züheyr. *Dîvân-ı Ka'b b. Züheyr*. thk. Ali Fâ'ur. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997.
- Kaya, Mahmut. *İslâmî Edebiyatta Şaheserler*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Kaya, Mahmut. “Muhammed b. Sa'id Bûsîrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 6. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Keçeci Kurt, Songül. “Son Dönem Osmanlı Ulemasının Önemli Şahsiyetlerinden Abdurrahman Kâmil Efendi (1850-1941)” 60 (2017).
- Kemal, Sandıkçı. “Müstahrec”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 32. TDV Yayınları, 2006.
- Kuraşî, Ebî Zeyd Muhammed b. Ebî'l-Hattâb el-. *Cemheratu Eş'âri'l-'Arab fî'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm*. thk. Ali Muhammed el-Bucârî. Mısır: Nehdatu Mısır, 2005.
- Menç, Hüseyin. *Milli Mücadele Yıllarında Amasya Olaylar - Belgeler - Portreler*. Ankara: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2. Basım, 2002.
- Merzâbâdî, Muhammed b. 'İmrân el-. *M'ucem'uş-Şu'arâ*. Beyrut: Dâru Sâdır, 2005.
- Nahvî, Cemâluddin Muhammed b. Hişâm el-Ensârî. *Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd*. Kâhire: Mektebetu'l-İslâmiyye, 2010.
- Olçay, Osman Fevzi. *Amasya Hatıraları “Bildiklerim, Gördüklerim, İştiklerim ile Amasya”*. Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.
- Olçay, Osman Fevzi. *Amasya Şehri*. Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Olçay, Osman Fevzi. *Amasya Ünlüleri*. çev. Turan Börekçi. Ankara: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2002.

- Özel, Recep Orhan. *Amasya Müftüsü Mecdîzâde Mehmet Sabri Yetkin ve İnsan Sûresi Tefsiri*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020.
- Özel, Recep Orhan. “Amasya’da Bir Âlim Yuvası: Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Yetkin (Ö.1941) ve Oğulları Mehmet Sabri Yetkin (Ö.1963), Ahmet Emrî Yetkin (Ö.1974), Mustafa Niyazi Yetkin (Ö.1959)”. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (2018), 39-72.
- Özel, Recep Orhan. “Baba Oğul Amasyalı Üç Âlim ve Üç Terceme-i Hâl: Abdurrahmân Kâmil Yetkin (1941), Mehmed Sabri Yetkin (1963), Ahmed Emrî Yetkin (1974)”. *Sonçağ Akademi Yayınları*.
- Sarıkoçuncu, Ali. *Atatürk, Din ve Din Adamları*. Ankara: TDV Yayınları, 9. Basım, 2007.
- Savran, Ahmet. “Ka’b b. Züheyr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 24. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Sükkerî, Ebu Saîd es-. *Şerhu Dîvân-ı Ka’b b. Züheyr*. Kâhire: Dâru’l-Kutubu’l-Mısıryye, 1950.
- Şahin, Kamil. “Abdurrahman Kâmil Yetkin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 43. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Tülüncü, Süleyman. “Ka’b b. Zuheyr ve Kasîde-i Bürde’si Üzerine Notlar I”. *Atatürk Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi* 5 (1982), 159-173.
- Tülüncü, Süleyman. “Züheyr b. Ebû Sülâmâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 44. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Yasar, Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddin. *Amasya Tarihi*. Samsun: Kültür Yayınları, 2022.
- Yetkin, Abdurrahman Kâmil. *Şerhu Kasîdetu Bânet Su’âd*. Ankara: Milli Kütüphane, 7966.
- Yetkin, Mehmet Sabri. *Kefe-i Sabrî*. Milli Kütüphane, ts.
- Yetkin, Mehmet Sabri. *Şerhu Kasîdetu Bânet Su’âd*. Ankara: Milli Kütüphane, 8750.
- Yılmaz, Okan Kadir. *İsam Tahkikli Neşir Kılavuzu*. Ankara: İsam Yayınları, 2018.
- Zevzenî, Ebu Abdillâh ez-. *Şerhu’l-Mu’allakâtu’s-Seb’a*. Pakistan: Mektebetu’l-Büsrâ, 2011.
- Ziriklî, Hayrüddîn ez-. *El-‘Alâm*. Beyrut: Dâru’l-‘İlmi li’l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

مصادر و مراجع التحقيق

– علم العروض و القافية،

الدكتور عبد العزيز عتيق (ت. ١٩٧٦م).

دار النهضة العربية، بيروت ١٤٠٧هـ.

– ميزان الذهب في صناعة الشعر عند العرب،

السيد أحمد الهاشمي (ت. ١٩٤٣م).

تحقيق علاء الدين عطية، مكتبة دار البيروتي، بيروت ٢٠٠٦م.

– الصحاح

أبو نصر إسماعيل الجوهري (ت. ٣٩٨هـ).

تحقيق الدكتور محمد محمد تامر، دار الحديث، القاهرة ٢٠٠٩م.

– شرح الشواهد الشعرية في أمّات الكتب النحوية،

محمد محمد حسن شرّاب (ت. ٢٠١٣م).

مؤسسة الرسالة، بيروت ٢٠٠٨م.

– ديوان كعب بن مالك الأنصاري،

كعب بن مالك الأنصاري السلمي (ت. ٥١هـ).

تحقيق مجيد طراد، دار صادر، بيروت ١٩٩٧م.

– جمهرة مقالات ورسائل الشيخ الإمام محمد الطاهر ابن عاشور،

محمد الطاهر الميساوي.

دار النفائس، الأردن ٢٠١٠م.

– صحيح البخاري،

أبي عبد الله محمد بن إسماعيل ابن إبراهيم البخاري (ت. ٢٥٦هـ).

مكتبة البشري، باكستان ٢٠١٦م.

– صحيح المسلم،

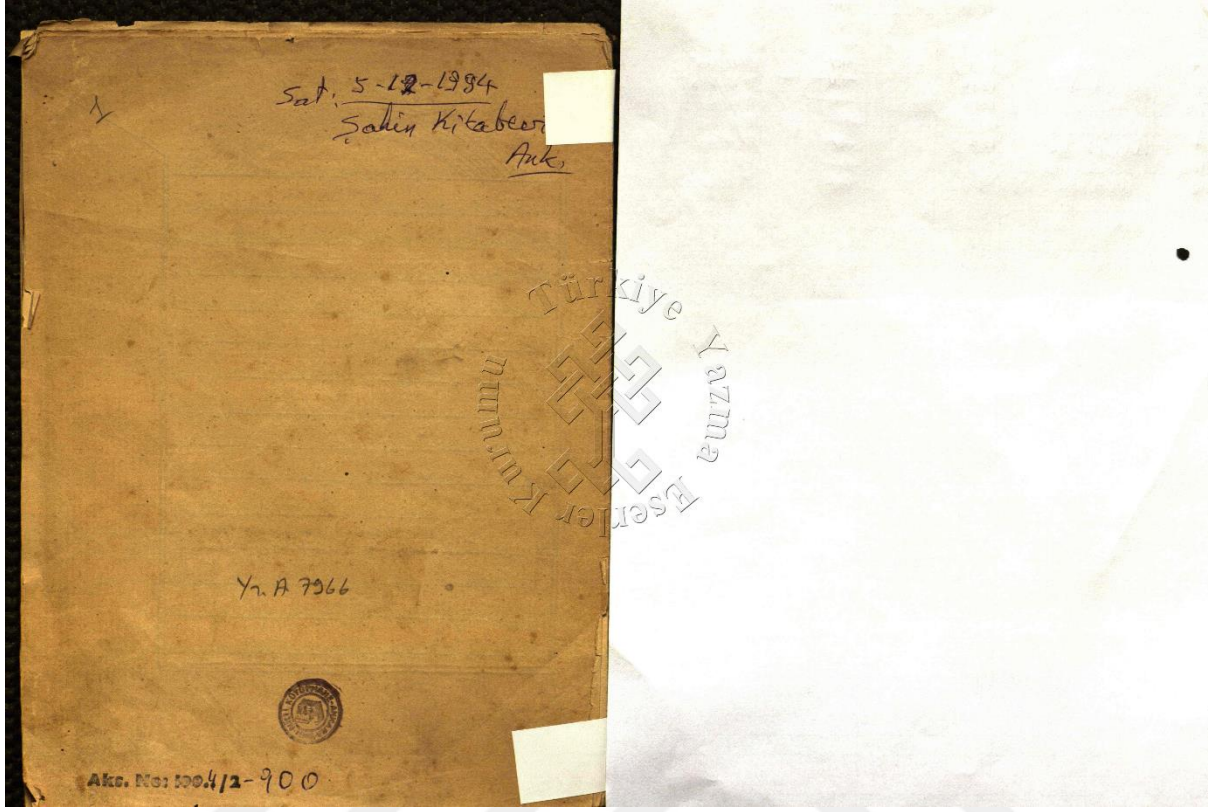
أبو الحسن مسلم بن الحجاج بن مسلم القشيري النيسابوري (ت. ٢٦١هـ).

تحقيق رائد بن صبري ابن أبي علفة، دار الحضارة للنشر و التوزيع، الرياض ٢٠١٥م.

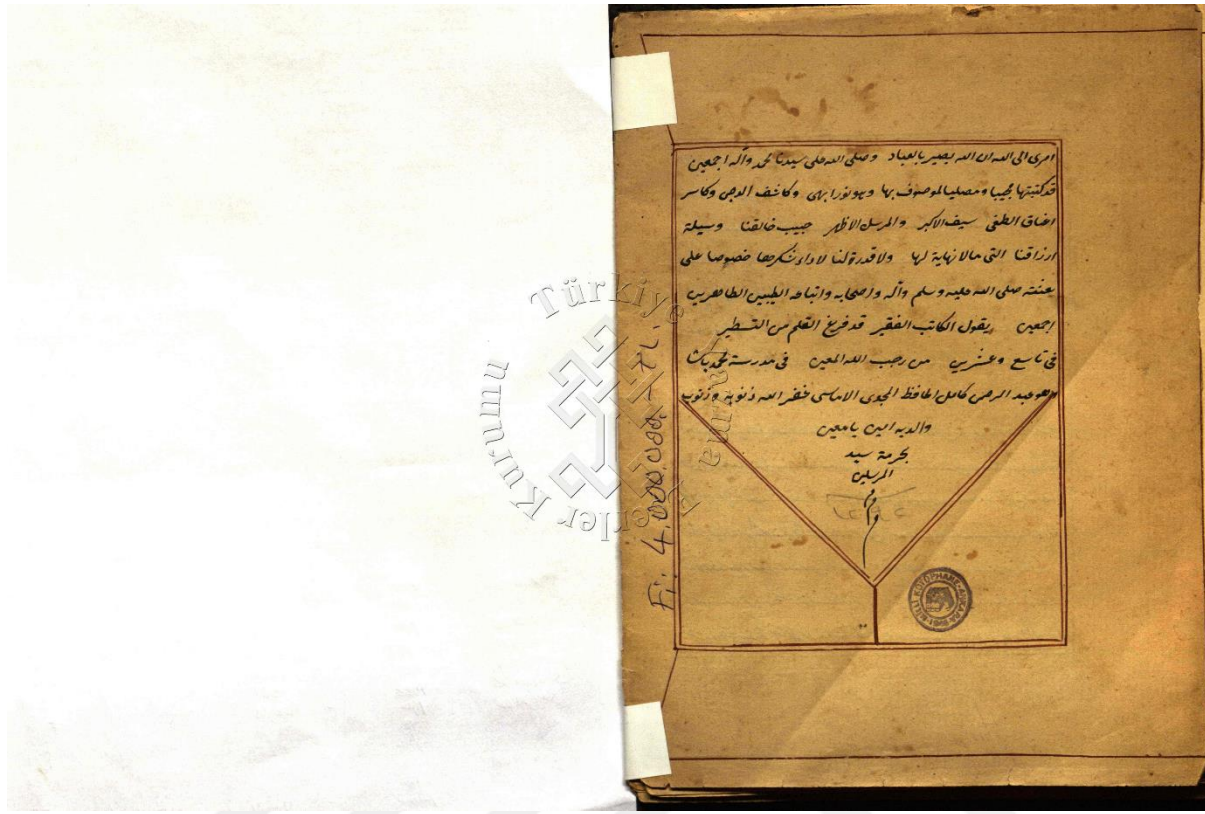
EKLER

Ek 1. Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd'ın Kapak Sayfası

Ek 3. Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd'ın Son'dan İkinci Sayfası

Ek 4. Şerhu Kasîdetu Bânet Su'âd'ın Son Sayfası

Ek 5. Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Efendi

Ek 6. Mecdîzâde Abdurrahman Kâmil Efendi

Ek 7. Hz.Peygamber'in (s.a.s.) Topkapı Sarayındaki Hırka-i Şerif'i

ÖZ GEÇMİŞ**ALPEREN GÜMÜŞ****Öğrenim Bilgisi**

Yüksek Lisans	Amasya Üniversitesi
12.08.2022	Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı (Galip GÜLER)
Lisans	İnönü Üniversitesi
10.09.2019	İlahiyat